ՈՒԻԼԼԻԷՄ ՍԱՐՈՅԵԱՆ

ՀԱՅՆ ՈՒ ԱՇԽԱՐՀԸ

ԿԱՐՃ ՊԱՏՄՈՒԱԾՔՆԵՐՈՒ ՀԱՒԱՔԱԾՈՅ ՄԸ
ՈՒԻԼԼԻԷՄ ՍԱՐՈՅԵԱՆԻ ԳՈՐԾԵՐԷՆ

ԱՆԳԼԻԵՐԷՆԷ ԹԱՐԳՄԱՆԵՑ
ՍԱՄՈՒԷԼ Յ. ԹՈՒՄԱՅԵԱՆ

ՀՐԱՏԱՐԱԿԵՑ
ՄԱԳՍՈՒՏ ՄԱԳՍՈՒՏԵԱՆ
ԱՆԹԻԼԻԱՍ - ԼԻԲԱՆԱՆ

1940

ՀԵՂԻՆԱԿԻՆ ԳՈՐԾԵՐԸ

BOOKS BY WILLIAM SAROYAN

1. The Daring Young Man on the Flying Trapeze (Random House, 20 East 57th Street, New York. October 1934. $2.50).

2. Inhale & Exhale (Random House, New York. February 1936, $2.50).

3. Three Times Three (The Conference Press, Los Angeles, California. December 1936. $2.50).

4. Little Children (Harcourt, Brace, Inc. 383 Madison Avenue, New York. August 1937. $2.50)

Age Books, Inc., 432 4th

rcourt, Brace, Inc., New

lds, San Francisco, De-

Age Books, Inc., New

A Play [Harcourt, Bra

[Harcourt, Brace, Inc.

WILLIAM SAROYAN

THE ARMENIAN
AND
THE WORLD

A SELECTION OF SHORT PIECES
FROM THE WORKS OF
WILLIAM SAROYAN

TRANSLATED FROM ENGLISH INTO ARMENIAN
BY
SAMUEL H. TOUMAYAN

PUBLISHED BY
MAKSOUD MAKSOUDIAN
ANTILYAS, LEBANON.
1940

Printed in Antilyas, Beirut, Lebanon.

891.99
Ս-28

ՈՒԻԼԼԻԷՄ ՍԱՐՈՅԵԱՆ

ՀԱՅՆ ՈՒ ԱՇԽԱՐՀԸ

ԿԱՐՃ ՊԱՏՄՈՒԱԾՔՆԵՐՈՒ ՀԱՒԱՔԱԾՈՅ ՄԸ
ՈՒԻԼԼԻԷՄ ՍԱՐՈՅԵԱՆԻ ԳՈՐԾԵՐԷՆ

ԱՆԳԼԻԵՐԷՆԷ ԹԱՐԳՄԱՆԵՑ
ՍԱՄՈՒԷԼ Յ. ԹՈՒՄԱՅԵԱՆ

ՀՐԱՏԱՐԱԿԵՑ
ՄԱԳՍՈՒՏ ՄԱԳՍՈՒՏԵԱՆ
ԱՆԹԻԼԻԱՍ - ԼԻԲԱՆԱՆ
1940

ՀԱՅԿ ՍՍՀ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ՖՈՒՆԴԱՄԵՆՏԱԼ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

Տպագրութիւն Մ. ՄԱԳՍՈՒՏԵԱՆ - Անգիլիաս

DEDECATED

TO MY FAMILY, THE ARMENIANS,
WITH LOVE,
ADMIRATION AND GRATITUDE.

WILLIAM SAROYAN

Sept. 5, 1939.
San Francisco, Calif.

ՁՕՆ

ԸՆՏԱՆԻՔԻՍ, ՀԱՅՈՒԹԵԱՆ,
ՍԻՐՈՎ,
ՀԻԱՑՈՒՄՈՎ ՈՒ ԵՐԱԽՏԱԳԻՏՈՒԹԵԱՄԲ։

ՈՒԻԼԼԻԷՄ ՍԱՐՈՅԵԱՆ

5 Սեպտ. 1939
Սան Ֆրանսիսքո, Կալիֆորնիա։

PREFACE

Although I write in English, and although I am an American by birth, I regard myself as an Armenian writer.

The words I use are English.

The environment I write out is American.

The spirit which moves me to write, however, is Armenian.

I am therefore an Armenian writer.

I cherish deeply the honor of belonging to the great family of Armenian writers.

I am proud of the nobility, the courage, the intelligence, the vigor, the simplicity, the humor, the wit and daring of the Armenian people.

These qualities are the heritage of all true Armenians.

They have nourished my spirit from the beginning, and I am grateful.

The world can never defeat a good people.

If we are deprived of our native land, the world becomes our native land.

If we are deprived of our government, the Armenian spirit becomes our government.

No political power can betray us.

The compulsion to live fruitfully is powerful in the Armenian.

The strength of Armenia is not in numbers, but in the heart of one man at a time.

This is the only kind of real strength which men, as men, may posses.

That strength which lies in numbers is an inferior and worthless strength. It is an animal strength. It is unworthy of civilized human beings. Whatever it accomplishes must be irrelevant in the history of man's growth in grace and goodness.

In the years to come, even while the world runs amuck the Armenian shall be true to the spiritual laws which constitute his heritage.

We shall increase. Not in numbers. Not in men inhabiting the world pointlessly. But in men who discover themselves, their race, their heritage, their obligation to live nobly and fruitfully. We shall increase in men who are not a waste of time in the world.

Men born good deserve a better world than this one.

The good world, however, must be made by men.

The Armenian spirit is a strong spirit. It is not defeated by an evil world. Instead, it

defeats that world. It does so by revealing that world to itself and by remaining uncorrupted by it.

I believe in the goodness of man. I believe the destiny of man is a noble destiny. I hate those forces which seek to destroy the nobility of man.

I am an Armenian.

I am a writer.

My weapon against the corrupt forces of the world is a clear eye, an honest mind, a pure heart, an affectionate spirit, which impel me to write.

This small book contains some of my writing.

I am pleased that something of what I have said, and am saying, shall be here returned to the language of that spirit which impelled me to speak. To the beautiful language of Armenia.

WILLIAM SAROYAN

San Francisco, California.
September 5, 1939.

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ

Թեեւ անգլիերէն կը գրեմ ու հակառակ անոր որ ծնունդով Ամերիկացի մրն եմ, ինքզինքս կը նկատեմ հայ գրող մը:

Գործածած բառերս անգլիերէն են:

Միջավայրը՝ որու մասին կը գրեմ Ամերիկեան է:

Ոգին որ կ'ստիպէ ինծի գրել, սակայն, Հայ է:

Ուրեմն Հայ գրող մրն եմ ես:

Խորապէս կը սիրեմ Հայ գրողներու մեծ ընտանիքին պատկանելու պատիւը:

Հայ ժողովուրդին ազնուականութիւնը, քաջութիւնը, ուշիմութիւնը, խիզախութիւնը, պարզութիւնը, հեգնանքը, սրամտութիւնն ու անվեհերութիւնը հպարտութիւն կը պատճառեն ինծի:

Այս բարեմասնութիւնները նշմարիս բոլոր հայերու ժառանգութիւնն է:

Անոնք սնուցած են իմ կեանքս սկիզբէն ու ես երախտապարտ եմ:

Աշխարհ երբեք չի կրնար նուաճել բարի ժողովուրդ մը:

Եթէ զրկուած ենք մեր մայրենի հողէն, աշխարհ մեր հայրենիքը կ'ըլլայ:

Եթէ զրկուած ենք մեր կառավարութենէն, հայու ոգին կ'ըլլայ մեր կառավարութիւնը:

Ո՛չ մէկ քաղաքական ուժ կրնայ դաւանանել մեզի:

Օգտակարապէս ապրելու բաղձանքը զօրաւոր է հայուն մէջ:

Հայուն ուժը թիւերուն մէջ չէ, այլ անհատին արտին մէջ է, իբր անհատ՝ առանձինն:

Ասիկա միակ ճշմարիտ ուժն է որ մարդիկ, իբր անհատներ կրնան ունենալ:

Այն ուժը որ կը գտնուի թիւերուն մէջ ստորադաս ու անարժէք ուժ մըն է: Անասնային ուժ մըն է այդ: Ասիկա անպատուաբեր է քաղաքակրթուած անձերու համար: Ինչ որ ասիկա գլուխ կը հանէ անարժէք է մարդուն ազնըւացման ու բարութեան անեցումի պատմութեան մէջ:

Դալիք տարիներու ընթացքին, նոյնիսկ երբ աշխարհ վայրենութիւններու մէջ կը մխրճուի, հայը հարազատ պիտի մնայ այն հոգեկան օրէնքներուն որ իր ժառանգութիւնը կը կազմէ:

Պիտի անինք մենք: Ո՛չ թէ թիւերով: Ո՛չ թէ աշխարհի մէջ անընպատակ կերպով ապրող մարդերով: Այլ մարդերով՝ որ կը հանչնան իրենք զիրենք, իրենց ցեղը, իրենց ժառանգութիւնը ու իրենց պարտաւորութիւնները՝ ազնըւօրէն ու արդիւնաւէտ կերպով ապրելու: Պիտի անինք մարդերով՝ որոնք աշխարհի մէջ ժամանակին վատնումը չեն:

Բարի ծնած մարդիկ այս աշխարհէն աւելի լաւ աշխարհի մը արժանի են: Լաւ աշխարհը, ուրեմն, պէտք է շինուի մարդերով:

Հայու ոգին զօրաւոր ոգի մըն է: Ասիկա չի պարտուիր չար աշխարհով մը: Ընդհակառակը, անիկա պարտութեան կը մատնէ այդ աշխարհը: Այդպէս կ'ընէ իրեն բանալով այդ աշխարհը, առանց ապականուելու անկէ:

Ես կը հաւատամ մարդուն բարութեան: Ես կը հաւատամ որ մարդուն նպատակը ազնիւ նպատակ մըն է: Կ'ատեմ այն ուժերը որ կ'աշխատին բնաջնջել մարդուն ազնուութիւնը:

Հայ եմ ես:

Գրող մըն եմ ես:

Իմ զենքս աշխարհի ապականեալ ուժերուն դեմ անհաշտ աչք, անկեղծ միտք, մաքուր սիրտ եւ խանդակաթ ոգի մըն է, որ կ'ստիպեն ինծի գրելու:

Այս փոքր գիրքը կը պարունակէ իմ գրութիւններս ոմանք:

Ուրախ եմ որ քիչ մը բան, որ ըսած եմ եւ ըսելու վրայ եմ, նոյն պիտի վերադարձուի այն լեզուին որուն ոչին ստիպեց զիս խօսելու: Հայասանի սմանչելի լեզուին:

ՈՒԻԼԼԻԷՄ ՍԱՐՈՅԵԱՆ

Սան Ֆրանսիսքօ, Գալիֆորնիա,
5 Սեպտեմբեր 1939։

ՈՒԻԼԼԻԷՄ ՍԱՐՈՅԵԱՆ

(ՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆ)

Ուիլլիըմ Սարոյեանը թարգմանելու մտածումը վաղուց ունեցած էի։ Ներկայ փոքրիկ հատորը լոյս ընծայելով, բարեկամս Պրն. Մաղսուտեան այդ ուշացած պարտականութիւնը կը գործնականացնէ։ Ուիլլիըմ Սարոյեան, երբ տակաւին անծանօթ գրող մըն էր, իր պատմուածքները կը ղրկէր հայկ. անդլիերէն հրատարակութիւններուն, ծածկանուններով։ Ո՛չ ոք, անտարակոյս, կարեւորութիւն կու տար անոր, քանի որ անոր գործերը գրական ըմբռնուած ու ընդունուած թեմեր ու կառուցուածքը չէին պարունակեր իրենց մէջ։ Ատոր համար ալ, Սարոյեանի յանկարծական յաջողութիւնը որքան ուրախալի, նոյնքան անհաւանական ու զարմանալի կը թուէր։

Երբ իր առաջին գիրքը «Տէր Տէյրինկ Եընկ Մէն օն տէր Ֆլայինկ Թրաբիզ» լոյս տեսաւ, գրական քննադատներ խոստովանելով հանդերձ Սարոյեանի գրական շնորհները, չկրցան ճշդել անոր գործին արժէքը ու ոմանք պարզապէս վաղանցիկ գրողի մը ճակատագիրը գուշակեցին անոր։

Եւ սակայն, այսօր, իր առաջին գործին հրատարակութենէն հինգ տարի յետոյ, մեր երիտասարդ հայրենակիցը իրեն համար ամերիկեան գրականութեան մէջ ապահոված է մնայուն անուն մը և իր համբաւը օրէ օր, փոխանակ սովորական ճակատագիրը ըլլալու և կայուն մնալու, աւելնալու վրայ է։

Արտակարգ տաղանդները հասկցուելու համար ժամանակի կը կարօտին։ Որքան ճշմարիտ է ասիկա Ուիլ-

լիըմ Սարոյեանի պարագային։ Մեր երիտասարդ հայրենակցին գրականութիւնը բոլորովին նոր գրոշմ մը բերաւ ամերիկեան գրականութեան։ Եւ սոսոր համար ալ յայտնի քննադատներ ու գրողներ չափազանց ժլատ եղան իրենց արտայայտութիւններուն մէջ ու Սարոյեանի գրական արժանիքները չողջունեցին փութկոտութեամբ ու վստահութեամբ։ Իրերու այս վիճակին մէջ մեծագոյն ու գլխաւոր պատասխանատուն Սարոյեանի գործն էր։

Ուիլլիըմ Սարոյեան իր գործերը սոս հասարակ պատմուածք պիտակով կ'որակէ։ Իր անգրանիկ գիրքն ալ արդէն այդ իմաստով հրապարակ դրուած է։ Սակայն, շատ քիչեր միայն պիտի ընդունին այդ հաւաստումը իր գործերուն նկատմամբ, առանց վերապահութեամբ։ Որովհետեւ, քիչ բացառութեամբ, իր գրական արտադրութիւններուն մեծամասնութիւնը, ինչպէս ընթերցողներ պիտի ստուգեն այս հատորին կտորներէն, արձակ գրականութեան ընտիր նմոյշներ են բարոյագիտական ձգտումով։

Սարոյեանի գործերը ընդհանուր առմամբ տպաւորիչ գիծ մը ունին։ Հակառակ անոր որ իր պատմուածքներուն կը պակսի հարկ եղած զգայացունց դէպքերու կառուցուածքը, անոնք կը կարդացուին մեծ յափշտակութեամբ, մասնաւորապէս ընդգրին մէջ, որովհետեւ, ա՛յնքան սիրուն, կարուկ ու պատկերալից է իր ոճը։ Ոճ մը, որ յաճախ վարդապետական է, անգերազանցելի կը մնայ ամերիկեան ու անգլիական գրականութեան մէջ։ «Մանչէսթր Կարտիըն»ի գրական քննադատը կը հաստատէ այս պարագան երբ կ'ըսէ թէ Ուիլլիըմ Սարոյեանի ոճը «եզակի ու անբաղդատելի է»։

Սարոյեան ամերիկեան միջավայրին պտուղն է։ Սակայն, իր գրականութիւնը համայնական շրջագիծ մը ունի որ պարզապէս հզօր ու բայրանիք է։ Անոր մտա-

հոգութիւնը մարդն ու մարդկութիւնն է։ Կեանքի ո՛ր երեւոյթի մասին ալ որ գրէ իր մտածումին առանցքը մարդկային ցաւին ու հոգին չուրջ կը դառնայ։

Անիկա ամէն բանէ առաջ իմաստասիրող միտք մըն է։ Իր բոլոր գրուածքներուն մէջ կարելի է դիտել այս պարագան։ Թէեւ իր խօսքը միշտ կարճ, կարուկ, կը-ծու, հեգնող, ըմբոստ ու տիրական է։

Իր առաջին պատմուածքէն սկսեալ «Տէր Տէյրինկ Եընկ Մէն Օն Տէր Ֆլայինկ Թրաբիզ»ան իր բաղմակողմանի տաղանդին պրիսմակէն կ'անցընէ մարդկային տառապանքները, տկարութիւնները, ուրախութիւնները, խեղճերն ու այս բոլոր երեւոյթները որ կը կազմեն ու կ'ամբողջացնեն կեանքը, իր վարպետ ու տպաւորիչ գաղուածքներով, այդ երեւոյթներուն տալով տաքութիւն ու կեանք, առանց վերլուծումի մը յանգելու, թողլով ընթերցողը որ ինք հանի իր անձնական դատումին։

Իր խարխափումի շրջանի գործերուն պակասութիւնները որ կարգ մը քննադատներ ցուցադրողականութեան ու չփացումի վերագրեցին, իր վերջին գործերուն մէջ գրեթէ աննշմարելի են։ Սարոյեանի բնական անկեղծութիւնն ու անվախութիւնը, որ շուտով կը յայտնուի իրեն հետ չփում ունեցողներուն, ոմանց կողմէ սրխալ հասկցուեցաւ ու անոր յանդուգն գործերը որ մոռալիզի մտահոգութիւններն ու խստապահանջ ոգին կը մատնէր, վարդապետական իմաստասիրութիւններ կոչուեցան։ Այն իմաստով որ, վարդապետական ձգտումը միշտ կը վնասէ պատմուածքին իբրեւ գրական գործ։

Անկախ գրական ձգտումի մտահոգութիւններէն, Սարոյեանի մէջ որոշ կը տեսնուի և ասիկա ողջունելի պարագայ մը նկատելու է, բարոյագէտի և իմաստասիրողի զօրաւոր յատկութիւնները որ ան անկախօրէն կը գործածէ իր գրականութեան մէջ։ Անտարակոյս ատանք

պատճառներ են որ կը վնասեն իր գործին ու անոր ճակատագրին, սակայն, իր պղպջաձայ ոճը գործը կը փբրկէ մեռնելու վտանգէն ու անոր մէջ արծարծուած ու յայտնուած միտքերն ու մտահոգութիւնները կ'ապրին ու կը ծառայեն իրենց նպատակին։

Ուիլլիըմ Սարոյեան այս տասարին համար գրած իր յառաջաբանին մէջ ալ շատ յստակ կերպով կ'ընդունի իր այդ ձգտումը երբ կ'ըսէ. «Իմ զէնքս աշխարհի ապականեալ ուժերուն դէմ անաչառ աչք, անկեղծ միտք, մաքուր սիրտ և խանդակաթ ոգի մըն է, որ կ'սարսպեն գրելու»։

Ան ուրիշ տեղ մը կը գրէ. «Կ'ուսումնասիրեմ անժամանակ ու ժամանակակից տիտարութիւնը մարդերուն ու իմ մէջս, անժամանակ ու ժամանակակից ծանրութիւնը (poise) ու արժանապատուութիւնը գաղաններուն, բոյսերուն, ժայռերուն, գետերուն, ծովերուն ու իմ մէջս, ու կը թարգմանեմ տիեզերքը, ժամանակն ու միջոցը, օդաբանութիւնը, չափը, հաղորդականութիւնը, յուսահատութիւնը, ուժը, շարժումը, ձայնը, հիւսուածքը, յիշատակը ու բաղմաթիւ ուրիշ բաներ անգլիերէնի»։

Սարոյեան ճշմարիտ գրագէտ մըն է որ կ'ուսումնասիրէ կեանքը։ Կեանքը այնպէս՝ ինչպէս որ է։ Անսեթեւեթ։ Իր գրչամով։ Աղտոտութիւնով։ Գեղեցկութիւնով։ Սուտով ու բարութիւնով։ Խիզախութեամբ մը որ ապշանք ու հիացում կը պատճառէ ընկերութեան օրէնքներով ու անոր հանդէպ պարտաւորութիւններու գիտակցութեամբ կաշկանդուած, ներքնապէս բարին ու լաւին սիրահար հոգիներուն կողմէ։

Երիտասարդ հայ գրագէտը՝ որ ռումբի մը պէս պայթեցաւ ամերիկեան գրականութեան վրայ, իր անկեղծ, հարազատ ու անվախ պատկերացումներուն համար ենթարկուեցաւ հաւատաքննութիւնները յիշեցնող յարձա-

կումներու ու նոյնիսկ գոնուեցան «հեղինակաւոր» քննադատներ ալ՝ որոնք «յիմար» կոչեցին զայն։ Սակայն անոր տաղանդը գիմացաւ անիրաւ յարձակումներուն ու այսօր «անհաւատներն» անգամ կ'ընդունին որ Սարոյեան գրագէտը եկած է ու պիտի մնայ ամերիկեան գրականութեան մէջ։

«Նիւ Եորք Ուըրլա Թէլէկրամ»ի համբաւաւոր աղատական մեծ գրողը՝ Հէյվուտ Պրուն, կարդալէ յետոյ Սարոյեանի առաջին թատերգութիւնը «Մայ Հարթ'ս Ին Տէր Հայլէնտս», որ այնքան մեծ աղմուկ հանեց հերու Նիւ Եորք Պրոտուէյի վրայ ներկայացուելուն առթիւ, կը գրէ. «Կարդալէ յետոյ զարմանքով տեսայ որ ամերիկեան բեմին համար գրուած լաւագոյն կտորներէն մէկն է»։ Ու դիտել տալէ յետոյ որ գեղարուեստական քննադատներէն ոմանք քննադատած են Սարոյեանի յիշեալ կտորը, կը յարէ. «Կատակը Սարոյեանին վրայ չէ, կատակը քննադատներուն վրայ է, որոնք մեծ թատերգութիւն մը տեսան ու զայն անորոշ, մթին ու խորհրդաւոր կարծեցին»։ Ու իր խօսքը եզրափակելով Հէյվուտ Պրուն կ'ըսէ որ խաղը չափազանց պարզ է ու կը ջատագովէ աշխարհի դժուարութիւնները լուծել հոգեկան ու իրապաշտական ճշմարտութիւններու կիրարկումով ու եղբայրական ոգիով և թէ ոեւէ մէկը որ այսպիսի տառջարկ մը կը ներկայացնէ կ'սպաննուի զայրացած ամբոխէն։ Ըսել կ'ուզէ այս պարագային Սարոյեանն է որ կ'սպաննուի քննադատներէն, որոնք չեն ուզած կամ կրցած հասկնալ անոր խաղին միտք բանին ու նախընտրած են իրենց տգիտութիւնները ծածկելու համար խաչել տաղանդաւոր թատերագէտը։

Սարոյեանի յաջողութիւնը եղած է անհաւատալի և անսպասելի։ Անծանօթ երիտասարդ մը մէկ օրէն միւսը եղած է իր վրայ ամենաչատ խօսեցնող գրող մը։ Մինչեւ այսօր ալ անոր գրականութիւնը ամերիկեան

մամուլին առատ նիւթ կ'արտադրէ։ Իր անունը գրական ասուլիններու մէջ կարեւոր տեղ մը կը գրաւէ։

Դաղափար մը տուած ըլլալու համար իր գրական պէֆիրաւունցին մասին սաստիկ կուտամ կարդ մը չահեկան տեղեկութիւններ՝ որ քաղած եմ իր գրած յառաջաբաններէն։

Սարոյեանի գրականութիւնը օրէնք չի ճանչնար։ Ահա թէ ի՛նչ կ'ըսէ այդ ուղղութեամբ. «Տարիներ առաջ, երբ մեր քաղաքին մէջ նախակրթարանի կրթութիւնս կ'ստանայի, գիտցի թէ պատմուածքները այլանդակ բաներ էին ու կարգ մը մարդիկ կ'արտադրէին «այլանդակ պատճառներով» հարիւրաւոր տարիներէ ի վեր և թէ պատմուածքներ գրելու համար յատուկ օրէնքներ կային։

«Անմիջապէս սկսայ ուսումնասիրել բոլոր դասական օրէնքները, մէջն ըլլալով Ռինկ Լարտնըրի(*) գործերը։ Վերջ ի վերջոյ հասկցայ որ օրէնքները սխալ էին։

«Խնդրին մէջ ամենէն կարեւոր կէտը ես էի. բայց զարմանալին այն էր որ, և որքան որ կրնայի ըմբռնել, անոնք դիս գուրս կը թողէին, հետեւաբար ես ինքս նոր օրէնքներ հնարեցի։

«Թիւ Մէկ օրէնքը տասնըմէկ տարեկան եղած ատենս գրեցի երբ տուն ճամբուեցայ Չրրորդ դասարանէն, առանց հրամանի խօսած ու խօսածիս համար համոզուած ըլլալուս համար։ Ուրիշներուն ստեղծած օրէնքներուն կարեւորութիւն մի՛ տար, գրեցի։ Անոնք կ'ստեղծեն այդ օրէնքները իրենց ապահովութեան համար։ Թող դժոխք երթան։ «Շատ զայրացած էի այդ օրը։

(*) Ռինկ Լարտնըր յայտնի Ամերիկացի գրող մըն է, ծնած 1886ին. գրած է պատմուածքներ՝ որ յատկանշական են իբր ոճի կառուցուածքներ։ Ս. Ց. Թ.

«Բանի մը ամիս յետոյ գրեցի ու գտայ Թիւ Երկու օրէնքը, որ մեծ տակնուվրայութիւն ստեղծեց։ Ամէն պարագային, դէթ ինծի համար մեծ ու զգայացունց յայտնութիւն մըն էր։ Այս օրէնքը կ'ըսէր. Մոռցիր Էտկըր Էլլըն Բօն և Օ Հէնրին և գրէ՛ այնպիսի պատմութիւններ որ կը փափաքիս։

«Ատկէ ասդին չորս օրէնք եւս աւելցուցած եմ առաջիններուն վրայ և գիտած եմ որ բաւական են ատոնք։ Երբեմն երբեք չեմ մրահոդուիր օրէնքներու մասին ու պարզապէս կը նստիմ ու կը գրեմ։ Երբեմն ալ ոտքի վրայ կը գրեմ»։

Սարոյեանի համեմատաբար կարճ գրական կեանքին պտուղը չատ առատ ու բազմակողմանի է։ Իր արագ արտադրելու կարողութիւնը կասկածէ վեր է։ Զորս տարուան մէջ արդէն մեզի տուած է մօտաւորապէս ութը գիրք և նոյնքան մըն ալ յօդուածներ՝ ցրուած այլազան հրատարակութիւններու մէջ։ «Նիւ Եորք Թայմզ» իր առաջին խաղին ներկայացումէն օր մը յետոյ կը գրէր թէ Սարոյեան իր երկրորդ խաղը՝ «Տէրը Թայմ Սվ Եուր Լայֆ» գրած էր մէկ շաբթուան մէջ։

Սարոյեան՝ որ արդէն միջազգային անուն մը չինած է իրեն համար, հետաւոր կերպով կը ներկայացնէ իր յաջողութեան պատմութիւնը, իր առաջին գրքին երկրորդ տպագրութեան համար գրած մասնաւոր յառաջաբանին մէջ։

«Գրագէտի մը երախայրիքը իրեն համար ամենակարեւորն է։

«Մինչեւ իր առաջին երկին հրատարակութիւնը ան ինքնիրմէ դատ ունէ մէկուն համար գրագէտ մը չէ։ Անիկա բոլորին համար ապուշ մըն է։ Անիկա անձ մըն է որ կը կարծէ թէ գրող մըն է, ու աւելի դէշը՝ անձ մըն է որ գրագէտ ըլլալ կ'ուզէ։ Աշխարհ լեցուն է այդպիսիներով։ Որքան որ ես գիտեմ, որքան որ բոլորս

գիտենք, մեր ժամանակին մեծագոյն գրողները այս մարդոց ապերջանիկ խումբին մէջն են։ Վստահ չենք կրնար ըլլալ, ապահովաբար, բայց շատ հաւանական է որ այս չհրատարակուած գրողներուն մէջ կայ մարդ մը որ աւելի մեծ է քան ներկայ ոեւէ գրող՝ որու գործը կը հրատարակուի։ Հաւանական է որ անիկա իր գործին մէջ բաւական մը հաճոյացած է, գործածելով այնպիսի բառեր որ մենք կը լսենք ամէն օր ու կը գործածենք ամէն առիթով մեր ընթացիկ խօսակցութիւններու միջոցին. կամ գրած է այնպիսի զարմանալի ու խրթին ձեւով մը որ ոեւէ մէկը չի կրնար հասկնալ իր գրածները։

«Շատ հաւանական է, թէեւ, որ ամէն շրջանի մեծագոյն գրողները հրատարակուածները եղած չեն։ Նը-մանապէս՝ ամենէն անարժէքները։ Երկու տեսակն ալ չարունակաբար կը հրատարակուին տարիներէ ի վեր։ Տարակոյսէ վեր է որ Ամերիկայի չհրատարակուած գրողներուն մէջ առնուազն երկու երկվեցեակ գրողներ կան, որոնք աւելի գէշ չեն մեր գէշ հրատարակուած գրողներէն, բայց ատոնք պատճառաբանութիւն չեն ընդունիր»։

Ակնարկելէ յետոյ որ իր առաջին գործը թերի կողմեր ունենալով հանդերձ արժէքաւոր կողմեր ալ ունի և ըսելէ յետոյ թէ իր առաջին գործին մէջ յայտնուած սխալները պիտի չերեւին իր հետագայ արտադրութիւններուն մէջ կ'ըսէ. «Ամէն պարագայի տակ, մէկը հաւատաց որ իմ առաջին կտորս լաւ է և գնեց ու հրատարակեց զայն։ Ըսել կ'ուզեմ երկու հոգի, Whit Burnett և Martha Foley։ Պարբերաթերթը՝ Story-ն էր։ Թիւը փետրուար, 1934։

«Պատմութիւնը լոյս տեսնելէ առաջ անոնք ինձի խմացուցին թէ ես գրող մըն եմ։

Ատիկա մեծագոյն լուրն էր որ երբեք լսած ըլլամ»։

Ապա երիտասարդ գրադէտը կը պատմէ թէ ի՛նչպէս

ամէն օր, առանց սպասելու որ իր առաջին գրութիւնը լոյս տեսնէ, պատմուածք մը գրելով գրկած է Սրոrի խմբագրութեան, այդպէսով անոնց վրայ տպաւորութիւն մը թողլու համար։ Իրաւ ալ իր պատմուածքները ընդունուած են յիշեալ պարբերաթերթէն՝ որուն խմբագիրները Սարոյեանին մէջ նշմարելով նոր ու խոստմնալից գրողը, անոր պատմուածքները գրկած են ուրիշ յայտնի և գժուարահաճ ամսաթերթերու և շաբաթաթերթերու, մէկ օրէն միւսը գրողի մը չինուած համբաւը տարածելով անոր։

Իր առաջին գրքին ընդունելութեան ակնարկելով Սարոյեան կը գրէ. «Երջանիկ էի, որովհետեւ վերջապէս հրատարակուած գրող մըն էի։ Խենթի մը կը նմանէի, որովհետեւ այդքան ատեն առած էր ու քիչ մըն ալ վախցած, որովհետեւ որոշապէս չէի գիտեր թէ գրածներս գէշ չէին, բայց որոշապէս չէի գիտեր թէ քննադատներն ու ընթերցողները պիտի համաձայնէ՞ին ինծի հետ։ Համաձայնեցան, գէթ մեծ մասին համար։

«Ատեն մը շատ դժուար կացութեան մատնուած էի, քննադատներուն ըսածներուն համար, բայց չուտով յաղթահարեցի այդ վիճակին։ Գրող մը պէտք է յաղթանակէ ամէն բան, գէշ գաղափարներ ըլլան կամ լաւ. Գովասանքէն չեմ չփանար, քննադատութենէն չեմ վիրաւորուիր։ Ասիկա առաջ կուգայ արարկայականութենէ (objectivity)։ Իմ գործս, գրուելէն յետոյ կը նկատեմ իրը իր մը որ իր կեանքն ունի։ Ինձմէ կը բաժնուի ան, անգամ մը որ լրացած է։

«Ես կ'ըսեմ թէ գրագէտի մը առաջին գիրքը իր ամենակարեւորն է։ Կը կարծեմ որ ասիկա ճշմարիտ է այնքան ատեն որ անիկա չփոխուի իր առաջին ու երկրորդ գրքին մէջտեղը անցնող ժամանակին ընթացքին, որ գրողի մը համար հաւանական չէ, գրող մը ըսել կ'ուզեմ որուն շուրջ կ'արժէ զբաղիլ։ Լաւ գրող մը

ինչ բարեմասնութիւն որ ունեցած է իր առաջին գրքին մէջ, միշտ պիտի ունենայ ատիկա հետագային ալ։ Ան չի փոխուիր։ Բարեմասնութիւնը իր մէջ կրնայ լաւէն գէշը ընթանալ, գէշէն աւելի վատը և կամ կրնայ աղէկէն աւելի լաւը ու լաւէն աւելի աղէկը ընթանալ, բայց ինչ որ ան ունի իր մէջ ունեցած է միշտ և անմիջապէս որ իր գործը կը հրատարակուի իր իսկական գժուարութիւնները կ'սկսին այդ թուականէն»։

Սարոյեան գրագէտ մըն է ամէն բանէ առաջ և աւելի։ Գրական անկախութիւնը իր անմիջական առարկան կ'ըլլայ իր առաջին գրքին հրատարակութենէն անմիջապէս յետոյ։ Ցախուռն է ան ու կաշկանդումի չ'ենթարկուիր։ Ապացոյց ասոր, կարդացէ՛ք իր հետեւեալ տողերը. «Հեղինակ մը իր հրատարակութենէն յետոյ երբ այլեւս գիտէ որ իր գործերը պիտի հրատարակուին գրամ չենելու համար, շուտով կը շփանայ ու գէշ գործ կ'արտադրէ. ատիկա իր կեանքին մէջ այն շրջանն է որ պէտք է չափազանց զգուշանայ ու դանդաղ ու վարանոտ ըլլայ և ամէն ինչ զգուշութեամբ քննէ որպէսզի ամենագէտ ըլլալու վանգին մէջ չիյնայ։

«Գրողի մը առաջին գիրքը իր գրելու, ինչպէս գրելու կարողութեան վրայ գաղափար մը կրնայ տալ որուն վրայ ուրիշներ իրեն կ'սկսին գաղափարներ տալ, ինչ ընելու եւ ինչ գրելու համար ու հոս գժուարութիւնը կ'աւելնայ, որովհետեւ գրող մը ամէն առեն պէտք է զգայ թէ ինք կրնայ ընել իր ուզածը կամ այն բոլորը որ պէտք կ'զգայ ընելու»։

Սարոյեան հաստատ մնացած է իր անկախութեան վրայ ու մինչեւ այսօր բարեբախտաբար տակաւին չէ ենթարկուած իր հրատարակիչներուն ազդեցութեան։ Ատոր կը պարտի հաւանաբար իր գործին եղակի ու յախուռն նկարագիրը։ Որոշ գաղափար մը կազմելու համար Սարոյեանի գրական ակզբնական փորձերուն կամ

հակումներուն մասին, հետաքրքրական է գիտել ուղղակի իրեն։ 1938, Սեպտ. 26 թուակիր անձնական նամակէ մը կը քաղեմ հետեւեալ յատկանշական տողերը. «Շատ փոքր տարիքին գիտակցութեան եկայ։ Գիտակցութիւնը սկզբնաւորութիւնն է արդիւնաբերութեան։ Ինը տարեկանիս նախնական վարժարանին մէջ պատմուածքներ գրել սկսայ։ Տանը հինգ տարեկանիս սկսայ մեքենագրութիւն (typing) սորվիլ։ Շուտով գրամեքենայ մը գնեցի և սկսայ եռանդով գրել։ Անչուշտ ոճս մէկ երկու տարիէն չհասաւ իր ներկայ ձեւին. երկար ժամանակ առաւ, ինչ որ բնական էր։ 1933ի Օգոստոս, Սեպտեմբեր կամ Հոկտեմբեր ամիսներուն կարճ պատմուածք մը գրեցի «Տիր Տէրիկն Երկի Մեն աւ տիր Ֆլայինկ Թրաբիզ» և ղրկեցի Սրոտի խմբագրութեան։ Ասիկա առաջին պատմուածքն էր որ ղրկեցի պարբերաթերթի մը, քանի մը տարիներու ընթացքին։ Պատմուածքը ընդունուեցաւ, հրատարակուեցաւ և 15 տոլար վճարուեցաւ։

«Ասիկա լաւագոյն վճարումն է որ ես ստացած ըլլամ իմ ոեւէ պատմուածքիս համար։ 15 տոլարին չէ որ կ'ակնարկեմ, որ այդ օրերուն մեծ դրամ մըն էր ինծի համար։ Կ'ակնարկեմ իմ պատմուածքիս գտած ընդունելութեան և հրատարակութեան։ Երբ իմացայ որ վերոյիշեալ պատմուածքս պիտի հրատարակուի, այնքան ուրախացայ որ սկսայ մեծ եռանդով ու առանց յոգնելու անդադար գրել։ Ամսուան մը ընթացքին, օրական առնուազն մէկ պատմուածք գրեցի։ Եղան օրեր որ նոյն իսկ երկու պատմուածք գրեցի։ Գրած բոլոր պատմուածքներս ղրկեցի Սրոտի պարբերաթերթին։ Ուիթ Պրանէթ և Մարթա Ֆալի զանոնք ցոյց տուին այլ թերթերու խմբագրութեանց, ու այդպէսով գրածներս անմիջապէս սկսան լոյս տեսնել ամերիկեան զանազան պարբերաթերթերու մէջ։

«Բանաստեղծ Հաուպ հրատարակչական ընկերութիւնը պատմուածքներէս 26 հատը հրատարակեց գրքի ձեւով. ու իմ անգրանիկ գիրքս լոյս տեսաւ 1934 Հոկտեմբերին։ Ատկէ ի վեր կ'զբաղիմ գրելով, բան մը որ հոգւոյս կը սիրեմ։

«Ծնած եմ Ֆրէզնօ, Գալիֆոռնիա, 1908 Օգոստոս 31ին։ Հայրս Արմենակ Սարոյեան և մայրս Թագուհի Սարոյեան ընիկ Պիթլիսցի են։ Հայրս մեռաւ 1911ին։ Մայրս ինձի հետ Սան Ֆրանսիսքօ կը բնակի։

«Բաւական մեծ թիւով ձեռագիր գործեր ունիմ, նօթագրութիւններ, արձակներ, փոքր կտորներ, եւն., որոնք վեց կամ եօթը նոր հատորներու նիւթ կրնան ըլլալ։ Բայց առ այժմ զանոնք հրատարակելու միտք չունիմ։ Գիրքերս հրատարակուած են նաեւ Անգլիոյ մէջ։ Այժմ երեսուն տարեկան եմ ու կը մտադրեմ աւելի լայն ու լուրջ ծրագրով նոր գործեր արտադրել, թէեւ ինչ որ ցարդ գրած եմ կը նկատեմ լաւ և կարեւոր»։

Սարոյեան երբ տակաւին անծանօթ էր ամերիկեան գրականութեան մէջ, Սիրաք Կարոյեան ծածկանունով կը գրէր յաճախ Հայրենիք անգլիերէն չաբաթաթերթին։

Որքան երիտասարդ Հայ գրագէտին պատմուածքները, նոյնքան ու թերեւս աւելի անոր բատերգութիւնները, որոնց երկրորդը՝ Տնը Թայմ ավ Եուր Լայֆ՝ առաջին տեղամ ըլլալով պիտի բեմադրուի Պոսթոնի մէջ Հոկտեմբեր 9ին Կիլա-Ամերիքըն թատրոնին կողմէ, մեծ հետաքրքրութիւն արթնցուցած է գեղարուեստական քննադատներուն մէջ։ Իր առաջին թատերգութիւնը (Մայ Հարբ'ս ին տնը Հայրենցս) գրեթէ երկուքի բաժնեց Նիւ Եորքի օրաթերթերուն գեղարուեստական քննադատները, որոնք ի վերջոյ այն եզրակացութեան եկան թէ Սարոյեանի գործը թէեւ նոր ու քիչ մը խրթին, իր մէջ կը պարունակէ անուրանալի առաւելութիւններ՝ որոնց արժէքը ըմբռնելու համար հարկ է մտամփոփ հե-

տեսիլ խաղին կառուցուածքին ու հետամուտ ըլլալ ա-
նոր նպատակին։

Սարոյեանի գրական կեանքը տակաւին հազիւ հինգ
տարիներու համեմատաբար կարճ կեանք մը ունի։ Այդ
կարճ շրջանին մէջ իսկ, արդէն անոր անունը կը վայելէ
միջազգային համբաւ մը որ եզակի է իր տեսակին մէջ։
Իր գործերը թարգմանուած են ֆրանսերէնի, գերմանե-
րէնի, իտալերէնի և բազմաթիւ ուրիշ լեզուներու։ Իր
անունը որքան ամերիկեան, նոյնքան ալ միջազգային
մամուլին մէջ ծանօթ անուն մը դարձած է։ Իր գործը
որ ինքնատիպ է արդի գրականութեան մէջ, տակաւին
երիտասարդ, բարախուն, կենդանի ու ապագայ նորանոր
նուաճումներու կարելիութիւններով լեցուն է։ Իր կորո-
վը՝ հակառակ քննադատներու չատ անգամ աններելի ու
յուսահատեցուցիչ յարձակումներուն, պողպատեայ կո-
րով մըն է, աւելի յատկանշական ու աննկուն։ Սարոյ-
եան իր գործին ամենամեծ հլուցողն ու պաշտպանն է։
Ան կը հաւատայ որ մուսաները իրեն հանդէպ առատա-
ձեռն, վեհանձն ու լայնասիրտ եղած են։ Կեանքի մէջ,
ան կը հաւատայ որ իրեն համար առաքելութիւն մը
սահմանուած է։ Ու ասոր համար ալ, իր ուժը կը կեդ-
րոնացնէ ներկայիս բեմին վրայ, այդպէսով հասնելու
ու աւելի մօտէն ու կենդանի կերպով խօսելու համար
մարդոց՝ որոնց «ախմարութիւնը» ուշը գրաւած է երի-
տասարդ գրագէտին։ Սարոյեան կը հաւատայ որ արուեստը,
մասնաւորապէս գրականութիւնը, մեծ դեր ունի
մարդկային տգիտութիւնը, աղքատութիւնն ու թշուա-
ռութիւնները մեղմելու ու կեանքէն դուրս վանելու
գործին մէջ։

Մարդը ատուածութեան մօտեցնելու, անոր մէջ
անասնային բնազդը կաշկանդելու ու ապաննելու լաւա-
գոյն ու ամենէն ազդեցիկ միջոցը գտած է ան գրակա-
նութեան մէջ, գրչով անարդարութեան դէմ պայքարե-

լու միջոցը։

Մինչեւ այսօր իր գրականութիւնը խարսղանած է մարդկային ախմարութիւններն ու պակասութիւնները։ Իր խօսքը ուղղուած է ընկերային չարիքներուն դէմ ու ակարին և անկեալին անունով իր ձայնը բարձրացուցած է անվախ ու կորովի ջանադրութեամբ մը։

Սարոյեան գրագէտին կոչումը իբր վերանորոգիչ ու մոռսպիսդ, ունէ մէկէ աւելի, հասկնալի է իր անիրաւուած ցեղին զաւակներուն։ Ոմանք՝ աղտոտութիւններուն հանդէպ Սարոյեանի գրականութեան անկեղծ ու բարենորոգչական ձգտումները «վրան բաց» որակեցին ու այդ որակումով՝ ուզեցին վնասել հեղինակին անժխտելի գրական արժանիքներուն։ Սակայն արժէքները կարելի չէ ուրանալ։ Անոնք՝ ամպերու ետեւը պահ մը վարագուրուած արեւին լուսաշող տաքութեան կը նմանին։ Ուշ կամ կանուխ իրենց աղգեցութիւնը զգալի կ'ընեն իրենց շուրջիններուն։

Սարոյեան՝ որ հայ մարտիրոս ցեղին մէկ արժանաւոր զաւակն է, իր համեստ ծագումը առանց ուրանալու, եղբայրացած մարդկային ցաւերուն ու իր ազգին բաղմաչարչար անունին, կռիւ բացած է «աշխարհի ապականեալ ուժերուն դէմ», ա՛յն ապականեալ ուժերուն դէմ, որոնցմէ արդէն արիւնաքամ եղած է իր ազգը։ առանց ընկրկելու սակայն, իր հոգիին մէջ միշտ զօրաւոր ու կենդանի բռնած է «բարիին» հաւատքը՝ արդարացնելով Սարոյեան գրագէտին վկայութիւնը թէ։ «Հայու ոգին զօրաւոր ոգի մըն է։ Անիկա չի պարտուիր չար աշխարհով մը։ Ընդհակառակը, անիկա պարտութեան կը մատնէ այդ աշխարհը։ Այդպէս կ'ընէ բանալով այդ աշխարհը առանց ապականուելու անկէ»։

ՍԱՄՈՒԷԼ Ց. ԹՈՒՄԱՑԵԱՆ

29 Սեպտեմբեր 1939
Պոսթրն, Մաս.

ՀԱՅՆ ՈՒ ԱՇԽԱՐՀԸ

ԵՕԹԱՆԱՍՈՒՆ ՀԱԶԱՐ ԱՍՈՐԻՆԵՐ

Քառասուն օր ու քառասուն գիշեր էր որ մաղս կտրել տուած չէի ու կ'սկսէի կարգ մը անգործ ջութակահարներու նմանիլ։ Դուք գիտէք այդ տեսքը, հանճարը՝ ուրացուած ու պատրաստ՝ միանալու Համայնավար կուսակցութեան։ Մենք, փոքր Ասիոյ բարբարոսներս մաղոտ ժողովուրդ մըն ենք, երբ մաղերնիս պէտք տեսնէ կտրուելու, պէտք կը տեսնէ։ Այնքան գէշ էր մաղերուս առատութիւնը, որ ունեցած միակ գլխարկս նեղ կուգար գլխուս։ (Շատ լուրջ պատմուածք մըն է որ կը գրեմ, թերեւս երբ և իցէ գրելիքներուս ամենալուրջը։ Ասոր համար է որ չատախօսութեամբ կ'սկսիմ։ Շէրվուտ Էնտրբոսքնի ընթերցողները պիտի հասկնան թէ ինչ ըսել կ'ուզեմ, քիչ մը յետոյ, անոնք պիտի հասկընան թէ ծիծաղս աւելի տխուր է)։ Մաղերը կտրուելու պէտք ունեցող երիտասարդ մըն էի, որով գացի Թէրբա Սթրիթի (Սան Ֆրանսիսքօ), Սափրիչներու Գոլէճը, տանըհինգ սէնթի մաղս կտրել տալու։

Թէրբա Սթրիթ, Հոլիվուտէն քիչ մը վար թաղ մըն է, մտաբերեցէք Նիւ Եորքի Պավերին, և Մէյն Սթրիթը Լոս Անկէլըսի, երեւակայեցէք ծերեր ու տղաքներ որ անգործ կը սլքտան, Պուտ Տիւրհամ ծխելով, կառավարութեան մասին խօսելով, սպասելով որ բան մը պատահի, պարզապէս սպասելով։

Օգոստոսի երկուշաբթի օր մըն էր ու դատարկա-պորաններէն մեծ թիւ մը խուժած էր խանութը քիչ մը գեղեցկանալու համար։ Ճարտոնցի տղան՝ որ ձրի աթոռին վրայ կ'աշխատէր, սպասողներու տասնըմէկ հոգինոց ցուցակ մը ունէր. միւս բոլոր աթոռներն ալ գրաւուած էին։ Նստեցայ ու սկսայ սպասել։ Դուրսը, ինչպէս Հիմինկվէյ (Արևը նոյնպէս կը ծագի, Մնաք բարով Զէնքերուն, Մահ յետ միջօրէին, Շահողը ոչինչ կ'առնէ) պիտի ըսէր, մաղ կարելը յիսուն սէնթ էր։ Ես քսան սէնթ և կէս տուի Պուլ Տիւրհամ ունէի։ Սիկարէթ մը փաթթեցի. տուփը տուի քովիններէս մէկուն որ ծխախոտի պէտքը կ'զգար, ներս քաշեցի չոր մուխը, մտածելով Ամերիկայի վրայ, քաղաքական, տնտեսական ու հոգեկան անցուդարձերուն վրայ։ Քովինս տասնըվեց տարեկան տղայ մըն էր։ Բնիկ Այօվայցի կը նըմանէր, հիանալի ու տոկուն Ամերիկացի մը, բայց օրերէ ի վեր հագուստները անփոփոխ, անքուն ու անօթի ու վախով լի։ Ուզեցի անպատճառ հասկնալ իր անունը։ Գրող մը միշտ կը փափաքի ունենալ դէմքի մը կամ անձերու մասին հարկ եղած ճշմարտութիւնները։

Այօվայցին ըսաւ. «Տակաւին նոր եկայ Սալինասէն։ Գործ չկայ հազարի դաշտերուն մէջ։ Դէպի հիւսիս, Բօրթլէնտ կ'երթամ ուր պիտի ջանամ գործ մը ապահովել։

Ուզեցի իրեն պատմել իմ վիճակս. մերժուած պատմուածք մը՝ Սիրայպնրզէն. մերժուած արձակ մը՝ Տոր Եէյլ Բլվիւէն. սիկարէթի համար դրամի պակասութիւն ունէի, կօշիկներս մաշած էին, շապիկներս՝ հինցած, և սակայն վախցայ դժուարութիւններս ու նեղութիւններս պարզել ուրիշներուն։ Գրողի մը նեղութիւնները քիչ մը սրտնեղիչ են, քիչ մը անբնական։

Մարդիկ ատակ են մտածելու. «Նա՛խ ո՞վ ըսաւ քեզի գրել»։ Մարդ ուզէ ատեն պէտք չէ յաւակնի գը-

բողմ մը ըլլալ։ Ըսի. «Յաջողութիւն, Այօվացի»։ Այօ-
վացին գլուխը օրօրեց. «Գիտեմ, պիտի փորձեմ, ըլ-
լայ կամ ո՛չ։ Կորսնցնելիք բան չկայ»։ Աքանչելի տը-
ղայ, կը յուսամ որ մեռած չէ, կը յուսամ որ սառած
չէ. սոսկալի ցուրտ է այսօրերս, կը յուսամ որ չէ ըն-
կերկած, ապրելու արժանի էր։ Այօվացի, կը յուսամ որ
գործ գտար Բօրթլէնտի մէջ. կը յուսամ որ դրամ կը
շահիս, կը յուսամ որ մաքուր սենեակ մը վարձած ես
տաքուկ անկողնով մը. կը յուսամ որ կը քնանաս
դիշերները. կ'ուտես բնականօրէն, կը քալես մարդ ա-
բարածի մը պէս, երջանիկ ես։ Այօվացի, իմ բոլոր
բարեմաղթութիւններս քեզի հետ են։ Քեզի համար
քանի մը անգամ աղօթած եմ։ (Եւ սակայն, կը խոր-
հիմ որ, մինչեւ այսօր, մեռած է անիկա։ Իր մէջն էր
ան գինքը տեսած օրս, գազանի մը խոժոռ ու սպառ-
նացող դէմքը։ Ու նոյնյետայն Ամերիկայի բոլոր թատ-
րոններուն մէջ կը ցուցադրէին, փոխն ի փոխ, կենդա-
նի շարժանկարի furpուն մը՝ որուն մէջ երգ մը կար
որ կը կոչուէր *Who is afraid of the Big Bad Wolf*
ու ահա բոլորը այս է, դրամ ունեցող մարդեր կը խըն-
դան մահուան վրայ, որ խորամանկութեամբ կը սո-
ղոսկի Այօվացիի նման տղոց կեանքէն ներս, կեղծելով
որ անիկա հոգ չէ, խնդալով տաք թատրոններուն մէջ։
Աղօթեցի Այօվացիին համար ու ինքզինքս ատոր հա-
մար դասալիք-վախկոտ մը կը նկատեմ։ Մինչեւ այ-
սօր մեռած ըլլալու է ու ես այժմ կը նստիմ փոքր սե-
նեակի մը մէջ, անոր մասին կը խօսիմ, միայն կը
խօսիմ։

Սկսայ դիտել Ճարոնցի տղան որ սափրիչութիւն
կը սորվէր։ Ծերունի դատարկապորտ մը կ'ածիլէր, որ
տհռելի դէմք մը ունէր. այն հազուագիւտ դէմքերէն որ
դիմագիծ կը հաղնին տարիներու ծոյլ ու խուսափողա-
կան ապրելու եղանակէն, տարիներու անորոշութենէն,

բան մը չունենալէն։ ու Ճաբոնցի տղան իր քիթը ետ կը քաշէր որպէսզի ծերունի դատարկապորտին արտաբերած հոտը չառնէր։ Պատմուածքին մէջ շատ աննշան կէտ մըն է այս, իրողութիւն մը որ տեղ չունի արուեստի գործին մէջ, և սակայն ես կը յիշեմ զայն։ Երիտասարդ գրող մը միշտ կը վախնայ որ կարեւոր կէտ մը իր ուշադրութենէն կը վրիպի։ Անիկա միշտ կ'ուզէ թուղթին յանձնել իր բոլոր տեսածները։ Ուզեցի Ճաբոնցի տղուն անունը հասկնալ։ Ես չափազանց հետաքրքիր եմ անուններով։ Համոզուած եմ որ, անոնք որ ամենէն աւելի անծանօթ են, ամենէն աւելի հարազատ են մարդոց։ Օրինակ առէք մեծ անուն մը՝ Անդրիւ Մէլլընի նման։ Շատ ուշով կը դիտէի Ճաբոնցի տղան։ Ուզեցի հասկնալ իր քիթը ծերունիի հոտէն հեռու բռնելու իր ձեւէն իր մտածումը, իր զգացումը։ Տարիներ առաջ, երբ տասնըեօթը տարեկան էի, հօրեղբօրս այգիին մէջ, Սանկըրէն հիւսիս, Սան Ժոաքուինի հովիտին մէջ, գինի կը պատրաստէի, ուր ինծի հետ կ'աշխատէին քանի մը Ճաբոնցի աշխատաւորներ, Եօշիօ Էնօմօթօ, Հիտէօ Սուչուքի, Քաթսումի Սուճիմօթօ և մէկ քանի ուրիշներ։ Այս Ճաբոնցիները ինծի սորվեցուցին քանի մը պարզ նախադասութիւններ, բարեւ, ի՞նչպէս էք. գեղեցիկ or է, այդպէս չէ՞, մնաք բարով, եւայլն։ Ճաբոնէրէն ըսի սովրիչութիւն սորվող ուսանողին. «Ի՞նչպէս ես»։ Ճաբոնէրէն պատասխանեց. «Շատ լաւ եմ, շնորհակալ եմ»։ Ցետոյ կոտրրտուն անգլիերէնով. «Ճաբոնէրէն կրնա՞ք խօսիլ։ Ճաբոնի մէջ ապրա՞ծ էք»։ «Դժբախտաբար ո՛չ» ըսի։ «Միայն մէկ քանի բառեր կրնամ խօսիլ զոր սորված եմ Ճաբոնցի տղոցմէ։ Եօշիօ Էնօմօթօյի, Հիտէօ Սուչուքիի, Կաթսումի Սուճիմօթօյի հետ կ'աշխատէի։ Կը ճանչնա՞ս զանոնք»։ Շարունակեց իր գործը, անուններու վրայ խորհելով։ Կարծէք թէ կը փափսար «Էնօմօ-

թо, Սուչուքի, Սուճիմоթо»։ Հարցուց. «Սուչուքի, կարճահասակ մա՞րդ մըն է»։ «Այо», ըսի։ «Կը ճանչնամ զայն» ըսաւ։ «Ներկայիս Սան Ճоս կը բնակի, ու ամուսնացած է»։

Կ'ուզեմ որ գիտնաք թէ ես չափազանց կը հետաքրքրուիմ մարդոց յիշողութիւններուն վրայ։ Երիտասարդ գրող մը կը պատի ու յատկապէս մարդերու հետ կը խօսակցի։ Ան կ'աշխատի հասկնալ թէ ի՛նչ բան կը վերյիշեն անոնք։ Կարճ պատմուածքի մը համար մեծ նիւթ չէ որ կը գործածեմ։ Այս գործին մէջ արտակարգ բան մը պիտի չպատահի։ Դարձուածքով պատմութիւն մը հիւսելու չեմ աշխատիր։ Ցիչատակելի տիպեր չէ որ կ'ստեղծեմ։ Գրելու խաբուսիկ ոճ մը չէ որ կը գործածեմ։ Գրաւիչ մթնոլորտ մը չէ որ կ'ուզեմ ստեղծել։ Այս պատմութիւնը և կամ ոեւէ պատմութիւն The Saturday Evening Postի և կամ Cosmopolitanի և կամ Harpessի ծախելու փափաք չունիմ։ Կարճ պատմուածքներ գրող մեծ հեղինակներու հետ մրցիլ չեմ ուզեր, հեղինակներ՝ Սինքլէր Լուիզի, Ճоզէֆ Հէրկըշիմըրի կամ Ջէնէ Կրէյի նման, մարդիկ՝ որոնք իսկապէս գրել գիտեն, պատմուածքներ գրել՝ որոնք կրնան ծախուիլ։ Հարուստ մարդեր՝ որ կը հասկնան բոլոր օրէնքները տիպերու, նպատակի, ոճի, մթնոլորտի և այն բոլոր գործօններուն որ պատմութիւն մը կը չինեն։ Համբաւի տիրանալու փափաք չունիմ։

Բուլիցցը մրցանակը, Նոպէլի մրցանակը և կամ ուրիշ ոեւէ մրցանակ չահելու նպատակ չունիմ։ Ես հոս եմ հեռաւոր Արեւելքի մէջ, Սան Ֆրանսիսքо, Քաբըլ փողոցի փոքրիկ մէկ սենեակին մէջ և նամակ կը գրեմ հասարակ մարդերու ու անոնց չատ պարզ լեզուով կը գրեմ արդէն իսկ իրենց գիտցած բաներուն չուրջ։ Բրածս լոկ արձանագրութիւն մըն է, եթէ քիչ մը կը թափառիմ գրելիքներուս չուրջ, պատճառը այն է որ

նախ՝ աճապարանքի մէջ չեմ և երկրորդ՝ գրելու օրէնքները չեմ գիտեր։ Եթէ ուեւէ փափաք մը ունիմ, ատիկա մարդոց եղբայրութիւնը ցուցնելն է։ Ասիկա խոշոր յայտարարութիւն մըն է և քիչ մըն ալ պոռոտ կը հընչէ։ Ընդհանրապէս մարդ կը քաշուի այդպիսի յայտարարութիւն մը ընելէ։ Ան կը վախնայ որ սոփեստացած մարդիկ վրան կը խնդան։ Բայց իմ հոգս չէ։ Ես կը փափաքիմ որ սոփեստացած մարդիկ խնդան։ Սոփեստութիւնը ասոր համար է։ Ես զեղերու չեմ հաւատար։ Կառավարութիւններու չեմ հաւատար։ Ես կեանքը կը տեսնեմ իբր մէկ կեանք մէկ անգամէն, միլիոնաւորները՝ հաւաքաբար, ամբողջ երկրագունտին վրայ։ Մանուկները՝ որ տակաւին ուեւէ լեզու չեն սորվեցուցուած խօսելու միակ ցեղն է աշխարհի վրայ. մարդուն ցեղը. մնացեալ բոլորը, կեղծիք է. այն ինչ որ մենք քաղաքակրթութիւն կը կոչենք, տեսութիւն, վախ, ուժի բաղձանք է...։ Բայց մանուկ մը մանուկ է։ Ու անոնց լալուն մէջ դուք կը գտնէք մարդկային եղբայրութիւն. մանուկներու լացը։ Կը մեծնանք ու լեզուի մը բառերը կը սորվինք ու ալեզերքը կը տեսնենք մեր սորված լեզուին ընդմէջէն. մենք դատ չենք տեսներ բոլոր լեզուներուն մէջէն կամ ո՛չ մէկ լեզուին մէջէն. լռութեան մէջէն, օրինակի համար և մենք զմեզ կը կղզիացնենք մեր գիտցած լեզուին մէջ։ Հոս մենք զմեզ կը կղզիացնենք անգլիերէնի, կամ ամերիկեան լեզուին մէջ ինչպէս Մէնքըն կը կոչէ։ Բոլոր յաւիտենական բաներուն մէջ, մեր բառերուն մէջ։ Եթէ բան մը ընել ուզեմ, կ՚ուզեմ աւելի համայնական լեզու մը։ Մարդուն սիրտը, մարդուն անգիր մասը, այն՝ որ յաւիտենական է ու հասարակ և ընդհանուր՝ բոլոր ցեղերուն մէջ։

Այժմ յանցաւոր ու անձեռնհաս ըլլալս կ՚զգամ։ Գործածեցի այս բոլոր լեզուները ու կ՚սկսիմ զգալ որ ոչինչ ըսի։ Այս է ահա որ երիտասարդ գրողը յուսա-

հատուածեան կը մատնէ, այս դպացումը թէ ոչինչ կ'ըսուի։ Ուեւէ հասարակ լրագրող պիտի կրնար ամբողջ պատմութիւնը երեք բառերէ բաղկացեալ վերնագրի մը մէջ պարփակել։ Մարդը մարդ է, ըսած պիտի ըլլար։ Ճարպիկ բան մը, բաղմաթիւ նշանակութիւններով։ Բայց ես կ'ուզեմ գործածել լեզու մը որ միայն մէկ նշանակութիւն ստեղծէ։ Ես կ'ուզեմ որ նշանակութիւնը որոշ ըլլայ ու թերեւս առոր համար է որ լեզուն այնքան անորոշ է։ Նիւթին շուրջ է որ կը դեգերիմ, ազդեցութիւն կ'ուզեմ ձգել. ու կ'աշխատիմ զայն դիտել բոլոր անկիւններէն, այնպէս որ ամբողջ պատկեր մը պիտի ունենամ, միաւորութեան պատկեր մը։ Մարդուն սիրտն է որ կ'աշխատիմ այս գործով պատկերացնել։

Անգամ մըն ալ փորձեմ։ Երկար ատենէ ի վեր մազերս կտրել տուած չէի ու կ'սկսէի անկերպարան երեւիլ, որով Թէրրտ Սթրիթի Սափրիչութեան Գոլէճը գացի ու աթոռի մը վրայ նստեցայ։ Ըսի. «Ետեւի մասը լման ձգէ։ Նեղ գլուխ մը ունիմ, եթէ ետեւը լման չձգես, ասկէ ելլելուս պէս ձիու մը պիտի նմանիմ։ Ուզածիդ չափ կարէ գլխուս վերի կողմէն։ Ուեւէ բուրումնահոտ և ջուր չեմ ուզեր։ Զոր սանտրէ»։

Կարդալը ամբողջ մարդ մը կը շինէ, գրելը՝ յաստակատես մարդ, ինչպէս կը տեսնէք։

Ահա թէ ի՛նչ պատահեցաւ։ Պատմութիւն ըլլալիք չատ բան չունի, ու սափրիչը դուրս ձգելուս պատճառը՝ ուղղակի մազս կտրող երիտասարդը ինքն է։

Ան բարձրահասակ էր. թուխ ու լուրջ դէմք մը ունէր, թանձր յօնքեր, տխուր աչքեր և մեծ քիթ մը։ Իր անունը տեսայ հայելիին վրայ փակցուած փոքր քարտի մը վրայ։ Թէէոտոր Պատալ։ Ազուոր անուն մը, հարազատ. ազուոր երիտասարդ մը, հարազատ։ Թէէոտոր Պատալ սկսաւ գործել գլխուս վրայ։ Լաւ սափրիչ մը երբեք չի խօսիր մինչեւ որ իրեն հետ խօսիս, որ-

քան որ ալ իր սիրտը լեցուն եղած ըլլայ։

«Այդ անունը» ըսի։ «Պատա՛լ. դուն հա՞յ ես»։ Ես հայ եմ։ Ասիկա տակէ առաջ ալ յիշած եմ։ Մարդիկ կը նային ինծի և կ'սկսին զարմանալ, որով անմիջապէս, առանց թեթեւելու կ'ըսեմ անոնց. «Ես հայ եմ»։ Կամ կարդացած կրնան ըլլալ իմ գրածներէս կտոր մը ու կը սկսին զարմանալ, որով կ'ըսեմ անոնց. «Ես հայ եմ»։ Աննպատակ խօսք մըն է, բայց անոնք կ'սպասեն որ ըսեմ տիկա, ու ես կ'ըսեմ։ Ուրէ գաղափար չունիմ թէ ինչպէս և ինչ տեսակ բան է հայ ըլլալը, կամ անդլիացի կամ ճաբոնցի ըլլալը։ Շատ աղօտ գաղափար ունիմ թէ ինչ տեսակ բան է ողջ ըլլալը։ Ասիկա միակ կէտն է որ զիս մեծապէս կը շահագրգռէ։ Ասիկա և թէնիսը։ Կը յուսամ օր մը մեծ փիլիսոփայական գործ մը գրել թէնիսի վրայ, բան մը՝ որ նմանութիւն ունենայ *Death in the Afternoon*ի, բայց գիտեմ որ տակաւին պատրաստ չեմ այդպիսի գործի մը ձեռնարկելու։ Կը խորհիմ որ թէնիսի ընդհանրացումը, մեծ չափով, աշխարհի մարդոց մէջ, շատ պիտի օգնէ ցեղային տարբերութիւնները, նախապաշարումները, եւայլն, արմատախիլ ընելու։ Անմիջապէս որ կատարելագործեմ իմ խաղալու կերպս, կը յուսամ սկսիլ այս մեծ գործին նախագծին պատրաստութեան։ (Կարգ մը սոփեստացած մարդերու այնպէս կը թուի թէ, ես Հեմինկվէյն է որ ծաղրել կ'ուզեմ։ Ծաղրել չէ նպատակս։ *Death in the Afternoon*ը բաւական առողջ արձակ կտոր մըն է։ Իրր արձակ ատոր ուրէ ժամանակ չեմ կրնար հակառակիլ։ Նոյնիսկ չեմ կրնար հակառակիլ անոր իրր փիլիսոփայութիւն։ Կը կարծեմ որ անիկա շատ աւելի նուրբ ու աղէկ փիլիսոփայութիւն մըն է քան Ուիլ Տիւրանթը և Ուօլթըր Բիթքինը։ Նոյնիսկ եթէ Հեմինկվէյ յիմար է, դէթ անիկա ճշմարիտ յիմար մըն է։ Անիկա կը պատմէ ճշմարտապէս պատահար մը, ու դէպքի մը արագու-

թիւնը թոյլ չի տար որ իր պատմածները հապճեպ ընէ։ Ասիկա մեծ բան է։ Գրականութեան համար տեսակ մը յառաջդիմութիւն է ասիկա։ Պատմել յուլօրէն բնոյթն ու նշանակութիւնը անոր՝ որ չատ կարճ կեանք մը ունի)։

«Հա՞յ ես դուն» հարցուցի։

Մենք փոքր ժողովուրդ մըն ենք ու երբ մեզմէ մէկը կը հանդիպի միւսին, ասիկա դէպք մըն է։ Մենք միշտ մեր շուրջը կը նայինք մէկու մը հետ իսօսելու համար մեր լեզուով։ Մեր ամենամեծ քաղաքական կուսակցութիւնը կը հաշուէ որ երկու միլիոն հայ գոյութիւն ունի աշխարհի վրայ, բայց մեզմէ շատերը այնպէս չեն խորհիր։ Մեզմէ շատեր կը նստինք ու մտիտ մը, թուղթի կտոր մը և երկրագունտին մէկ մասը կ'առնենք ու կ'երևակայինք թէ ամենաշատը որքան հայ գոյութիւն կրնայ ունենալ այդ մասին մէջ և ամենաբարձր թիւը կը նշանակենք թուղթին վրայ և յետոյ կ'անցնինք երկրագունտին ուրիշ մէկ մասին, Հնդկաստան, Ռուսիա, Սովիէթ Հայաստան, Եգիպտոս, Իտալիա, Գերմանիա, Ֆրանսա, Ամերիկա, Հարաւային Ամերիկա, Աւստրալիա, եւայլն, և յետոյ կը գումարենք մեր ամենայուսատու թուանշանները՝ որոնց գումարը կը հասնի մէկ միլիոնէն քիչ մը պակասի։ Յետոյ կ'սկսինք երևակայել թէ որքան խոշոր են մեր ընտանիքները, որքան բարձր՝ մեր ծննդաբերութեան քանակը և որքան փոքր՝ մեր մահուան քանակը (բացի պատերազմի շրջաններէն երբ ջարդերը կը բազմապատկեն մահուան քանակը) և կ'սկսինք երևակայել թէ որքան արագութեամբ պիտի բազմանանք եթէ ազատ ձգուինք քառորդ դար ու երջանիկ կ'զգանք զմեզ։ Միշտ դուրս կը թողունք երկրաշարժները, պատերազմները, ջարդերը, սովերը, եւայլն, որ սխալ է։ Կը յիշեմ Մերձաւոր Արևելքի Նպաստամատոյցին քէմբէյն-

ները մեր քաղաքը։ Հօրեղբայրս կ'ըլլար մեր ճառա-խօսը և ամբողջ սրահ մը լեցուն հայերը կը լացնէր։ Փաստաբան մը ու միանգամայն մեծ ճառախօս մըն էր։ Սկզբնական օրերուն պատճառը պատերազմն էր։ Մեր ժողովուրդը կը բնաջնջուէր Թշմանիին կողմէն։ Անոնք որ սպաննուած չէին անտուն մնացած էին, սովահար կ'ըլլային, մեր միսն ու արիւնը, կ'ըսէր հօրեղբայրս ու բոլորս կուլայինք։ Դրամ կը հաւաքէինք ու հին աշխարհ՝ մեր աղգակիցներուն կը ղրկէինք։

Յետոյ, պատերազմէն յետոյ, երբ ես աւելի մեծցայ, Նիյր Իսթ Բըլիֆի ուրիշ հանգանակութիւն մըն ալ ունեցանք, ուր հօրեղբայրս, մեր քաղաքին Սիվիք Օսիթօրիումի բեմին վրայ կեցած ըսաւ. «Փա՜ռք Աստուծոյ, այս անգամ Թշնամին չէ, երկրաչարժն է։ Աստուած պատժած է մեզ։ Ցաւերու և դժբախտութիւններու մէջ պաշտած ենք Զէնքը, պաշտած ենք՝ Թշուառութիւնները և հիւանդութիւնները, տանջանքները և վայրագութիւնները (հօրեղբայրս սկսաւ լալ ու ողբալ) յուսահատութեան խենդութիւններու մէջ և ահա՛ Ան ու պատուհասը բերաւ մեր գլխուն և տակաւին կը բարեբանենք Զէնքը, տակաւին կը պաշտենք Զէնքը. Աստուծոյ ըրածները չենք հասկնար մենք»։ Հանգանակութենէն յետոյ հօրեղբօրս քով գացի և ըսի. «Հաւատացի՞ր Աստուծոյ մասին ըսածներուդ», ու ան յարեց. «Ատիկա ճառախօսութիւն էր. պէտք է դրամ հաւաքենք։ Ի՞նչ Աստուած։ Ցիմարութիւն է ատիկա»։ «Ու երբ լացի՛ր» հարցուցի, ու հօրեղբայրս ըսաւ. «Ատիկա իրական էր։ Չէի կրնար դսպել ինքզինքս։ Պէտք էր որ լայի։ Ինչո՞ւ, Աստուծոյ սիրոյն, ինչո՞ւ պէտք է քաշենք այս դժոխային ճակատագիրը։ Ի՞նչ ըրած ենք որ կը քաշենք այս տանջանքը։ Մարդիկ հանդարտ չեն թողուր մեզ։ Աստուած հանդարտ չի թողուր մեզ։ Բան մը ըրա՞ծ ենք։ Արդարասէր և աստուածավախ

ազգ մը չե՞նք։ Ի՞նչ է մեր մեղքը։ Ցուսախաբ եղած եմ Աստուծմէն։ Պժգացած եմ մարդէն։ Միակ պատճառը որ կ'ուզեմ ելլել ու խօսիլ ա՛յն է որ բերանս չեմ կրնար գոցել։ Չեմ կրնար հանդուրժել երբ անդին մեր ժողովուրդը կը մեռնի։ Յիսուս Քրիստոս, բան մը ըրա՞ծ ենք»։

Հարցուցի Թէոմոր Պատալին որ ինք Հա՞յ էր։

Ան պատասխանեց. «Ասորի եմ»։

Աղէկ. բան մըն էր։ Անոնք, Ասորիները, մեր երկրամասերէն եկած են, անոնք ալ մեր քիթերուն պէս քիթեր ունին, աչքեր՝ մեր աչքերուն նման։ Անոնք տարբեր լեզու մը ունին։ Երբ անոնք կը խօսին մենք չենք հասկնար, բայց մեզի շատ յար և նման են։ Շատ ուրախ պիտի ըլլայի եթէ Պատալ Հայ եղած ըլլար. բայց ատիկա ալ բան մըն էր։

«Ես Հայ եմ» ըսի։ «Քանի մը Ասորի տղաք կը ճանչնայի մեր քաղաքը, Ճօղէֆ Սարգիս, Նիթօ Էլիա, Թօնի Սալէհ։ Ասոնցմէ ուրէ մէկը կը ճանչնա՞ս»։

«Ճօղէֆ Սարգիսը կը ճանչնամ» ըսաւ Պատալ։ «Միւսները չեմ ճանչնար։ Նիւ Եորք կը բնակէինք հինգ տարի առաջ, յետոյ դէպի Արեւելք Թուրլօք և-կանք։ Յետոյ փոխադրուեցանք Սան Ֆրանսիսքօ»։

«Նիթօ Էլիան, ըսի, Սէրվէյէրն Արմիին մէջ հաբիւրապետ է»։ (Չեմ ուզեր որ ուրէ մէկը ենթադրէ թէ բաներ մը կը հնարեմ և կամ թէ կ'աշխատիմ զուարճալի ըլլալ)։ «Թօնի Սալէհ, ըսի, սպաննուեցաւ ութը տարի առաջ։ Զիէն ինկաւ ու ձին զինք կոխկըրտեց։ Թօնին չկրցաւ ինքզինքը ազատել ձիուն վրայէն, որքէն բռնուեցաւ և ձին կէս ժամ հոս ու հոն վազվըրտեց, երբ Թօնիին քով հասան մեռած էր արդէն։ Այդ տեսեններուն տասնըչորս տարեկան էր։ Իրեն հետ միասին դպրոց կ'երթայի։ Թօնին շատ ճարպիկ տղայ մըն էր, շատ յաջող՝ թուաբանութեան մէջ։

Սկսանք խօսիլ ասորական և հայկական լեզուներու մասին, Հին Աշխարհի և հոն տիրող կացութեան շուրջ։

Տասնըհինգ սէնթի կտրել կուտայի մաղերս և միաժամանակ ալ կ'աշխատէի բան մը սորվիլ, մեծ ջանք թափել նոր ճշմարտութիւն մը սորվելու, կեանքի հըրաշալիքին, մարդու արժանիքին մասին։ (Մարդ մեծ արժանիք ունի, մի՛ խորհիք թէ չունի)։

Պատալ ըսաւ. «Ասորերէն չեմ կրնար կարդալ։ Երկիրը ծնած եմ, սակայն, կ'ուզեմ մոռնալ զայն»։

Ցոգնած կ'երևէր, ոչ թէ ֆիզիքապէս, այլ հոգեկանապէս»։

«Ինչո՞ւ» ըսի։ «Ինչո՞ւ կ'ուզես մոռնալ զայն»։ Խնդաց ու ըսաւ. «Պարզապէս ամէն բան խորտակուած է այդ կողմը»։ Ես իր բառերն են որ կը կրկնեմ եղաւծին պէս, առանց իմ կողմէս բան մը աւելցնելու։ «Ատենօք մեծ ժողովուրդ մըն էինք», շարունակեց ան։ «Բայց ատիկա երէկ էր, երէկ չէ առջի օր։ Այժմ մենք միայն հին ազգաց պատմութեան մէջ նիւթ մըն ենք։ Մեծ քաղաքակրթութիւն մը ունէինք։ Տակաւին կը հիանան ատոր վրայ։ Այժմ Ամերիկայի մէջ եմ ու սափրիչութիւն կը սորվիմ։ Իբր ազգ քանդուած ենք, վերջացած ենք, ամէն ինչ լրացած է, ինչո՞ւ լեզուն պէտք է սորվիմ։ Գրողներ չունինք, լուրեր չունինք, ըսել կ'ուզեմ, շատ քիչ լուրեր կան միայն. ատեն ատեն կը ջարդուինք, եղածը այդ է։ Հին պատմութիւն մըն է, բոլորս ալ դիտենք ատոր մասին։ Լուրը արդէն մեզի կուգայ Էսսօսիէյթըտ Բրէսէն»։

Այս նկատողութիւնները շատ վիրաւորիչ էին ինծի, Հայու մը։ Միշտ շատ գէշ զգածուած էի իմ ժողովուրդիս բնաջնջումին համար։ Ես երբեք չէի լսած Ասորի մը որ անդլերէն խօսէր այսպիսի խնդիրներու շուրջ։ Մեծ սէր զգացի այս երիտասարդ տղուն հան-

դէպ։ Սխալ մի՛ հասկնաք զիս։ Այս օրերուն հակում մը կայ մտածելու մէկու մը մասին իբր Pausy (մանիչակ) երբ մարդ կ'ըսէ թէ սէր ունի ուրիշ մարդու մը հանդէպ։ Այսպէս, կը խորհիմ թէ, ես բոլոր մարդոց հանդէպ սէր ունիմ, նոյնիսկ Հայաստանի թշնամիներուն հանդէպ։ Ամէն ոք գիտէ թէ որոնք են ատոնք։ Անոնց ոեւէ մէկուն հանդէպ ես ոեւէ բան չունիմ, որովհետեւ զանոնք կ'երեւակայեմ իբր մէկ մարդ՝ որ մէկ կեանք կ'ապրի միաժամանակ, և գիտեմ, հաստատեմ, որ մէկ մարդ միաժամանակ անկարող է այն բարբարոսութիւններուն ու գազանութիւններուն որ կը գործադրուին խուժաններուն կողմէն։ Իմ հակառակութիւնս միայն խուժաններուն հանդէպ է։

«Լաւ, ըսի, գրեթէ նոյնն է պարագան մեզի հաւի համար ալ։ Մենք ալ, նոյնպէս, հին ենք։ Մենք տակաւին մեր եկեղեցին ունինք։ Տակաւին քանի մը գրողներ ունինք, Ահարոնեան, Իսահակեան, և քանի մը ուրիշներ, բայց գրեթէ նոյնն է»։

«Այո, ըսաւ սափրիչը, գիտեմ։ Մենք սխալ բաներու հետամուտ եղանք։ Մենք պարզ բաներու հետամուտ եղանք, խաղաղութիւն, լուութիւն և ընտանիք։ Հետամուտ չեղանք մեքենագիտութեան, յարձակողականի, զինուորականութեան։ Հետամուտ չեղանք գիւանագիտութեան, խաբէութեան, արագահարուածներու չինութեան, թունաւոր կեզերու հնարքին։ Այլեւս օգուտ չ'ըներ յուսախաբութիւնը։ Մեր օրը ունեցանք մենք ալ, հաւանաբար»։

«Մենք յոյս ունինք» ըսի։ «Ապրող հայ մը չկայ որ տակաւին անկախ Հայաստան մը չերազէ»։

«Երազ» ըսաւ Պատալ։ «Աղէկ։ բան մըն է։ Ասորիներ նոյնիսկ չեն կրնար երազել այլեւս։ Գիտե՞ս թէ մեզմէ քանի հոգի ճնացած է երկրագունտին վրայ»։

«Երկու կամ երեք միլիոն» կռահեցի։

«Եօթանասուն հազար» ըսաւ Պատալ։ «Եղածը այդչափ է։ Եօթանասուն հազար Ասորիներ աշխարհի վրայ, ու տակաւին կը Ջարգեն մեզ։ Անցնող ամսուն մեզմէ եօթանասուն հոգի սպաննեցին փոքր ընդհարումի մը ընթացքին։ Թերթին մէջ փոքր նախադասութիւն մը միայն կար այդ մասին։ Մեզմէ եօթանասուն հոգիներ եւս բնաջնջուած։ Շատ չանցած բոլորովին բընաջինջ պիտի ըլլանք։ Եղբայրս ամուսնացած է Ամերիկացի աղջկան մը հետ ու ապայ մը ունի։ Այլեւս ոեւէ յոյս չկայ։ Կ'աշխատինք մոռնալ Ասորեստանը։ Հայրս տակաւին կը կարդայ թերթ մը որ Նիւ Եորքէն կուգայ, բայց ան ծերացած է։ Պիտի մեռնի շատ չանցած»։

Յետոյ իր ձայնը փոխուեցաւ, դադրեցաւ իբր Ասորի խօսելէ ու սկսաւ իբր սափրիչ խօսիլ. «Գլխուդ մազէն բաւական կարա՞ծ եմ» հարցուց։ Պատմութեան մնացեալ մասը աննպատակ է։ Յետոյութիւն, ըսի երիտասարդ Ասորիին ու մեկնեցայ։ Քաղաքին փողոցներուն մէջէն չորս մղոն ճամբայ քալեցի դէպի իմ սենեակս՝ Քարլ փողոց։ Ամբողջ պատահարին վրայ մտածեցի. Ասորեստան ու այս Ասորին, Թէհօտոր Պատալ, սափրիչութիւն կը սորվի, իր ձայնին տխրութիւնը, իր դրութեան ու կացութեան յուսահատութիւնը։ Ասիկա ամիսներ առաջ էր, Օդոստոսին մէջ, բայց այդ օրուընէ սկսեալ կը մտածեմ Ասորեստանի վրայ, ու կ'ուզէի բան մը ըսել Թէհօտոր Պատալի մասին, հին ցեղի մը զաւակը, երիտասարդ ու արթուն, և սակայն յուսահատ։ Եօթանասուն հազար Ասորիներ, լոկ եօթանասուն հազար այդ մեծ ժողովուրդէն, մնացեալ բոլորը մեռած ու ամբողջ մեծութիւնը այդ ժողովուրդին ջախջախուած ու անտեսուած՝ և երիտասարդ մը՝ Ամերիկայի մէջ սափրիչութիւն կը սորվի ու դանդաղօրէն կ'ուղբայ պատմութեան ընթացքը։

Ինչո՞ւ ծրագիր մը չեմ մշակեր ու գեղեցիկ սիրային պատմուածքներ չեմ գրեր, որոնցմէ կարելի ըլլայ չարժասպատկերներ պատրաստել։ Ինչո՞ւ չեմ ձգեր որ այս անարժէք ու ձանձրացուցիչ նիւթերը մոռցուին։ Ինչո՞ւ չեմ աշխատիր գոհացնել ամերիկեան ընթերցող դասակարգը։

Այո, ես Հայ եմ։ Մայքլ Արլէն Հայ մըն է, նոյնպէս։ Անիկա կը գոհացնէ հասարակութիւնը։ Մեծ հիացում ունիմ անոր մասին, ու կը խորհիմ որ գրելուս քանչելի ոճ մը կատարելագործած է և ուրիշ բաներ ալ, բայց ես չեմ ուզեր գրել այն մարդոց մասին որոնց մասին ան կ'ուզէ գրել։ Այդ մարդերը արդէն մեռած էին ի սկզբանէ։ Առէք Այօվան, Ճարոնցի տղան ու Թէէօտոր Պատալը, Ասորին։ Անոնք կ'ընկճուին ու կը մոռցուին ֆիզիքապէս մեռնելով, ինչպէս Այօվան. կամ հոգեպէս մեռնելով, ինչպէս Պատալը. բայց անոնք կը ներկայացնեն այն նիւթը որ յաւիտենական է մարդուն մէջ և այս նիւթն է որ կը հետաքրքրէ զիս։ Դուք զանոնք չէք գտներ լուսավայլ տեղերու մէջ, սեռային խնդիրներու շուրջ վարպետ դիտողութիւններ ընելով և կամ՝ արուեստի մասին՝ աննշան նկատողութիւններ ընելով։ Դուք զանոնք կը գտնէք հո՛ն ուր ես գտայ և անոնք հոն պիտի ըլլան յաւիտենապէս, մարդկային ցեղը. մարդուն մասը. որքան որ Անգլիայէն՝ նոյնքան նաեւ Ասորեստանէն, ա՛յն որ կարելի չէ բընաջնջել. ա՛յն մասը՝ որ ջարդը չի կրնար բնաջնջել, որ երկրաչարժը, պատերազմը, սովը, յիմարութիւնը, եւայլն, չեն կրնար բնաջնջել։

Այս կտորը յարգանք մըն է Այօվային, Ճարոնին, Ասորեստանին, Հայաստանին, մարդկային ցեղին ամէն ուրեք, այդ ցեղին արժանապատուութեան, ապրող էակներու եղբայրակցութեան։ Ձեմ ակնկալեր որ բա-

բամաուենթ Ընկերութիւնը չարժանկարի վերածէ այս գործը։ Ես կը մտածեմ եօթանասուն հազար Ասորիներու վրայ, բոլորին միաժամանակ։ Կը մտածեմ թէհէօտոր Պատալին վրայ, որ կը մարմնացնէ եօթանասուն հազար Ասորիները և եօթանասուն միլիոն Ասորիները, Ասորեստանը և մարդը, կեցած՝ սափրիչի խանութի մը մէջ, Սան Ֆրանսիսքօ, 1933ին, ըլլալով տակաւին, ինքը՝ ամբողջ ցեղը։

ՍԷՐ

Կէս գիշերէ քիչ առաջ, թանձր մառախուղը որ կ'իջնէր քաղաքին վրայ, անձրեւի փոխուեցաւ, ու, Սիքսդ փողոցին վրայ քալած առենը Մէքս յանկարծ անձրեւէն փախչելով քովնտի տան մը դրան շեմին վրայ ապաստանեցաւ, երեսը թաշկինակով մը սրբելով։

— Հոս անձրեւէն կրնանք ապաստանիլ, ըսաւ ան, իր բարեկամ Բէթ Ֆարարոյի։ Վեր կրնանք ելլել ու նստիլ մինչեւ որ անձրեւը դադրի։

— Շատ լաւ, ըսաւ Բէթ, բայց անառակութիւն պէտք չէ։

Մէքս զանգակը հնչեցուց, ու ճշդապահութեամբ, քիչ մը զարմանալի ճշդապահութեամբ, դուռը լայնօրէն բացուեցաւ։ Գործերը շատ դէշ պէտք է եղած ըլլան, խորհեցաւ Բէթ։ Սանդուխին վրայ անոնք նշմարեցին դիրուկ, միջին տարիքով խափշիկ սպասաւոր մը որ կը ժպտէր, ղիրենք տեսած ըլլալուն հաճոյքովը։

— Բարի իրիկուն, ըսաւ Բէթ անոր։ Ի՞նչպէս ես։

— Բարի իրիկուն տղաք, ըսաւ սպասաւորը։ Ձիշդ դիմացի կողմը։ Դիմացի սենեակը մտէք։

Անոնք մտան դիմացի փոքր սենեակը, գոցեցին դուռը, ու նստեցան։

Սպասաւորը նրբանցքին ներսի կողմը գնաց, աղջիկները բերելու համար։ Վայրը շատ հանդարտ էր, ու անոնք կը լսէին սպասաւորին նրբանցքին մէջ քալելը։ Երեք աթոռներ կային սենեակին մէջ, ու ցած թէյի սեղան մը գունաւոր կղմինտրաւոր ծածկոցով ու վրան՝ սիկառէթի աման մը։ Պատերուն երկու կողմերը կային սկսնակներուն, մերկ՝ իւղաներկ պատկեր-

ները։ Մերկերը ապերջանիկ երեւոյթ մը ունէին, քիչ մը քոփնտի պառկած։ Թէյի սեղանին վարի դարակին մէջ, խմորագոյն թուղթէ երեք թիւ «Սէր» պարբերաթերթը կար։ Սենեակը կը նայէր փողոցին, բայց երկու պատուհաններու վեղկերը գոցուած էին։

Պատուհանէն դուրս նայելով Բէթ դիտեց փողոցին մէջ տեղացող անձրեւը։

— Աւելի արագ ու թանձր կուգայ այժմ, ան ըսաւ։ Լաւ եղաւ որ փախուստ տուինք անկէ։

Նորէն նստեցան։

— Այս աղջիկները կը ճանչնա՞ս, հարցուց։

— Ո՛չ, ըսաւ Մէքս։ Առաջին անգամն է որ կուգամ հոս։ Այս փողոցի վրայի բոլոր փոքր պանդոկները այսպէս են։ Կրնաս ապաստան գտնել այս փողոցին ուեւէ մասին մէջ, երբ կ'անձրեւէ։ Այս պանդոկները վարձու չեն տար։

— Անառակութեան պէտք չկայ, ըսաւ Բէթ։

— Անշուշտ, ըսաւ Մէքս։ Լոկ կը խօսակցինք մինչեւ որ անձրեւը դադրի։

Անոնք լսեցին աղջիկներուն գալը սրահին մէջէն։ Աղջիկները չէին խօսեր, չէին խնդար, ու կարծէք անոնց գալը քիչ մը տխուր թուեցաւ Բէթին։ Ան սիկառէթ մը վառեց։ Կը յուսամ որ անոնք իրենց հանդէպ իմ դուքս չեն չարժեր, խորհեցաւ ան։ Կը յուսամ որ այս տեղէն իրենց վրայ մտածելով չեմ երթար։

Դուռը բացուեցաւ ու աղջիկները ներս մտան, երեքը միատեղ, ամէնօրեայ հագուստներով։ Առաջին անգամ անոնց մարմինն էր որ ան նշմարեց, բայց քիչ յետոյ ատիկա ճանձրացուց զինքը ու սկսաւ նայիլ անոնց դէմքերուն, դիտելով անոնց աչքերն ու շրթունքները, հասկնալու համար անոնց զգացումները։

Աղջիկներուն բոլորն ալ միեւնոյն հրաւէրը կարդացին, որոնց ո՛չ Մէքս և ոչ ալ Բէթ պատասխանեցին։

Փոխարէնը, անոնք լուռ կեցան, ժպտելով։ Յետոյ աղջիկները կարծէք մոռցան ա՛յն գործը որուն մէջն էին և դարձեցան գործի լեղու գործածելէ։

— Կ՚անձրեւէ, այդպէս չէ՞, հարցուց աղջիկներուն ամէնէն փոքրը։ Մօտաւորապէս տասնըմեկ տարեկան էր, և շատ վախցած կ՚երեւէր, ա՛յնչափ վախցած՝ որուն նմանը Բէթ երբեք չէր տեսած։ Անիկա անմիջապէս աշխատեցաւ աղջկան վախը փարատել, այնպիսի խրախուսական խօսքեր ընելով այդ վայրին մէջ, անոր մօտ տեղաւորուելով և ջանալով վստահութիւնը գրաւելու։

— Այո, պատասխանեց անիկա պարզօրէն։ Հոս եկուր, քեզի հետ խօսիլ կ՚ուզեմ։

Անիկա նշմարեց աղջկան ապշանքը։ Պաշտպանողական եղանակով, աղջիկը նոր գործի խօսք մըն ալ նետեց մէջտեղ և նստաւ իր ծունկերուն վրայ։ Ան չը դպաւ աղջկան, բայց բռնեց անոր ձեռքը։ Պաղ էր և եղունգները երկար ու ազատ, կարմիր ներկուած։

— Ի՞նչ է անունդ, հարցուց ան։ Գիտէր որ աղջիկը իր բուն անունը պիտի չըսէր, բայց ուզեց գիտնալ թէ ի՛նչ անուն դրած էր իրեն համար և կ՚ուզէր խօսիլ անոր հետ այդպէսով։

— Մարթա, պատասխանեց աղջիկը։ Եկուր, սենեակ մը մտնենք ու զուարճանանք, ըսաւ։

— Մարթա ի՞նչ, ըսաւ ան։ Դուն հրեայի կը նըմանիս։

— Մարթա Պլում, պատասխանեց աղջիկը։ Եկուր անուշս, երթանք զուարճանանք։

— Մի խօսիր, ըսաւ ան։ Ի՞նչպէս ես։

— Կը խորհիմ որ ազէկ եմ։

Մէջս կը խօսակցէր միւս երկու աղջիկներուն հետ։ Ամենամեծը, որ շատ մեծ էր, իրապէս գիրուկ, նստած էր իր գիրկը և ինք սկսաւ դպիլ անոր։ Աղջիկը շատ էր իր գիրկը և ինք սկսաւ դպիլ անոր։

կ'ախորժէր ատկէ, որովհետեւ կը կարծէր որ ժամանակ մը յետոյ Մէքս իրեն հետ սենեակ մը պիտի մտնէր ու ատիկա լաւ տպաւորութիւն մը պիտի ընէր տանտիրուհիին վրայ։

— Ի՜նչքան, ըսաւ Մէքս, աղուոր մարմին մը ունիս, և գգուեց աղջկան կուրծքը։ Սքանչելի մայր մը կ'ըլլաս։

— Եկո՛ւր ուրեմն, անուշս, ըսաւ գիրուկ աղջիկը, եկուր ամուսնանանք, այր ու կին ըլլանք։

— Անշուշտ, խօսեցաւ երրորդ աղջիկը, ինչո՞ւ երկուքդ սենեակ մը երթալով չէք ուրախանար։

Ցատկապէս, խորհեցաւ Բէթ, գործերս շատ դէշ եղած ըլլալու էին և ատիկա աղջիկները յուսահատութեան մատնած էր։ Թերեւս անոնք իրենց գործերը պիտի կորանցնէին։ Շփոթած կ'երեւէին։ Անոնց ձայներն ալ իրենց չփոթած ըլլալը կը մատնէր։ Շատ արգահատելի էր անոնց վիճակը երբ կ'աշխատէին սիրուիլ այդքան բռնութեամբ։

— Բա՛յց, ըսաւ Մէքս, որքան ամուր ճուռներ ունիս։

Ցանկարծ ոտքի կանգնեցաւ, իրեն հետ վերցնելով գիրուկ աղջիկը և ուղղուեցաւ դէպի պատուհանը։ Սկընթարթի մը մէջ անիկա խստացաւ, անտեսելով գիրուկ աղջիկը և երբ նորէն նստեցաւ, աղջիկը վախցաւ իր գիրկը նստելու։ Քիչ մը ապշած ու չուարած թուեցաւ աղջիկը։ Անոր խոշոր մարմինը, թանձր շրթունքները, իր գիւրաբորբոք զգայնութիւնը, և այս տըղաքներու անտարբեր նիստը, իբր թէ ինք փայտէ կամ ուրիշ բանէ չինուած ըլլար։ Բէթ նշմարեց որ աղջիկը չափազանց վիրաւորուած էր, և երբ ան նորէն սկսաւ Մէքսը իրմով հետաքրքրել տալ, Բէթ շատ փոքրոգի զգաց ինքզինքը։

Ասիկա սխալ է, զգաց ան. այս եղածը ստորնա-

քարշ ու ինկածութիւն է, ազատում խաղ է։ Մեր այս ը-
րածը, այս աղջիկները ամբողջ չարաթներ անհանգիստ
պիտի ընէ։ Երբեք պիտի չմոռնան այս եղածը։

Դէպի Մէքս, սենեակին այդ կողմը, նայեցաւ։ Ե-
կուր, ըսաւ։ Եկուր կորսուինք։

— Ապուշ, ապուշ մի խօսիր, ըսաւ Մէքս։ Դուր-
սը կ'անձրեւէ։ Ամէն գիշեր չէ որ այս աղջիկները մե-
զի պէս երկու գեղեցիկ երիտասարդներէ կը շրջապատ-
ուին ու կը շոշափուին։

Աղջիկները աշխատեցան ժպտիլ, բայց իրենց ժը-
պիտները կեղծ ու արգահատելի թուեցան։

— Միւս կողմէն, ըսաւ Մէքս աղջիկներուն, եթէ
զբաղած էք, կրնաք երթալ։ Մեզի հետ չէք կենար և-
թէ չէք ուզեր։ Առանց ձեզի հոս նստիլը մեզի համար
արհամարհելի չէ։

— Բայց հիմայ քու ըսածդ չիտա՞կ է, յարեց եր-
բորդ աղջիկը։ Ու նստաւ անոր գիրկը և Մէքս իր թե-
ւերը երկնցուց անոր մարմնին շուրջը։

— Գիտե՞ս, ըսաւ ան, դուն բնաւ զէշ չես։ Քու
վրադ քաշողական բան մը կայ։

Ցետոյ իր երեսը թթմեցուց, իբր թէ կեղտոտ,
անմաքուր բանի մը հոտը կ'առնէր։

Գիրուկ աղջիկը անկիւն մը կը կենար, շատ թըշ-
ուառական երեւոյթ մը պարզելով։ Ցանուն Քրիստոսի,
ըսաւ յանկարծ, դուք, էրիկ մարդիկդ կղեր չէք, չէ՞։

— Ինքզինքդ մի՛ նեղեր, ըսաւ Մէքս։ Հանդար-
տէ։ Իմ անունս Մէքս Քամ է։ Կոփամարտիկ մըն եմ։
Թերեւս իմ մասին լսած ես։ Ընկերոջս անունը Բէթ
Ֆէրարօ է։ Ոեւէ գործ չ'ըներ։ Զիարշաւ կը խաղայ և
«բօքէր»ի մէջ խարդախութիւն կ'ընէ։ Ու դուրսը կ'ան-
ձրեւէ։ Մենք հոս ենք ապաստանելու համար անձրե-
ւէն։ Ուրեմն, եթէ կ'ուզէք երթալ, ազատ էք։ Եթէ
կ'ուզէք կենալ և մեզի ընկերակցիլ, կրնաք կենալ։

— Ո՜հ, ըսին աղջիկները։

— Պիտի կենա՞ք, հարցուց Մէքս։

Աղջիկներէն ոչ մէկը ուաքի եկաւ։ Անոնք քիչ մը թեթեւցած թուեցան, բայց՝ յուսախաբ։

— Շատ բարի, ըսաւ Մէքս։ Ուրեմն ի՞նչ բանի մասին պէտք է խօսինք։

Անիկա սկսաւ խնդալ ու խօսիլ աղջիկներուն հետ, և Բէթ փոքրիկ հրեայ աղջկան համար սիկառէթ մը վառեց։ Աղջիկը ներշնչեց խորապէս, իրեն նայելով տխրօրէն, զայն իր վրայ գթացնել աշխատելով։ Ինքն ալ զգաց որ շատ կ'տխրժէր աղջիկէն և կը բաղձար որ ինքն ալ բան մը նշանակէր անոր, բայց ո՛չ այնպէս, ինչպէս որ պատահեցաւ այս վատ յարկին տակ, այլ՝ իսկապէս սիրելով զայն, աղջիկը, և ո՛չ թէ անոր մարմինը և կամ առաւելութիւնը՝ անոր հետ նոյնանալու, ո՛չ թէ քանի մը վայրկեան անոր հետ պառկելու և ապա ձգել երթալու, բայց ճանչնալ զայն, ներքնապէս, մասն ըլլալու անոր մէջի ա՛յն բանին որ այնքան ըմբռնելի և հիանալի էր։ Ցիմարութիւն էր, բայց անիկա նոյնիսկ խորհեցաւ թէ իսկապէս կը սիրէր աղջիկը, խորապէս կը հեռաքրքրուէր անով, որովհետեւ ան իր խորունկ տխրութիւնը չէր կրնար ծածկել, աղջիկ մը որ բոլոր հոն եկողները պէտք էր հաճոյացներ, ծերերն ալ, գաղտներն անդամ։ Անիկա նոյնիսկ քիչ մը զարմացաւ իր մէջը անցած զարձածին, բայց մտածեց որ եթէ իրապէս աղջիկ մը սիրած էր, եթէ իրապէս ուեւէ մէկու մը մասին սէր ունեցած էր, ատիկա այս աղջիկն էր։ Սկսաւ խօսիլ աղջկան հետ, ցած ձայնով, մինչ Մէքս կը պոռար միւս աղջիկներուն, խնդալով անոնց հետ, ապտակելով անոնց երեստանները։ Անձրեւը կը կը զարնուէր պատուհաններուն, երբեմն զրրդիչ խուժումով, երբեմն՝ փափկութեամբ, լացքի նման։

— Ի՞նչպէս կ'զգաս էապէս, հարցուց ան։

Աղջիկը արտաշնչեց մուխը, նայելով անոր լուրջ դէմքին, մտմտալով որ արդեօք կրնա՞ր դինքը լրջութեամբ նկատի առնել կամ թէ արդեօք ան իրեն հե՞տ կը խաղար, ժամանա՞կ կ'սպաննէր։

— Ո՛հ, ըսաւ ան, առանց որոշ զգացում յայտարարելու, չատ լաւ կ'զգամ։

— Ո՛չ, ըսաւ Բէթ։ Հանրակնոջ մը նման մի՛ խօսիր ինծի հետ։ Զիս՝ ուրիշներուն նման նկատի մի՛ առներ։ Իսկապէս կ'ուզեմ գիտնալ քու անկեղծ զգացումներդ։ Քեզի յուսահատութի՞ւն կը պատճառէ։ Այնպէս կը թուիս թէ պատրաստ ես ջուրը նետելու ինքզինքդ։ Այդչափ գէ՞շ է։

Աղջիկը նորէն նայեցաւ անոր աչքերուն մէջ, ուր տղան նշմարեց որ ան կը խորհէր թէ ինք պարզապէս իրեն հետ կը խօսէր, ժամանակ սպառելով Մէքսին նըման, սպասելով որ անձրեւը դադրի։

— Կ'ուզեմ գիտնալ, ըսաւ ան։

— Այդքան գէշ չէ, պատասխանեց աղջիկը։

— Բայց կ'ուզես դուրս ելլել տակէ, չէ՞։

Անիկա նայեցաւ միւս աղջիկներուն կողմը տեսնելու համար թէ մտիկ կ'ընե՞ն։ Այդքան բարձր մի՛ խօսիր, ըսաւ։ Եթէ անոնք իմ խօսածներս ծերունի կնկան ըսեն, գործս կը կորսնցնեմ։

— Կորսնցուր, ըսաւ ան։ Դժոխք թող երթայ։

— Կարծածիդ չափ ալ զուարճալի չէ տիկա, ըսաւ աղջիկը, եթէ չես կրնար ուրիշ գործ մը գտնել և պտակելիք տեղ մը՝ ուտելիք չունիս։

— Ո՞րքան տանէ ի վեր հոս ես, հարցուց ան։

— Ինը գիշեր կ'ընէ այսօր, ըսաւ աղջիկը։

Այստեղէն դուրս պիտի հանեմ զինք, խորհեցաւ ան։ Գործ մը պիտի գտնեմ, փոքր յարկաբաժին մը պիտի վարձեմ և պիտի նայիմ որ ան աւելի մարդկորէն ուտէ և քնանայ ու զուարճանայ։ Պիտի չդպչիմ ի-

բեն։ Իրեն հետ կը կենամ այնչափ մը որ այլևս կա-
ղող կ'ըլլայ ինքն իրեն նայիլ։ Շաբթուան մը համար
դրամ ունիմ, առաւօտուն առաջին գործս կ'ըլլայ գործ
գտնող պաշտօնատուները երթալ և գործ մը փնտռել։
Գէտք է ընեմ ասիկա։ Պոռնկորդի մը ըլլամ եթէ չօգ-
նեմ այս աղջկան։

Ան շարունակեց խօսիլ աղջկան հետ ցած ձայնով,
ու զայն այսուհետեւ ազատելու մտադրութիւնը դեն-
քը կը տանջէր։ Ան կրնար որոշապէս ըսել որ, աղջիկը
իրեն հետ պիտի երթար։ Կրնար ըսել որ աղջիկը կ'ու-
զէր իրեն հետ երթալ։

Անիկա լսեց դրան զանգակին հնչելը, ու մէկու մը
վեր ելլելը։ Յետոյ լսեց սպասուհիին դուռ մը բանալն
ու գոցելը, մարդու մը հետ խօսիլը։ Սպասուհին սեն-
եակը եկաւ, աղջիկներուն նայելու։

— Թիւ ութը, Մարթա, ըսաւ ան։ Եւ աղջիկը իր
ծունկերուն վրայէն ելաւ, մեքենականօրէն շարժելով։

Երիտասարդը ապշեցաւ ու աղջկան հետ ինքն ալ
ոտքի ելաւ, ըսելու համար սպասուհիին կորսուիլ ու
հեռանալ իրենցմէ և զիրենք առանձինն ձգել։ Անիկա
կը սիրէր այս աղջիկը։ Ան չէր ուզեր որ աղջիկը մեր-
կանալով ինքզինքը դնէր ազատոտ մարդու մը առջեւ,
հոտած մարմնով ու ազատոտ մտքով, ու կ'ուզէր ուեւէ
պոռնկորդիի մը հոգին առնել եթէ անիկա յանդգնէր
աղջկան մօտենալ և գայլ անոր։ Անիկա պիտի սպան-
նէր ուեւէ մէկը որ յանդգնէր իր կեղտոտ ձեռքերը դնել
անոր վրայ ու զայն խնդացնէր այդպէսով, ոչնչացնե-
լով անոր մէջի պատուի զգացումը, որ միայն ինք
կրնար տեսնել հակառակ անոր նեբկին ու արտայայտ-
ուելու ձեւին, ու անոր հանրակին մը ըլլալու բոլոր
ջանքերուն։ Անիկա ամբողջ անիծապարտ պանդոկը
պիտի խորտակէր և այս աղջիկը իրեն հետ պիտի տա-
նէր, պոռնկորդիները, որ կը դատապարտէին աղջիկը

անոր մէջ մեռնելու բաղձանքը արթնցնելով, զայն սարսափելի կերպով վախցնելով։

Անիկա աղջկան առջեւը կեցաւ, դիտելով սպասուհին։

— Ո՞վ կ'ուզէ տեսնել զինք, հարցուց։

— Պէտք է երթայ, ըսաւ սպասուհին։ Դուրսը մարդ մը կայ որ զինքը կ'ուզէ։ Անիկա հոս էր առջի գիշեր։

— Չիս այդ պոռնկորդիին տար ըսաւ ան, լռութեամբ։ Պիտի սպաննեմ զինք։

Մէքս իր գիրկէն աղջիկը մէկդի հրելով, բռնեց Բէթը իր ուսերէն։

— Ի՞նչ կը խօսիս, ըսաւ ան խնդալով։ Ձգէ որ աղջիկը երթայ։ Ի՞նչ պատահեցաւ քեզի այդպէս։ Ես քու այսպէս խօսիլդ երբեք տեսած չեմ, և գիտեմ որ զինով ալ չես։

— Հոգին կ'առնեմ անոր որ կը համարձակի ձեռք դպցնել անոր, ըսաւ ան։

— Բրիսատոս, ըսաւ Մէքս։ Դուն խենդ ես։ Ու սկսաւ իր բարեկամին վրայ խնդալ։ Ծիծաղելի է այս ընթացքդ, ըսաւ։ Պարզապէս նոզկալի է։

— Եթէ, ըսաւ սպասուհին, եթէ կ'ուզես նախապէս դուն սենեակ մը երթալ Մարթային հետ, կրնաս։ Կը խօսիմ միւս մարդուն որ քիչ մը սպասէ։

— Ես ո՛չ ոքի հետ կ'ուզեմ սենեակ մտնել, ըսաւ ան։ Եւ չեմ ալ ուզեր որ ո՛չ ոք խաղայ այս աղջկան հետ նորէն։

— Ապուշի պէս մի խօսիր, ըսաւ Մէքս։

— Պիտի երթամ ու տան տիրուհին պիտի կանչեմ, ըսաւ սպասուհին։

Յետոյ ան տեսաւ որ աղջիկը հոգեյոյզ կերպով իրեն կը նայէր և ապա խոյս տուաւ բաց դռնէն ու վազեց դէպի նրբանցքը։ Սպասուհին դուրս ելաւ սենեակ

կէն և դուռը գոցեց. ան նստեցաւ։ Մէքս տակաւին կը խնդար իր վրայ։ Բոպէ մը, ըսաւ Մէքս, խորհեցայ որ լուրջ էիր։

Աղջիկները ըսելիք բան մը չունէին։ Բէթ սիկառէթ մը վառեց։ Եղածը, խորհեցաւ ան, զուարճալի էր, ես այս աղջիկներէն մէկուն վրայ այդպիսի վարմունք մը ունենայի՛։ Սկսաւ խնդալ, ծուխը նկրչնչելով ու արտաշնչելով. դէպի պատուհանը գնաց ու տեսաւ որ անձրեւը դադրած էր։

— Ելլենք ու կորսուինք, ըսաւ։ Հո՛ս, ըսաւ աղջիկներուն, խմիչք մը գնեցէք ու զուարճացէք, և իրաքանչիւր աղջկան արծաթ տոլար մը տուաւ։ Դուն ալ բան մը տուր, ըսաւ Մէքսին։

— Անշուշտ, ըսաւ Մէքս։ Ահաւասիկ բան մը քեզի աղջիկ։ Ու տոլար մը դրաւ սեղանին վրայ և երկուքը միասին դուրս ելան։

Նրբանցքէն անցած ատեննին, Բէթ թիւ Ութը սենեակը տեսաւ, ու խորհեցաւ թէ կը տեսնէր ու կը զգար աղջիկը, որ իր գործը պահելու կ'աշխատէր։ Անիկա աճապարեց սանդուխներէն վար, խորհելով աղջկան վրայ, զգալով որ ինք վախկոտ մը եղած էր իր ընելիքը ըրած չըլլալուն համար, աղջիկը իր հեռը առած չըլլալուն համար. նոյն ատեն քիչ մըն ալ տարօրինակ դառաւ, զարմանալով թէ ինչպէս պատահեցաւ այդ բոլորը։

— Վայրկեան մը, ըսաւ Մէքս, խորհեցայ որ լուրջ ես։ Կը պարտաստուէի կզակիդ հարուած մը խլեցնել ու քեզ այդպէսով դուրս քաշել այդտեղէն։

— Եղածը բան մը չէր, պատասխանեց Բէթ։ Այսպիսի տուներ միշտ ինծի կ'ազդեն։

Բայց ինք գիտէր որ կը սէր, թէ բան մը պատահած էր, թէ եթէ երբեք աղջիկ մը սիրած էր, թէ եթէ

ուրէք անձի մը համար նշանակութիւն մը ունենալ ու-
զած էր, ատիկա այս փոքրիկ հրեայ աղջիկն էր, սե-
նեակին մէջ մէրկ պառկած այն մարդուն կողքին՝ ո-
րուն հոգին պիտի առնէր ինք։

ԹՌՉՈՒՆՆԵՐ

Երբ արթնցայ չէի գիտեր թէ ժամը քանին էր, ո՛ր օրն էր կամ որ քաղաքն էր։ Գիտէի որ պանդոկի մը սենեակին մէջն էի։ Այնպէս թուեցաւ թէ շա՛տ ուշ էր ժամանակը և կամ շատ փոքր՝ քաղաքը։ Չէի գիտեր թէ կրնէի թէ ոչ այսպէս՝ պառկած մնայի հագուստներով։ Մութ էր։

Գիտէի որ այդպէս ալ կ'զգայի։

Սէրը այլանդակ բան մըն է, միշտ այդպէս եղած է ու պիտի ըլլայ։ Միակ բանն է, բայց այլանդակ է։ Բացի թռչուններէն ուրիշ բանի համար շատ լաւ բան մըն է։ Շատ սքանչելի է կեանքի ուրէ ձևին համար՝ որ խճողուած է մարդկային կեանքին ձևին բոլոր խըճողութիւններով։ Շատ զեղեցիկ բան է այն արարածներուն համար որ հագուստներ կը հագնին, որ երկրագունային վրայ կ'ապրին, որ պէտք է գործեն, որ պէտք է դրամ շահին, որ չեն կրնար օդի և ջուրի վրայ ապրիլ։

Շատ զեղեցիկ է այն կենդանիներուն համար որ կրնան խօսիլ։

Անթնցայ ու յիշեցի ուր ըլլալս և ինչու հոն ըլլալս։ Բինոյի Բիվերսայտ պանդոկին սենեակներէն մէկուն մէջն էի. բայց Բինոյի մէջ ամուսնալուծութեան համար չէի, վանդի ամուսնացած չէի։ Բինոյի մէջն էի որովհետև տիկա Սան Ֆրանսիսքոյի մէջն էր։

Դեղձանիկ մը չեմ. դեղնուկ, աղաւնի, լորամարգի, մեղրածուծ կամ ուրէ ուրիշ փետրաւոր արարած մը չեմ որ կը ընակի ծառի մը մօտ կամ մէջը և որ գոյութիւն ունի միայն սիրելու համար ուրիշ դեղձանիկ մը, դեղ-

նուկ մը, աղաւնի մը, լորամարդի մը կամ մեղրածուծ մը ու երդէ տասը համար։ Ես Ամերիկացի մըն եմ։ Զուարճութիւնը զուարճութիւն է, բայց ես գիտեմ լաւ, օգտակար զուարճութիւն ու սիրոյ մէջ եղած տարբերութիւնը։ ու սէրը շատ ու շատ է լինել և կամ լինել նման ոեւէ մէկուն համար։ Շատ սքանչելի է։ Չեմ կրնար թռչիլ ու չեմ կրնար երգել և զօրաւոր սրնունդի պէտք ունիմ։ Առնուազն օրը անգամ մը կովի խորոված միս պէտք է ուտենամ ու երբ սիրոյ մէջ եմ չեմ կրնար ուտել։

Այդքան լաւ ըլլալով հանդերձ, չեմ կրնար ծաղրելի չզգալ։ Իմ բնութեանս մէջ չէ այդքան լաւ ըլլալը։ Սակայն լաւ կրնայ ըլլալ դեղձանիկի մը համար, բայց լինել համար առնուազն քիչ մը ծիծաղելի է։ Այդքան լաւ կրնամ ըլլալ ես, երբ ըլլալու մտածումը չունենամ, բայց ուզեմ ըլլալ, պարզապէս անհաւատալիորէն սքանչելի է։ Այդքան լաւ ու գեղեցիկ ըլլալն ու զգալը յարմար ու արդարանալի է, չարժապատկերներու մէջ գոյութիւն ունեցող տօրի մը, բայց տիկա պարզապէս անհաւատալի է Սան Ֆրանսիսքոյի մէջ։

Ինձ եկած էի որովհետեւ կ'ուզէի որ ան նորէն սկսէր բնականօրէն ուտել ու թոյլ տար լինել որ նոյնպէս բնականօրէն ուտէի։ Կ'ուզէի որ ան աղէկնար, որպէսզի ես ալ կարենայի աղէկնալ։

Ինձի նայէ, ըսի անոր Սան Ֆրանսիսքոյի մէջ, սոսկալի անօթի եմ։ Կը ներե՞ս ինձի եթէ մեկնիմ։

Մեկնի՛լ, ըսաւ ան։ Եթէ դուն երթաս, ես ալ կ'երթամ։

Ոչինչ ինձի այնքան հաճոյք պիտի պատճառէ, ըսի, բայց եթէ դուն ալ ինձի հետ երթաս, երկուքս ալ պիտի չկրնանք ուտել և ինչ որ աւելի մենք պէտք ունինք՝ հիմայ ուտել է։ Երկուքս ալ անանունդ մնացած ենք։ Նայէ՛ ինձի։ Հապա թէ չուքը մնացած եմ

անոր որ տակաւին երեք շաբաթ առաջ էր։

Աքանչելի կ'երեւիս, ըսաւ ան։

Ո՛չ, չեմ երեւիր, ըսի։ Անօթի կ'երեւիմ։ Ես անօթի եմ։ Դուն ալ անօթի կ'երեւիս։

Հոգս չէ եթէ այնպէս կ'երեւիմ, ըսաւ ան։ Եթէ երթալու ըլլաս, ես ալ քեզի հետ պիտի երթամ։ Առանց քեզի չեմ կրնար ապրիլ։

Անշուշտ կրնաս, ըսի։ Առանց բանի մը որ չես կրնար ապրիլ, ատիկա կովի խորոված միսն է։

Հոգս չէ եթէ այլեւս երբեք չուտեմ, ըսաւ ան։

Ինծի նայէ, ըսի։ Պէտք է քիչ մը անուշդ առնես ու քուն ունենաս, նոյնպէս ես։

Չեմ թողուր որ երթաս, ըսաւ ան։

Շատ լաւ, ըսի։ Ուրեմն երկուքս ալ միասին, անօթութենէ պիտի մեռնինք։ Ինծի համար ընդունելի է եթէ քեզի համար ալ ընդունելի է։

Ինծի համար ալ ընդունելի է, ըսաւ ան։

Շատ լաւ, ըսի։ Չեմ երթար։ Ի՞նչ պէտք է ընենք։ Առաջին անգամ, ըսել կ'ուզեմ։

Տասնըմէկը հազիւ քիչ մը անցած էր և մենք սակաւին նոր տուն դարձած էինք շարժապատկերէ մը։ Աչխատեցանք քիչ մը սենտուիչ ուտել որ մեր կոկորդէն վար չիջաւ։ Միայն թթուաչները կերանք ու սուրճը խմեցինք։

Հոս կենանք ու ֆոնոկրաֆներուն մատիկ ընենք, ըսաւ ան։

Կամ դուրս երթանք ու քանի մը գաւաթ կոնծենք, ըսի։

Աւելի հոս կենալ ու ֆոնոկրաֆներուն մատիկ ընել չե՞ս նախընտրեր, ըսաւ ան։

Կը խորհիմ թէ այդ ընելը աւելի պիտի նախընտրէի, ըսի։

Որով անկողին մտանք։

Կրնայինք երկու զեղձանիկներ եղած ըլլալ։

Երեք օր յետոյ, թէեւ, որոշեցինք որ ես կրնայի երթալ։ Միւսին խնդացինք ու ան ըսաւ որ պիտի չաշխատէր իմ ուր երթալս գտնելու ու պիտի չհետեւէր ինծի ու ես ալ ըսի որ իրեն պիտի չգրէի, չհեռագրէի կամ հեռախօսէի։

Հիւանդ կ'զգամ, ըսաւ ան։

Ապուշ մի ըլլար, ըսի։ Անկողին մտիր ու քնացիր և երբ արթննաս հրամայէ անոնց որ ափսէ մը լեցուն կերակուր բերեն քեզի։ Այդպէս ըրէ չարաթ մը։

Շատ լաւ, ըսաւ ան։

Ինքնաշարժով օդակայան գացի և երկու ժամ յետոյ արդէն Ռինո էի։ Տաանըհինգ վայրկեան յետոյ քընացած էի այս սենեակին մէջ, Ռիվերսայտ պանդոկին մէջ։ Մանուկի մը պէս քնացայ ու երբ արթնցայ չէի գիտեր որ, ժամը քանի էր, ո՛ր օրը կամ ո՛ր քաղաքը։ Քիչ առ քիչ սկսայ մտաբերել։

Անկողնէն ելայ ու յօրանջեցի։ Յետոյ վար գացի ու ախորժակով կերակուր կերայ, թէեւ ախորժեցաւ, սակայն կովի խորոված միսով։ Զեմ խորհիր որ ինծի ուեւէ օգուտ մը ունեցաւ։ Ընթրիքէն յետոյ քաղաքին մէջ պտոյտ մը ըրի։

Քաղաքը փայլուն ու հաճելի էր, սակայն ես լաւ չէի զգար։ Կ'ուզէի եւ, Սան Ֆրանսիսքօ ըլլալ, որով սկսայ խմել։ Երբ պանդոկ վերադարձայ ժամը երկուքը քառորդ կ'անցնէր։ Սպասման սեղանին պաշտօնեան սենեակիս բանալին տուաւ ինծի ու հետը՝ տասնըմէկ թուղթի կտորներ որ կը խնդրէր ինձմէ հեռաձայնել 783-ժ։ Տեղական թիւ մըն էր ատիկա։

Սենեակս գացի ու հեռաձայնեցի 783-ժ։

Ո՞ւր ես դուն, ըսի։

Ես Ռինոյի մէջն եմ, ըսաւ ան։

Գիտեմ, ըսի։ Բայց ո՞ւր։

Կէօն և Էնտիին եմ, ըսաւ ան։ Այդ թիւը այստեղի հեռաձայնի թիւն է։ Գինով եմ։

Շուտով կուգամ ու կ'առնեմ քեզ, ըսի։

Ի՞նչպէս ես, ըսաւ ան։

Շատ լաւ եմ։ Դուն լա՞ւ ես։

Լաւ կ'ուտեմ, ըսաւ ան։

Պիտի գամ և առնեմ քեզ, ըսի։

Կերա՞ր, ըսաւ ան։

Այո՛, ըսի։ Դուն ալ կերա՞ր։

Ո՛չ, ըսաւ ան։ Չեմ կրնար ուտել։

Շուտով հոդ կ'ըլլամ, ըսի։ Ի՞նչպէս գիտցար որ ես Բինո եմ։

Սպասման սեղանին պաշտօնեան ըսաւ ինծի, ըսաւ ան, հարցուցի իրեն որ գիտէ՞ր ուր ըլլալդ ու ըսաւ որ Բինո գացած ես։ Նոյնիսկ պանդոկին անունն ալ ըսաւ ինծի։ Դո՞ւն ըսիր իրեն։

Այո, ըսի։

Ձէի խորհեր որ կ'ըսէիր, ըսաւ ան։ Ինչո՞ւ ըսիր։

Չեմ գիտեր, ըսի։ Թերեւս խորհեցայ որ դուն կ'ուզես հարցնել իրեն։ Ինչո՞ւ հարցուցիր։

Խորհեցայ որ թերեւս դուն կ'ըսես իրեն, ըսաւ ան։

Շուտով հոդ կ'ըլլամ, ըսի։

Կէօն և Էտալին պանդոկէն երկու փողոց վարն էր, սակայն ինքնաշարժ մը առի դարձեալ։

Երբ տեսայ զինքը նստած փոքր սեղանին շուրջը, ձեռքին մէջ բռնած մեծ ու բարձր գաւաթը ու առանձինն, հիւանդ ու երջանիկ չղջացի նորէն, միայն աւելի դէշ տեսակէն։ Ապուշ բան էր, բայց միակ բանն էր, թէեւ խենդ ու խելար բան էր։

Եկուր տեսնեմ, ըսի։

Շատ ու շատ էր այդ տեսարանն ու զղջումը ինծի կամ ինծի նման ուրէք մէկուն համար, բայց այն-

պէս թուեցաւ թէ ատիկա բարին Տիրոջ կամքն էր։

Դէպի պանդոկ քալեցինք։

Մեր ընելիքը, ըսի, կուռիլ ու զիրար ատելն է։ Ամուսնանալը օգուտ մը չունի։

Զեմ կռուիր, ըսաւ ան։

Կռուելու համար անպատճառ բան մը պիտի գըտնենք, ըսի։ Կրնայ ըլլալ որ օր մը կամ երկուք կ'առնէ ատիկա։ Բայց անպատճառ բան մը պիտի գտնենք։ Եթէ չգտնենք, շատ վէշ բան մը պիտի ըլլայ։ Ասիկա սոսկալի է. կը սիրեմ քեզ։

Ես ալ քեզ կը սիրեմ, ըսաւ ան։

Տասնըմէկ օր կեցանք Բինոյի մէջ։ Յետոյ ըսի անոր որ իրեն պիտի ըսեմ իր գիտցածը։

Ամէն ինչ սքանչելի է, ըսի։ Այդպէս կ'ուզեմ կենալ, ըսի։

Շատ լաւ, ըսաւ ան։ Բայց չկռուեցանք, այդպէս չէ՞։

Ոչ, ըսի։ Կը նախընտրե՞ս փոքր կռիւ մը։

Ոչ, ըսաւ ան։

Երջանիկ եմ որ մենք իրարու հանդիպեցանք, ըսի։

Եւ, դէպի Ֆրիսքօ չոգեկառք առի ու ամբողջ ճամբորդութեան ընթացքին հիւանդ էի։ Սակայն գիտէի որ պիտի աղէկնամ։ Ու աղէկցայ։

Բաւական երկար տեւեց ատիկա, բայց աղէկնալէս յետոյ, ոչինչ չխանգարուեցաւ ու վերջին անգամ որ տեսայ զինքը, երեք ամիս յետոյ, անիկա ալ աղէկցած էր, որով երկուքս միասին ընթրիք մը ունեցանք։

Ատիկա ամենամեծ ու ամենագեղեցիկ ընթրիքն էր որ միասին ունեցանք, ու երկուքս ալ ամէն ինչ կատարելապէս վայելեցինք։

Սքանչելի չէ՞, ըսաւ ան։

Անշուշտ այդպէս է, ըսի։

ՀԻՒԱՆԴԱՊԱՀՈՒՀԻՆ, ՀՐԵՇՏԱԿԸ, ԻԱՂԱՄՈՒԻՆ ԱՂՋԻԿԸ

Հիւանդանոցին մէջ յանկարծ յիշեցի երիտասարդ ուսի մը տխուր նամակները, որ տարիներ առաջ խաղամոլութեան տուած էր ինքզինքը ու միշտ կը կորսընցնէր։ Ան միշտ կ'ըսէր որ կրնայ շահիլ, եթէ միայն կարենար հաւատալ, եթէ միայն կարենար մաքուր սիրտով կենալ։ Այս նամակները իմ կարդացած նամակներուս մէջ ամենէն տխուրներն են, ու նոյնիսկ երբ մտածեմ անոնց վրայ շատ աւելի կը տխրիմ քան եթէ կարդամ Շեյքսպիրի ողբերգութիւններէն մէկը և կամ՝ եթէ կարդամ Անգլիոյ վայրագ բանաստեղծութիւններէն մին մեռած մարդու մը մասին, որուն՝ դէմքը մոռցուած է, որուն՝ ներկայութիւնը աշխարհին մէջ տակաւին զարմանալի իրողութիւն մըն է։ Թէև զղացած տխրութիւն մըն է, որ զարմանալիօրէն կապուած է երջանկութեան և ժպիտի հետ։

Անիկա միշտ կը կորսնցնէր։

Թանկագին դրամ էր կորսնցուցածը, փոխ առնուած իր սիրած կամ հեռը ամուսնանալիք աղջիկէն, կամ արդէն իսկ իր ամուսնացած աղջիկէն։

Չեմ յիշեր ճշդիւտ պարագաները, բայց գիտեմ աղջիկը, ո՛վ որ ալ է ան, հրեշտակ մըն էր, և ան գիտէր որ անիկա դրամը կ'առնէր խաղալու համար։ Իրարմէ տարբեր քաղաքներու մէջ կը բնակէին։

Սիրուհիս, կը գրէր ան, դարձեալ կորսնցուցի բոլոր դրամս։ Շահելու վրայ էի ու գիտեմ որ նորէն կրնամ շահիլ։ Պէտք ունէի տասը ռուպլիի, այդքան միայն այստեղի պարտքս վճարելու համար։ Կը խնդրե-

լեմ, կը խնդրեմ, ներէ ինծի։ Բեթերզպուրգ չեմ կըրնար վերադառնալ մինչեւ որ այստեղի պարտքերս վճարելու չափ դրամ չգտնիմ։ Եթէ հպարտութիւնս չը բռնէր, գիտեմ որ տասը բուպլի եւս պէտք էի չտնիլ փոխանակ ամէն ինչ կորսնցնելու։ Պիտի խնդրեմ քեզմէ, որ եթէ յիսուն բուպլի կարենաս փոխ առնել մօրմէդ, կամ ուրիշ մէկէն, անմիջապէս կարգադրէ ու դրամը ինծի բերէ։ Գիտեմ որ պիտի չտնիմ։

Աղջիկը միշտ դրամ ղրկեց իրեն։ Մէկ կամ երկու անգամ չտնեցաւ ան ու կը յիշեմ որ որքա՜ն խոնարհամտութեամբ կը պարծենար ասով։

Այս մարդը երիտասարդ մըն էր Ֆիլոսոր Տօսթոյեվսքի անունով, և տարիներ առաջ էր որ անիկա խաղամոլութեան տուած էր ինքզինքը ու կը կորսնցնէր ու նամակներ կը գրէր իր սիրած աղջկան։ Այդ օրերու Ռուսիան վերջացած է։ Բեթերզպուրգ այժմ Լենինկրատ է։ Երիտասարդը՝ ինքը, այսօր մեռած է, թէեւ Տօսթոյեվսքին երբեք պիտի չմեռնի։

Շատ մը ուրիշ բաներ ալ պատահեցան երիտասարդին։ Անիկա յեղափոխական շարժումի մը մէջ բանտեցաւ ու մահուան դատապարտուեցաւ։ Օր մը համոզուեցաւ որ պիտի սպաննեն զինքը։ Նոյնպէս համոզուեցաւ որ իր կեանքէն պիտի դատուէր։ Փոխարէնը, Սիպերիա ղրկուեցաւ։ Ասիկա ցաւատանջ և ողբերգական էր, բայց լաւ բան մըն էր։ Ասիկա այն սխալնեբէն մէկն էր որ մարդու մը մէջի մեծութեան սկզբնաւորութիւնն է։ Սիպերիոյ մէջ կրնար մեռնիլ, մահուան այդքան մօտ եղած ըլլալուն համար, սակայն չը մեռաւ։

Սիրուհիս, ղրկեց ան, եթէ սրտով մաքուր մնամ պիտի չտնիմ։

* * *

Օր մը բժիշկը ըսաւ որ այլեւս կրնամ ելլել ու հագուստներս հագնելով տուն երթալ։ Երբ ոտքի կանգնեցայ մկաններս զողզողացին և զգացի որ որքա՜ն թանկագին է կեանքը, որքան հիանալի է մարմնին ձայնը, ու թէեւ իյնալու վրայ էի, խնդացի ու երիտասարդ հիւանդապահուհին ալ հետս միասին խնդաց։

Այս աղջիկը աշխարհի հրեշտակներէն մէկն էր։ Առաւօտ մը երբ չատ ծանր հիւանդ էի անիկա իր շբեթներովը աչքերուս ու ձեռքերուս դպաւ ու արթնցուց զիս տենդոտ քունէ մը։ Այդ զարթնումը, քունէս, իմ գիտցած բոլոր զարթնումներուս ամենէն սքանչելին էր։ Այդ զարթնումը ծնունդի մը նման էր։ Գիտէի որ ան կը սիրէր զիս և ես կը սիրէի զինքը, ու ես գիտէի և ինքն ալ գիտէր որ երկուքս ալ կեանքն էր որ կը սիրէինք։

Օր մը ըսի, անուշդ կ'ըսե՞ս ինծի, կ'ուզեմ յիշել քեզ։

Բոլա է, ըսաւ։

Մինչեւ որ մեռնիմ պիտի յիշեմ քեզ, ըսի։ Կ'ըսե՞ս ինծի թէ ուր ծնած ես։ Կ'ուզեմ գիտնալ թէ ո՞ւր մոռած ես աշխարհ։

Սան Անթոնիո, Թէքսաս, ծնած եմ, ըսաւ ան։

Սան Անթոնիո, ըսի։ Ատիկա քաղաք մըն է որ միշտ պիտի սիրեմ։ Թէքսասը աշխարհի մէջ տեղ մըն է որ միշտ պիտի սիրեմ։ Տարին ալ կ'ըսե՞ս ինծի։ Կ'ուզեմ գիտնալ թէ երբ սկսաւ կեանքդ։

1911ին էր, ըսաւ ան։

Միշտ պիտի սիրեմ այդ տարին, ըսի։ Ամի՛ն ալ կ'ըսե՞ս։

Սեպտեմբերին էր, ըսաւ։

Այնքան սիրուն է, ըսի։ Շատ տպերջանի՞կ ես։

Այո, ըսաւ։ Դո՞ւն ալ։

Այո, ըսի, միայն թէ չատ ալ երջանիկ եմ միւս

կողմէն։ Հօրդ մասին կը պատմե՞ս ինծի։

Ի՞մ հօրս մասին, ըսաւ ան։

Կը խնդրեմ որ չպատմես, եթէ չես ուզեր, ըսի։

Հայրս խաղամոլ մըն էր, ըսաւ ան։

Անկողնիս մէջ նստեցայ։

Կ'ուզեմ այդ կէտը որոշ հասկնալ, ըսի։ Արդեօք չիտակ հասկցա՞յ երբ ըսիր որ հայրդ խաղամոլ մըն է։

Այո, ըսաւ ան։ Մինչեւ այսօր ալ է։ Անիկա միշտ ոչքէր կը խաղար։ Առտուան դէմ տուն կուգար երբ ես ու եղբայրս կը պատրաստուէինք դպրոց երթալու։ Երբեմն մեզի կը հանդիպէր եռեւի դրան վրայ, երբեմն բակին մէջ, երբեմն անկիւնին վրայ։ Եթէ չահած ըլլար գուրգուրոտ կ'ըլլար, եթէ կորսնցուցած ըլլար՝ չէր խօսեր։ Նոյնիսկ մեզ չէր նշմարեր։ Եթէ չահած ըլլար, կ'ըսէր։ «Բարի լոյս, սիրելի զաւակներս. Աստուած օրհնէ ձեզ», ու մեր երկուքին ալ դրամ կուտար։ Եթէ կորսնցուցած ըլլար, մեզ կ'անցնէր փողոցին մէջ իբր թէ մեզ ճանչցած չըլլար։ Եղբայրս Բօլ փողոցին մէջ կը կենար ու կը դիտէր անոր անկիւնաթանալը ու յետոյ կուլար մինչեւ որ դպրոց հասնէր։

Աքանչելի է, ըսի։ Քիչ մըն ալ մօրդ մասին կը պատմե՞ս։

Մայրս կը սիրէր հայրս, ըսաւ ան, ուստի կնոջմէ մը աւելի որ սիրած ըլլար այր մարդ մը։ Ամենուն կ'ըսէր որ հայրս հնարիչ մըն է։ Եթէ հայրս էլ Բասսո երթար, ան ամենուն կ'ըսէր որ Նիւ Եորք գացած էր իր վերջին գիւտը ծախելու համար, — օդապարիկի անկարգել մը։

Հայրդ անկարգել մը հնարա՞ծ է, հարցուցի։

Ո՛չ, ըսաւ հիւանդապահուհին։ Մայրս պարզապէս կը մտածէր որ լաւագոյն բանը պիտի ըլլար ուրիշներուն ըսել որ հայրս նոր կարգի անկարգել մը հնարած էր։

Հայրդ ուրէ բան հնարա՞ծ է, հարցուցի։

Այո, ըսաւ ան։ Անիկա երեք կամ չորս տեսակ մեքենական խաղալիկներ հնարեց և շատ խրթին մուկի ծուղակ մը։ Երբ բոքէրի համար դրամ չունենար կը սկսէր բաներ մը հնարել։ Փոքր խաղալիկի մը վրայ ամբողջ շաբաթներ կ'աշխատէր։ Նամակներ կը գրէր՝ խաղալիկներ արտադրող գործարաններուն ու մօրս կ'ըսէր որ մեր մտահոգութիւնները այլևս վերջ գտած են։ Շուտով հարուստ պիտի ըլլանք։ Մայրս շատ կ'ուրախանար, բայց հայրս կ'սկսէր անհանգարտ ու անհամբեր ըլլալ։ Մայրս կը հաւատար որ շուտով հարուստ պիտի ըլլայինք, բայց հայրս չէր հաւատար։ Նամակ մը ստացաւ խաղալիկ չինող գործարանատէրէ մը որ կ'ըսէր թէ իրենք հարկ եղած բոլոր խաղալիկները ունին արդէն ու հայրս փչռեց իր հնարած խաղալիկը և եղբայրս Բօլ սկսաւ լալ, մայրս լացաւ, ես լացի, ու մայրս դառնալով հօրս ըսաւ որ իր հոգը չէր եթէ հարուստ չըլլայինք։

Աքանչելի է, ըսի։ Կը գործէ՞ր։ Մուկի ծուղակը ուրէ մուկ կը բռնէ՞ր։

Մուկ չէր բռներ, ըսաւ հիւանդապահուհին, բայց շատ լաւ կը գործէր։ Երկու ամիս յետոյ երբ հայրս էլ Բասսոյէն տոլար մը ղրկեց իրեն, մայրս բոլորին ըսաւ թէ ան հինգ հարիւր տոլար ղրկած էր իրեն Նիւ Եորքէն։

Օր մը, ըսաւ հիւանդանոցի հրեշտակը, մայրս հօրմէս եկած նամակ մը բացաւ որուն մէջէն տասը սէնթինոց դրամ ինկաւ։ Նամակին մէջ կ'ըսէր որ գործերը դէշ կ'ընթանային և թէ կը յուսար որ ամէն ինչ լաւ էր տունը։ Անշուշտ ուրէ դրամ չծախսեցինք այլևս։

Վեց ամիս յետոյ մօրս դրամական մուրհակ մը ղրկեց երկու հարիւր տոլարի ու շաբաթ մը վերջն ալ՝

հեռագիր մը դրամը եւ պահանջող։ Մայրս գլխարկն ու վերարկուն հագնելով քաղաք իջաւ ու դրամին մը-նացեալ մասը հեռագրեց իրեն, հարիւր ռուբլուն տոլար։

Հիւանդանոցին մէջն էր որ յիշեցի երիտասարդ ռուսին տխուր նամակները, որ բախտախաղի տուած էր ինքզինքը, տարիներ, տարիներ առաջ։ Հոն էր որ յիշեցի զինքը սիրող աղջիկը։ Աշխարհի մէջի այս նոր հրեշտակին շնորհիւ էր որ, ծնած Սան Անթոնիո, 1911-ին, սկսայ հասկնալ մարդուն մէջ մեծութեան սկզբ-նաւորութիւնը, սխալին մեծին։

Կրնայի տեսնել այդ սիրելի կինն ու մայրը, Սան Անթոնիոյի մէջ ու անկէ առաջ՝ երիտասարդ ռուսին կինը։ Կրնայի հասկնալ Տօսթոյէվսքիին վէպերուն մե-ծութիւնը ու ամերիկացի խաղամոլին աղջկան՝ գեղեց-կութիւնը, Տօսթոյէվսքին՝ մահուան դատապարտուած, խաղամոլը՝ իր տան տախտակամածին վրայ խաղալիկ-ներ հնարելով, Տօսթոյէվսքին Սիպերիոյ մէջ; խաղա-մոլը՝ էլ Բասսոյի մէջ, Տօսթոյէվսքին՝ աննիւթական իրականութիւնը, խաղամոլին աղջիկը՝ որ զիս իմ քու-նէս կ'արթնցնէր։

Տեսարանը կը փոխուի, սակայն չարունակութիւն-ները անվերջ ու անծայր են։ Տխրութիւնը խորունկ է։ Անիկա կուգայ ոչ թէ արցունքներով այլ՝ ժպիտով։ Դարձեալ ոտքիս վրայ կենալով, վերսին ծնելով, ոտ-քերուս մկանները զոզոզալով, հրեշտակին թեւին կառչելով, խնդացի կեանքին սքանչելիութեան վրայ, ու ինձի հետ սիրոյ հրեշտակն ալ խնդաց և բովանդակ աշխարհին մէջ նորէն երջանկութիւն կար, երիտա-սարդ ռուսին մութ մելամաղձոտ երջանկութիւնը, ու Թէքասսի խաղալիկ չինողին մաքուր սիրտը։

ԿԵՆԴԱՆԻ ԸԼԼԱԼՈՒ ԿԵՐՊԸ

Կենդանի ըլլալու կերպը, ըսաւ ան աղջկան, ինչպէս որ միշտ կ'ըսեմ է՝

Ու անիկա քիչ մըն ալ Ուլիսքի ըմպեց։

Զանձրոյթ կը պատճառե՞մ քեզի, ըսաւ ան։

Գիտես որ չես պատճառեր, ըսաւ աղջիկը։

Իմ ըսածներուս շատ ուշադրութիւն չես դարձներ, ըսաւ ան։

Շատ լաւ, ըսաւ ան։ Ատիկա տարբեր է։ Ինչպէս որ կ'ըսէի, կենդանի ըլլալու կերպը, ինչպէս որ միշտ կ'ըսեմ, է՝

Ու ան ըմպեց բոլոր մնացեալ ուլիսքին և սպասաւորը կանչեց։

Երկու հատ եւս, գոչեց ան։

Հանդիսատ, հաճոյատեսիլ ու երջանիկ ըլլալ կը թուէր, ինչպէս ահա՝ միեւնոյն ժամանակ ալ՝ շուարած, բարկացած ու տխուր։

Այդպէս է ապրելու կերպը, ըսաւ ան։ Ինչպէս որ միշտ կ'ըսեմ։

Աղջիկը բան մը չըսաւ որովհետեւ ան սկսած էր վախնալ որ տղան նորէն պիտի գինովնար ու ինք պիտի ստիպուէր գինքը տուն տանիլ ու ինքն ալ, քիչ մը պիտի գինովնար։ Եթէ աղջիկը բան մը ըսէր ու տղան հասկնար որ աղջիկը իր մասին սկսած էր մտահոգուիլ, այդ ժամանակ ան վատահօրէն ու քաղաքավարութեամբ պիտի գինովնար ու սկսէր բարձրաձայն խօսիլ։

Սիրտս մէջը չէ, ըսաւ ան յանկարծ։ Կը ցաւիմ որ այլեւս քեզի հետ սիրոյ մէջ չեմ։

Աղջիկը երախտապարտ էր պարզ պատուաւորու-

թեան համար, բայց ներքնապիս վիրաւորուած էր ու նոյնիսկ անմիջապէս ան ուզեց ոտքի ելլել ու առանց բառ մը ըսելու երթալ, զինքը այլեւս երբեք չտեսնելու որոշումով։ Սակայն գիտէր որ չէր կրնար ատիկա ընել երբեք։

Ատիկա բան մըն էր (գիտէր ինք) որ չէր կրնար ընել։

ՄՐՉԻՒՆՆԵՐԸ

Անգամ մը տուն մը փոխադրուեցանք, որ կալուածներու հոգատար մարդը ըսած էր թէ, սքանչելի է։ Ունեցած առաւելութիւնը այն էր որ առաջակողմի վերայ դաւիթ մը ունէր, ուր Մեծ մայրը շարժուն աթոռի մը վրայ կրնար նստիլ ամբողջ օրը, բան մը որ սկսանք ընել, տունը փոխադրուելէն մէկ օր առաջ, տասնըմէկ հոգիներս միասին, Սէմն ալ մէջը հաշուելով։ Մեծ մայրը այնքան չատ սիրեց տան առաջամասի դաւիթը որ անիկա գիս եօթը փողոց անդին Բիչ փողոցի մեր հին տունը զրկեց իր շարժուն աթոռը բերելու համար ու սկսաւ նստիլ հոն օրուան ամբողջ տեւողութեան։ Արեւմարէն յետոյ ներս կը մտնէր տունէն, իր ընթրիքը առնելու համար, ու տակէ յետոյ, վերստին կ'երթար ու կը միանար իր աթոռին, սիկառէթ ծխելով և օրօրուելով։ Ամառ էր ու գիշերը տաք, այնպէս որ Մեծ մայրը ամբողջ գիշերը աթոռին վրայ կ'օրօրուէր։

Առաւօտուն երբ սկսան հանիլ տան կահ-կարասիները, արթնցուցինք զինքը։ Տասնըմէկերնիս մէկէն, Սէմն ալ մէջը հաշուելով, չորս անգամ գացինք եկանք մինչեւ որ կարելի եղաւ տան բոլոր պիտոյքները փոխադրել։ Կէսօրէն յետոյ, ժամը երկուքին, մեր բոլոր կահ-կարասիները փոխադրած էինք մեր նոր տունը ու հօրեղբայրս Ուուֆարտ կամ Լուի (ինչպէս որ կը կոչէինք զինքը փոխանակ Ուուֆարտի) քաղաք գնաց կարգադրութիւններ ընելու կէզի, ելեկտրականութեան ու ջուրի մասին։

Մայրամուտին բոլորս ալ նոր տան մէջ էինք,

ջուրը կը հոսէր լուացարանի մէջէն, վառարանին կէզէն չոգիները կ'երդէին ու ելեկտրականութիւնը Ռոլվերթէն առնուած սասը սէնթնոց լամբարը կը լուսաւորէր։

Սէմը, որ միշտ կը նկատէինք օգնութեան համար հաշուի առած մեր մարդերուն մէջը, հակառակ իր դիրքին, ամբողջ օրը ամէն բանի մասին արտնջաց ու ընթրիքի ժամանակ՝ սպառնաց տունէն փախուստ տալ նորէն։

— Սէ՛մ, ըսաւ Մեծ մայրը, պէտք է ամչնաս դուն քեզմէ, միշտ կը սպառնաս տունէն փախչիլ, քառասուն տարեկան մեծցած մարդ մը պէտք չէ այդպէս խօսի մանուկներուն առջեւ, ի՞նչ տեսակ օրինակ կըրնաս ըլլալ անոնց համար։

— Բայց, արդար չէ, ըսաւ Սէմ, ու դուն լաւ գիտես ատիկա, մայրիկ։ Դուն իրաւունք չունիս ինծի ասդին անդին չպրտելու, իբր թէ ես ոեւէ արժէք ուսնեցած չեմ կամ չունիմ։

Զեզ ոեւէ արժէք չունիս կամ ոեւէ մէկը չես, ըսաւ Լուի։ Միայն կ'ըսենք որ վերջ մը տուր տրտունջներուդ ու մեղի պէս քիչ մը լրջացիր ու աշխատէ յառաջդիմել կեանքին մէջ։

— Դուն ո՞ւր հասած ես կեանքին մէջ, ըսաւ Սէմ։

Ո՞ւր, ըսաւ Լուի։ Քաղաք գացի չէ՞, ու կարգադրեցի որ Ջուրը, կէզը ու լոյսը բանան, այդպէս չէ՞։ Ո՞ւր հասած եմ։ Հոս ու հոն գործակցած եմ շատ մը մարդերու ու երբեք մի մոռնար այս պարագան։

— Մեր հին տունէն փոխադրուելու պէտք չունէինք, ըսաւ Սէմ։ Այդքան։ Որովհետեւ մարդուն չէինք կրնար վճարել մեր պարտքը։

— Ատիկա չէր պատճառը, ըսաւ Մեծ մայրը։ Տունը շատ փոքր էր։ Նոյն իսկ այս շարժուն տիրոջ պէս ոնելու համար առաջակողմին վրայ գաւիթ մըն ալ չը

կար։ Ասոր համար թողուցինք տունը։

— Դուք բոլորդ ալ անձնասէր էք, ըսաւ Սէմ։ Բոլորդ ալ առանց բացառութեան անձնասէր էք, առանց իմ արուեստիս հանդէպ փոքր նկատառութիւն մը ունենալու, արուեստ՝ որ զարդարած է մեր հին տունին պատերը։ Իմ բոլոր բանաստեղծութիւններս ու պատմուածքներս գրուած են պատերուն վրայ։ Ինչ ընելու է առանց մասին։

— Ո՛հ, նորէն գրէ այս տան պատերուն վրայ, ըսաւ Մեծ Մայրը։ Գնա ու աղուոր մատիտ մը գտիր ու լուացարանին պատին վերէն սկսէ ու գրէ ուզածիդ չափ, ըլլայ բանաստեղծութիւն, ըլլայ պատմուածք։

— Օ՛հ, լաւ՛, ըսաւ Սէմ։

— Պէտք է, ըսաւ Լուի, աշխատիս ապրիլ այս տան մէջ, Սէմ. այդքա՛ն. որովհետեւ հոս ջուր, լոյս և կէզ ունինք ու պիտի ունենանք զանոնք առնուազն երկու ամիս, մինչեւ որ ընկերութիւնները նորէն փակեն զանոնք։

Այսպէս սկսանք ապրիլ այս նոր տան մէջ իր առաջամասին գաւիթովը։ Սկսանք բնակիլ անոր մէջ մեր հոն հասած վայրկեանէն սկսեալ։ Մեզմէ ոմանք սկսան բնակիլ ուղղակի տան մէջ, ոմանք՝ դուրսը բակին մէջ ու իմ հօրեղբօրորդիս Մբրլը սկսաւ բնակիլ ձեղունին վրայ, ուր, ան պնդեց, այն բանին վրայ որ տեսարանը աւելի լայնապարփակ էր։

Լաւ տուն մըն էր, բացի մրջիւններէն։ Անոնք ամէն տեղ էին, ու տան մէջ մեր առաջին օրուան առաջին առաւօտուն անոնք մեր վրայ էին, մեր կերած կերակուրին մէջ և ամէն տեղ։ Սկիզբները բոլորս ալ նեղուեցանք, բոլորս ալ, ու իրարու սկսանք ըսել թէ ի՛նչպիսի ստահօս մըն էր կալուածներու հոգատար մարդը, որ մեզի ըսած էր թէ սքանչելի տուն մըն է, առանց բան մը ըսելու մրջիւններու մասին։ Անոնք

մեր վրան էին, մեր զգեստներուն տակը, մազերուն մէջ, ձեռքերուն վրայ, աչքերուն շուրջը ու ամէն տեղ սողոսկելով։ Սկիզբները բռնեցինք զանոնք, ճզմեցինք, կոխկռտեցինք ու խեղդամահ ըրինք։ Բայց շուտով տեսանք որ ոչէ օգուտ չունեցաւ ու ձգեցինք որ երթան ու դան իրենց ուզածին պէս։

Միակ ընելիք բանը այդ էր, թէեւ տիկա պատճառ եղաւ որ կից նեստենք, ցատկռտենք, յանդիմանենք ու քշենք զանոնք մեր ձեռքերուն ու քիթերուն վրայէն։ Այդքան բանը կարելի էր ընել, բայի լուացուելէն։

— Ուրեմն, ըսաւ Սէմ, այնպէս կը կարծեմ որ այլեւս բոլորս ալ մեր հին տունը, Բիչերի փողոցին վրայ, պիտի փոխադրուինք։

— Պիտի չփոխադրուինք, ըսաւ Լուի։ Հոս պիտի կենանք ու եղածը պիտի դիմադրաւենք։ Ինչ ենք մենք, մա՞րդ թէ ի՞նչ։

— Անշուշտ, ըսաւ Սէմ, ես միայն իմ մասիս կրնամ խօսիլ, ու կը յայտարարեմ որ չափազանց անհանդուրժելի բան է ձգել որ մրջիւնները մարմնիդ վրայ քալեն, ամբողջ օրն ու գիշերը։ ու եթէ ձեզմէ ոչէ մէկը քիչ մը հպարտութիւն ունենար բան մը կ'ընէր ասոր համար։

Լուի ցատկռտեց, յանդիմանեց ու ետ քշեց իր քրթին ծայրէն երկու մրջիւն և ըսաւ։

— Կ'աշխատինք արդէն բան մը ընել ասոր համար։ Բեզի չափ մենք ալ հպարտութիւն ունինք։ Այնպէս որ ո՛չ միայն սկսանք բնակիլ տան մէջ, այլ ըսկըսանք ապրիլ ու տանջուիլ ամէն վայրկեան, օրուան ու գիշերուան, ցատկելով, կից նեստելով, յանդիմանելով մրջիւնները ետ քշելով ու զանոնք մեր բոլոր կիրակուրներուն հետ ուտելով։

— Սակէ առաջ ալ մրջիւններ տեսած եմ, ըսաւ

Մեծ մայրը, բայց ասոնց պէս չեմ տեսած բնաւ։

Մօրաքոյրս Վէլմա, իր կարգին ցատկռտեց, կիս նետեց, ծռեցաւ, շարժեցաւ, խնդաց, իր թեւերը օդին մէջ նետեց ու յուսահատօրէն օհո՜ բացագանչեց։

Զափազանց գեղեցիկ բան էր անոր պառկելու ձեւը տեսնելը։

Քաղաքին միւս ծայրէն մարդիկ եկան հասկնալու համար ատոր պատճառը։

Անոնք մեզ փողոցէն դիտեցին և իրենց գլուխները օրօրեցին, ու մեկնեցան. սակայն օր մը, կարմիր ու կապոյտ շերտերով վրայի շապիկով երիտասարդ մը պոռաց Վէլմային։

— Քո՛յր, պոռաց ան, ի՞նչ կը պատահի տանը մէջ։

— Մրջիւններ, Վէլմա պոռաց փոխադարձաբար։

— Ինչո՞ւ չես սպաններ զանոնք, պոռաց տղան, ու Վէլմա իր կարգին պոռաց.— Շատ են։ Կը սպաննենք զանոնք, սակայն անոնք մեզմէ արագ են։

— Այնպէս կը կարծեմ որ ձեր տունի բոլոր մրջիւնները կրնամ սպաննել, պոռաց երիտասարդը։ Պէտք չկայ տանջուելու։

— Այլեւս չենք տանջուիր, պոռաց Վէլմա։ Վարժուեցանք։

— Զափազանց յոգնեցուցիչ ըլլալու է միշտ ցատկըռտելը, ըսաւ երիտասարդը։

— Այնքան չէ՛, ըսաւ Վէլմա։

Այս ձեւով անոնց սիրահարութիւնը սկսաւ։ Անոր անունը Ճոն Թարհիլ էր ու գործով նաւաստի մըն էր։ Ամէն պարագայի տակ այդպէս ըսաւ ինք։

Մեծ մայրը համակրեցաւ անոր իր յախուռն ու աշխարհին հանդէպ անփոյթ ըլլալուն համար։ Սան Ֆրանսիսկո եղած է ու այցելած է խարսխած նաւ մը։ Անմիջապէս իջած էր մեքենաներուն բաժինը, տեսած էր ջուր եռացնելիք մեքենաները, խողովակները ու

մնացեալ բոլոր բաները ու յետոյ վեր երթալով դուրս եկած էր Ֆինկսլրիի մէջ։ Միշտ նաւուն վրայ եղած էր։ Մեծ նաւ մըն էր։ Կը կոչուէր Ուասքօ Տէ Կամա։

— Կը հաւատա՞ս ինծի։ Մեծ մայր, ըսաւ Ճօն Թարհիլ, եթէ քեզի ըսեմ թէ, այն նաւը որուն տախտակամածին վրայ եկայ ու մեքենաներու բաժինը մըտայ Զինասատան և շատ մը ուրիշ հեռաւոր տեղեր գացած էր։

— Ի՞նչ կ'ըսես, ի՞նչ կ'ըսես, Մեծ մայրիկը ըսաւ, մինչեւ Զինասատան։ Ի՞նչպէս կը հոտէր։

— Տախտակամածին վրայ աւրուած սուրճ և իւղ կը հոտէր, ըսաւ Ճօն Թարհիլ, ու վարը՝ մեքենաներու բաժինը, ինֆլուէնցա ու տաք ջուր կը հոտէր։

Ատոր համար է որ չգացի Հարաւային Ամերիկայի ճամբորդութեան։

— Ի՞նչ կ'ըսես, ի՞նչ կ'ըսես, ըսաւ Մեծ մայրը, Հարաւային Ամերիկա։ Ահագին ճամբայ կտրած ես, այնպէս չէ՞, տղաս։

— Անշուշտ, Մեծ Մայր, ըսաւ Ճօն Թարհիլ։ Կը խորհի՞ս թէ տեղէ մը երկու տոլար կրնամ գտնել Վէլմային հետ ամուսնանալու և ընտանիք կազմելու համար։

— Կը խորհիմ թէ կրնաս, տղաս, ըսաւ Մեծ մայրը։ Լաւ ընտանիքէ մը եկած ըլլալ կը թուիս։ Ուրիշ ո՞ւր գացած էր այդ նաւը, ըսածիդ նայելով։

— Տեսնեմ, Մեծ մայր, ըսաւ Ճօն Թարհիլ, անգամ մը լսեցի որ մարդ մը կ'ըսէր թէ նաւը Լիվերբուլ ալ գացած էր։ Ատիկա տեղ մըն է Իրլանտայի մէջ, կ'ենթադրեմ։ Այդ ուղղութեան վրայ ուրիշ տեղեր ալ գացած է։

— Անշուշտ, չափազանց հետաքրքրական է նստիլ հոս ու մտիկ ընել երիտասարդի մը որ աշխարհի իր բաժինը տեսած է, ըսաւ Մեծ մայրը։

Մօրաքոյր Վէլման ու Ճոն Թարհիլը պարպասումի համար երեք շաբաթ ունեցան և ապա ամուսնացան։ Սրարողութիւնը կատարեց Սէմ, ու Մըրլ ամուսնութեան յատուկ նուագի պէս բան մը նուագեց իր բերնի օրկանին մէջ։ Ճոն ոեւէ տեղէ երկու տոլար չկրցաւ գտնել ամուսնութեան հրամանագրի համար, այնպէս որ Վէլմա և Ճոն առանց ատոր ամուսնացան։

— Չեմ կարծեր որ ոեւէ մէկը պիտի դժգոհի եթէ ձեր հրամանագիրը վերջէն, երբ կարող ըլլաք, առնէք, ըսաւ Մեծ մայրը, պարզապէս օրինական ըլլալու համար, ու Սէմը, վստահ եմ որ պիտի աշխատի օրինականացնել զայն։

Որով՝ ասոր վրայ տան մէջ, մրջիւններուն հետ ցատկողները տասներկու հատ եղանք։

Անոնք չափազանց հետաքրքրական փոքր բաներ էին դիտելու համար, միշտ զբաղուած, ու միշտ ալ զուարճալի։ Վէլման ու Ճոն Թարհիլը իրենց մեղրալուսինը անցուցին տան առաջամասին դաւիթին ձախ կողմին վրայ, իրենց ստամոքսներուն վրայ պառկելով ու դիտելով մրջիւնները, միշտ խնդալով, բացի այն պարագայէն անշուշտ, երբ Մեծ մայրը նորէն հարցուփորձ կ՚ընէր այդ նաւուն գացած ուրիշ տեղերու մասին։

Օր մը մօրաքոյր Վէլմա Մեծ մայրիկին քով եկաւ ու չկրցաւ բառ մը խօսիլ արտասանել։

— Ի՜նչ, ի՜նչ պատահեցաւ քեզի, ըսաւ Մեծ մայրը ու Վէլմա ցատկռտեց ու խաղաց։

— Օ՜հ, այդ, ըսաւ Մեծ մայրը։ Օրհնեա՜լ ըլլայ Աստուած։ Միշտ այդպէս կ՚ըսեմ։ Ան լաւագոյնը գիտէ։ Տակաւին, անշուշտ բաւական տաեն կայ։ Ուրախ եմ։

Բոլորս ալ հասկցանք որ Վէլմա փոքրիկ մը պիտի ունենայ Ճոն Թարհիլէն, ամուսնութեամբ մեր աղջկանէն։

Իսկապէս հաճոյալի երկու ամիս անցուցինք նոր տան մէջ, մրջիւններով, ձօն Թարհիլին նաւով և անոր հետ Վէլմային ունեցած սիրահարութիւնով։ Երկու ամիս վերջը, տարբեր ընկերութիւններ փակեցին ջուրը, կէզը, ելեկտրականութիւնը և ամբողջ չարաթ մը անցուցինք առանց այդ արդիական անհրաժեշտութիւններուն, բայց չարաթ մը վերջը կալուածներու հոգատար մարդը եկաւ ու ըսաւ որ կամ պէտք է տան վարձքը վճարենք և կամ պէտք է դուրս ելլենք։ Մեծ մայրը ըսաւ.— Վա՞ղը վճարել, բայց մա՛րդ, տունը ամբողջ մրջիւններով լեցուն է։ Ու այդ կէսօրէն յետոյ ուրիշ տուն մը փոխադրուեցանք։

ՍԵՒ ԹԱԹԱՐՆԵՐԸ

1926ին Ռուսիոյ մէջ միայն տասներկու Թաթարներ կային, ու հիմա, 1935ին միայն տասը հատ կայ, զինուորական Մակոյի՝ Մոյսքանի աղջկան՝ Քամիլի հանդէպ ունեցած խորունկ սիրոյն համար։

1926ին Մակո տասնըհինը տարեկան էր։ Քիէվէն Խարքով գացող չոգեկառքին մէջ հանդիպեցայ ես անոր եղբօր ու եղբօր կնկան։ Մակոյին եղբայրը՝ Քարաչի՝ զինուոր չէ ու հոգն ալ չէ եթէ Սեւ Թաթարները ամբողջովին անհետանան աշխարհի երեսէն, որովհետեւ ան կը հաւատայ որ աւելի խելացիութիւն է խաղաղօրէն ապրիլը, ապուշ և յոխորտ ապրելէն, ու կը խորհի որ իրեն համար Ռուս ըլլալը, ամէն բանէ աւելի, աւելի լաւ է։ Բայց, Մակո, ո՛չ, ան պիտի բաղձար յոխորտ ապրիլ։

Քարաչի ռուսերէն կը խօսէր հրեայ այն աղջկան որ դէպի Թիֆլիզ կ'երթար ու հրեայ աղջիկը անոր բառերը թարգմանեց ինձի։ Քարաչիին կինը Ուքրանացի աղջիկ մըն էր։ Քարաչիին հոգը չէր Սեւ Թաթարի մը հետ ամուսնանալը։ Չէր ալ մտահոգուեր իր ցեղին մը-չակոյթն ու կեանքը տեւականացնելու մտածումով։ Իր ամբողջ ուզածը ապրիլ ու իր սրտնեղած ատենը՝ քովը աղջիկ մը ունենալ էր։

Հրեայ աղջիկը թարգմանեց ու Քարաչիին կինը ժպտելով աւելի ու աւելի սեղմուեցաւ երիտասարդ Սեւ Թաթարին։

Մոյսքան, ըսաւ Քարաչի ռուսերէն ու հրեայ աղջիկը անգլիերէնի թարգմանեց անոր ըսածները ինձի, սքանչելի երգիչ մըն էր։ Անիկա ոչ միայն հին Սեւ

Թաթար երգերը կ'երգէր. նորեր ալ կը յօրինէր, մասնաւորաբար երբ գինով ըլլար։ Իր կինը ծեծելէ յետոյ, իր երգերը լալկան կ'ըլլային ու ան Աստուծոյ կ'աղաչէր որ փճացնէր զինքը ու յաջորդ օրը գէշ կերպով կը դանդատէր իր բարեկամներուն, ըսելով. Ի՞նչ կրնամ ընել եթէ Աստուած կը բաղձայ որ ես ապրիմ։

Մօյսքան հինգ տղայ ու աղջիկ մը ունէր։ Տղաքներէն երեքը սպաննուած էին փոքր կռիւներու ընթացքին, մէկը Սիպերիա քշուած էր առանց ոեւէ պատճառի ու միւսը՝ Մոսկուայի թրաքթորի գործարանին մէջ գործաւոր մըն էր։ Մօյսքանի աղջիկը Քօմի՝ աշխարհի ամենէն գեղեցիկ աղջիկն էր, ըսաւ Քարաչի։ Ես սիրահարուեցայ Քօմիին, ըսաւ ան. եղբայրս Մակօ սիրահարուեցաւ անոր. Սովիէթ Ատրպէյճանի բանակին բոլոր սպաներն ու զինուորները սիրահարուեցան անոր։ Այն մարդը որ տեսաւ Քօմին, սիրահարուեցաւ անոր, ըսաւ ան։

Անիկա ռուսական օրկառէթ մը վառեց, ներս քաշեց խորունկէն ու անյագօրէն նայեցաւ իր քաջ ու հրեայ աղջկան ու յետոյ չափազանց քաղաքավարութեամբ ըսաւ. Քօմին ասոնց պէս չէր։ Աստուած թող ներէ խենթ եղբօրս, ուր որ ալ ըլլայ ան։ Անիկա աշխարհի բոլոր գեղեցկութիւններուն մարմնացումն էր։ Անոր սիրտը սեւ ծով մըն էր։ Սեւ, խորունկ ու անծայր ծակ մը ու եղբայրս զայն իրեն կնութեան կ'ուզէր։

Մօյսքան այս ըսաւ, նոր երգ մը յօրինելով։ Անիկա երեք օր ու երեք գիշեր, անդադար, երգեց եղբօրս Մակոյին ու իր աղջկան Քօմիի ամուսնութեան համար, առանց կենալու, բացի այն պարագաներէն անշուշտ, երբ կը խմէր։

Քօմին ըսաւ իմ եղբօրս Մակոյին, Սեւ Թաթարին, ես քեզ չեմ սիրեր։

Եղբայրս Մակօ ձի մը գողցաւ ու անոր բերաւ, բայց դարձեալ ան կրկնեց իր առաջուան բառերը։

Աքանչելի ձի մըն էր ու ուրէ աղջիկ պիտի սիրէր եղբայրս, այդպիսի գեղեցիկ ձի մը իրեն համար գողցած ըլլալուն համար. բայց Բօմին, ո՛չ։

Խեղճ եղբայրս հագուստ մը գողցաւ Բօմիին համար, ու դարձեալ ան ըսաւ որ ինք չէր ուզեր սիրել զայն։ Անիկա կով մը գողցաւ իր սիրած աղջկան համար ու Մօյսքան մորթելով կերաւ զայն. սեղան մը գողցաւ անոր համար ու նորէն անիկա չուզեց սիրել եղբայրս ու ան ըսաւ Ամերիկեան ինքնաշարժ մը պիտի գողնամ անոր համար, միայն թէ ինք չէր գիտեր ինքնաշարժ քշելու կերպը։

Ես տարի մը փոքր եմ եղբայրս Մակոյէն, ըսաւ Բարաչի։ Երէց եղբայր մը կրնայ խօսիլ փոքր եղբօր մը։ Փոքր եղբայր մը երէց եղբօր մը չ'ըսեր. դուն այս բանը պէտք չէ ընես. դուն այդ բանը պէտք է ընես։

Միայն Սեւ Թաթարներուն յատուկ չէ այս սովորութիւնը, ըսաւ ան։ Շատ մը ժողովուրդներու յատուկ է։ Այդպէ՞ս է Ամերիկեան սովորութիւնն ալ։

Տեսակէտով մը այո, ըսի։

Եղբայրս, ըսաւ Բարաչի, կ'ուզէր Ամերիկեան ինքնաշարժ մը գողնալ Բօմիին համար, որովհետեւ այնքան կը սիրէր զայն։ Ես ալ կը սիրէի Բօմին, բայց երբ ծով մը սեւ ու փոթորկոտ է, միայն զօրաւոր մարդ մը պիտի ուզէ լողալ անոր վրայ, կամ մարդ մը որ մեռնելէ չի վախնար կամ այն որ մեռնիլ կ'ուզէ ու ես չէի ուզեր։ Եղբայրս գիշերները չէր քնանար, ցերեկներն ալ չէր քնանար, ու ես կը նշմարէի իր աչքին մէջ որ ան, տիրանալու ու սիրելու համար Բօմիին կրնար ամբողջ աշխարհը փճացնել. կամ սպաննել զայն որպէսզի ուրիշ ուրէ մարդ չկարենար սիրել զայն. կամ

կրնար ընել ամէն բան։ Ապուշութիւն էր, բայց մեծութիւն էր միանգամայն, ըսաւ Քարաչի։ Միայն եղբայրս Մակօն իրական Սեւ Թաթար մըն էր։ Միայն անիկա ապուշ մըն է որ չ'ամչնար իր ապուշութիւններէն։ Միայն անիկա կրնար գողնալ Ամերիկեան ինքնաշարժ մը Բօմիին համար։

Բանակին սպաները չէին ըներ. զօրքերը չէին ըներ։ Անոնք կը վախնային։ Կառավարութեան պատկանող Ամերիկեան ինքնաշարժ մը գողնալը՝ մահ կը նշանակէր։

Մակօն Քարափաք մը գողցաւ ու զայն քշեց պանդոկի մը մէջ, ըսաւ Քարաչի։

Ան կ'ուզէր որ Բօմին Ամերիկեան ինքնաշարժ մը ունենար. բայց ինք չէր կրնար զայն քշել, անոր համար ալ զայն Պաքուի Մալիճին փողոցին վրայ դանուող Նոր Եւրոպա հիւրանոցը քշեց։

Քարաչի նստարանին վրայէն ոտքի ելլելով սկսաւ իր գլուխը շարժել դանդաղ ու տխուր շարժումներով։

Եղբայրս, ըսաւ ան։ Իմ խենթ եղբայրս։ Իմ խեղճ յիմար եղբայրս Մակօ։ Այդքան մը որ՝ կը սիրէր։

Նորէն տեղը նստեցաւ ու ժամանակ մը լուռ մնաց, յիշելով իր եղբայրը ու տխրութեամբ գետին նայելով։

Ա՛խ, ա՛խ, ա՛խ, մրմնջեց ան։

Այսպիսի բան կրնա՞ք հասկնալ դուք, Ամերիկայի մէջ, հարցուց ան։

Հարցուր Ամերիկացիին, ըսաւ ան Հրեայ աղջկան, թէ անոնք այսպիսի բան կրնա՞ն հասկնալ Ամերիկայի մէջ։

Կ'ուզէ գիտնալ թէ դուք այսպիսի բան կը հասկընա՞ք, Ամերիկայի մէջ, ըսաւ Հրեայ աղջիկը։

Ըսէ իրեն թէ կը հասկնամ, ըսի Հրեայ աղջկան։

Ըսէ իրեն թէ ամէն տեղ նոյնն է ան։ Ըսէ իրեն թէ ատիկա ոեւէ կապակցութիւն չունի կառավարու-

թեան վարչաձեւին հետ, Կապիտալիստական, Ֆաշիստական կամ Բլորէթարիական. ատիկա ամէն տեղ նոյնը է։

Հրեայ աղջիկը ըսաւ թարգմանեց ու երիտասարդ Սեւ Թաթարը ըսաւ ինծի ռուսերէն, Տա, Տա։

Եղբայրս, ըսաւ Բարաչի, Ամերիկեան ինքնաշարժը Նոր Եւրոպա պանդոկին դրան մէջ քշեց, որ կը գտնուէր Պաքուի Մալիճա փողոցին վրայ։ Դուռը փըշրեց։ Ապակեայ պատուհանը հազարաւոր կտորներու վերածեց։ Պանդոկին մէջ գտնուող բոլոր մարդիկը վախցուց։ Անիկա պանդոկին սպասման սրահը մտաւ, կոտրուած ապակիներէն գլուխը վիրաւորուած ու արիւնած։ Եղբայրս Մակօ նստած ինքնաշարժին մէջ, սիկառէթը ծխեց, մինչ իր շուրջը հարիւրաւոր մարդեր կը վազվռտէին, պոռալով ու ճչալով. յետոյ եկան երկու հարիւրէ աւելի մարդեր ալ, անոնց մէջ եկան Մոյսքան ու Բօմին։

Եղբայրս ըսաւ. Բօ՛մի, Ատրպէյճանի բանակին մէջ ուրիշ զօրք մը կա՞յ որ այս ըրածս քեզի համար ընէր։ Ամբողջ աշխարհի մէջ կա՞յ մարդ մը որ իմ ըրածս ընէր քեզի համար։

Ասիկա 1926ին էր, ըսաւ Բարաչի։ Տարիները կ'անցնին, հառաչեց ան։ (Կ'ըսէ թէ, ըսաւ Հրեայ աղջիկը, կեանքի տեսարանը կը փոխուի։ Իր բառերը չեմ կրնար թարգմանել։) Մեռնողները կը մոռցուին ապրողներէն։ Եղբայրս, խեղճ ու խենթ եղբայրս սպաննեց Բօմին։ Եղբայրս որ զինքը կը սիրէր աւելի քան ոեւէ մարդ որ զինքը սիրած ըլլայ ամբողջ Ատրպէյճանի բանակին մէջ։ Իմ խենթ եղբայրս որ հիմայ Իրագի կամ Աֆղանիստանի մէջ է կամ մեռած է։ Ա՜խ, ա՜խ։

Ամէն ոք ըսաւ որ եղբայրս պիտի գնդակահարուի յաջորդ առաւուն։ Ամերիկեան ինքնաշարժ մը գողնալ։ Կառավարութենէն գողնալ։

Նոր Եւրոպա պանդոկը անոնք բանակէն սպայ մը ու հարիւր զինուոր ղրկեցին։

Սպան ըսաւ Մակոյին. Ի՞նչ կ'ընես այս ինքնաշարժին մէջ։

Կը նստիմ, ըսաւ Մակո։

Սպան ըսաւ, ուրկէ՞ առիր այս ինքնաշարժը։

Եղբայրս ըսաւ. Ես այս ինքնաշարժը Նարիմանովսքայա փողոցին վրայէն ու ժողովուրդներու կոմիսարներու չէնքին առջևէն առի։

Սպան ըսաւ. Գիտե՞ս որ այս ինքնաշարժը կը պատկանի Կեդրոնական Վարչական Յանձնաժողովին։

Այո, գիտեմ, ըսաւ խենթ եղբայրս։

Գողցա՞ր այս ինքնաշարժը, ըսաւ սպան։

Այո, ըսաւ Մակո։ Գողցայ։

Եղբայրս քաջ ու խենթ էր, ըսաւ Քարաչի։

Գիտե՞ս թէ այդպիսի յանցանքի մը պատիժը ինչ է, ըսաւ սպան։

Այո, գիտեմ, ըսաւ եղբայրս։ Մահ է։

Ա՛խ, Մակո, Մակո, Մակո, ըսաւ Քարաչի։

Ան դառնալով Հրեայ աղջկան, ցաւագինօրէն շատ մը հարցումներ ըրաւ։ Իր ձայնին ելևէջներէն ու դէմքին շարժումներէն գիտէի որ ատոնք հարցումներ էին։

Ի՞նչ կը հարցնէ, հարցուցի Հրեայ աղջկան։

Կը հարցնէ որ, ամէն բառ կը թարգմանե՞մ քեզի, ըսաւ Հրեայ աղջիկը։ Կ'ուզէ հասկնալ թէ կ'ըմբռնե՞ս իր եղբօրը խորունկ սէրը։ Անիկա այնպէս կը մտածէ որ անոնք որ չեն տեսած Բօմին չեն հասկնար թէ ինչու իր եղբայրը գողցած է Ամերիկեան ինքնաշարժը ու զայն ուղղակի քշած է Նոր Եւրոպա պանդոկը։

Ըսէ իրեն որ կը հասկնամ, ըսի։

Տա՞, հարցուց ան։ Այո՞։ Կը հասկնա՞ս։

Այո, ըսի։

Ամէն ոք, ըսաւ ան, մտիկ կ'ընէ եղբօրս ու սպա-

յին ու երբ եղբայրս կ'ըսէ որ պատիժը մահ է, ամէն ոք բարձրաձայն կ'ըսէ. Մարիկ ըրէք, մարիկ ըրէք ա-նոր, լսեցի՞ք։ Պատիժը մահ է, գիտէ ան ու չի վախ-նար։

Ուրեմն ինչո՞ւ գողցար ինքնաշարժը, ըսաւ սպան։

Որովհետեւ կը սիրեմ Քօմին, ըսաւ եղբայրս։

Ցեռոյ ամէն ոք կը լռէ ու մարդ մը միայն կը խօսի։ Այս մարդը կուզ է։ Ան կ'ըսէ. Ամբողջ աշխարհ սիրահարուած է Քօմիին. նոյնիսկ ես։ Ու մարդ մը ձեռքով կը գոցէ անոր բերանը, որովհետեւ ըսածը ի-րողութիւն է ու մարդիկ կ'ամչնան։ Անով կ'ամչնան սիրելէ աղջիկ մը որ այնքան գեղեցիկ է ու հպարտ և նաեւ որ եղբայրս Մակօ չ'ամչնար, ու զայն սիրելուն համար Ամերիկեան ինքնաշարժ մը կը գողնայ ու զայն կը քշէ Նոր Եւրոպա պանդոկը։

Սպան անդամ սիրահարուած էր Քօմիին, ըսաւ Քարաչի։

Սպան չպատասխանեց։ Հասկցաւ։

Ու եղբայրս ըսաւ. այո, գողցայ ձին։

Հագուստ մը գողցա՞ր։ Կով մը գողցա՞ր։ Սեղան մը գողցա՞ր։ Այո, այո, այո։

Ինչո՞ւ գողցար այս բաները։

Քօմիին համար գողցայ զանոնք։

Զինուորական դատաւորը հսկայ հարիւրապետ մըն էր։ Ծերունի մըն էր մեծ պեխերով։

Ո՞վ է Քօմին, ըսաւ ան։

Անիկա Սեւ Թաթար աղջիկ մըն է, ըսաւ Մակօ։

Անիկա աշխարհի գեղեցկագոյն աղջիկն է։ Ես Սեւ Թաթար մըն եմ։ Ես կը սիրեմ Քօմին ու կը փափաքիմ անոր հետ միեւնոյն տունը ապրիլ։ Աշխարհի մէջ շատ Սեւ Թաթարներ չկան։ Ես չեմ ուզեր որ Սեւ Թաթար-ներու տոհմը չքանայ աշխարհի երեսէն։ Ես կը փափա-քիմ սիրել Քօմին։

Շատ Սեւ չես, ըսաւ դատաւորը։

Վերջերս արեւին տակ շատ չեմ կեցած, ըսաւ եղբայրս։ Ատրպէճանի բանակին մէջն եմ ու կ'աշխատիմ հոն ուր շուք է. ախոռին մէջ։ Ամիս մը եթէ արեւին տակ մնամ, Քօմիին չափ սեւ կրնամ ըլլալ։ Ախոռին շուքն է որ լնծի այս հիւանդոտ սպիտակ գոյնը տուած է։ Պատերազմի պարագային հեծելազօրքերու մէջն եմ, բայց խաղաղութեան ժամանակ ախոռին մէջ կ'աշխատիմ։

Ես երբեք չէի լսած Սեւ Թաթարներու մասին, ըսաւ դատաւորը։ Շատ մը ճերմակ Թաթարներ տեսած եմ։ Որո՞նք են Սեւ Թաթարները։

Անոնք որ սեւ են, ըսաւ եղբայրս։

Ա՜հ, ըսաւ դատաւորը։ Քանի՞ հատ Սեւ Թաթար կայ աշխարհի մէջ։

Աշխարհի մէջ քանի հատ ըլլալը չեմ գիտեր, ըսաւ եղբայրս։ Պաքուի մէջ միայն ինը կամ տասը հատ կայ։ Երեսուն տարի առաջ Քօթօվա անունով Սեւ Թաթար մը Ամերիկա գնաց։ Այժմ անիկա Ամերիկացի մըն է ու անոր զաւակները սեւ չեն այլեւս ու կ'ապրին Բիթսպըրկի մէջ։

Ի՞նչ լեզու կը գործածէք, ըսաւ դատաւորը։

Ընդհանրապէս ուրիշ լեզուներ, ըսաւ եղբայրս։ Արաբերէն, քիւրտերէն, Թրքերէն ու վերջերս ալ ռուսերէն։

Դուք լեզու ունի՞ք, ըսաւ Դատաւորը։

Այո, լեզու մը ունինք, ըսաւ եղբայրս։

Գրաւոր լեզո՞ւ մըն է, ըսաւ Դատաւորը։

Անշուշտ, ըսաւ եղբայրս։ Միայն թէ աշխարհի մէջ Սեւ Թաթար մը չկայ որ կարենայ մեր լեզուով գրել կամ կարդալ և կամ կարենայ գրել կամ կարդալ ուրիշ լեզուով։

Ա՜հ, բռաւ Դատաւորը։ Ի՞նչ է ձեր բառը «արեւ»ին համար։

Մեր լեզուին մէջ «արեւ»ին համար բառ չունինք, ըսաւ եղբայրս։

Որիշ ոեւէ բառեր ունի՞ք ձեր լեզուին մէջ, հարցուց Դատաւորը։

Օհ, այո, ըսաւ եղբայրս։ Շատ մը բառեր ունինք։ Անոնք արաբերէն ու քիւրտերէն են, թրքերէն ու ռուսերէն են, միայն թէ մենք այս բառերը կը խօսինք մեր լեզուով, իբր Սեւ Թաթարներ։

Ի՞նչպէս կ'ըլլայ ատիկա, հարցուց Դատաւորը։

Մենք իբր Սեւ Թաթարներ կը խօսինք, ըսաւ եղբայրս։ Մենք Սեւ Թաթարներ ենք ու ինչ բառեր որ մենք կը գործածենք մեր լեզուին մէջ են ատոնք։

Ուրեմն, գուն գողցա՞ր կեղրոնական Վարչական Ցանցնախուզիչին պաշտօնական ինքնաշարժը, զայն իբր նուէր քու սիրած Սեւ Թաթար աղջկան տալու համար։ Այդպէ՞ս է, հարցուց Դատաւորը։

Այո, այդպէս է, ըսաւ եղբայրս։

Հաճեցէք այդ աղջիկը հոս բերել, ըսաւ Դատաւորը։

Նոյն օրուան յետ միջօրէին անոնք Քօմին բերին այն սենեակը ուր եղբօրս հարցումներ կ'ընէին։ Դատաւորը թուղթերու վրան կը նայէր երբ անիկա ներս մտաւ սենեակէն։ Յետոյ սկսաւ ան բարձրաձայն կարդալ, բանալով դատավարութիւնը։ Բարձրաձայն կը կարդար, երբ աչքերը բարձրացնելով տեսաւ Քօմին։ Դադրեցուց կարդալը ու սկսաւ դիտել աղջիկը։

Ա՞յս է աղջիկը, ըսաւ ան։

Այո, ըսաւ եղբայրս։ Ասիկա է Քօմին։

Աթոռ մը տուէք անոր, ըսաւ Դատաւորը։ Զափազանց չուարած ըլլալ կը թուէր։ Ինչո՞ւ ապուշներու

պէս կը կենաք այդպէս, ըսաւ ան։ Աթոռ մը տուէք անոր։

Ասեն մը յետոյ Բօմի ներկայացաւ Դատաւորին ու ան սկսաւ կարգ մը հարցումներ ընել անոր։

Գիտե՞ս թէ ինչ պատահած է, հարցուց ան։

Ոչ, ըսաւ ան։

Այս խենթ երիտասարդ զինուորը, ըսաւ Դատաւորը, սիրահարուած է քեզի։ Անիկա քեզի համար ձի մը գողցած է. գողցած է նաեւ՝ հագուստ մը, կով մը, սեղան մը ու ի վերջոյ Կեդրոնական Վարչական Ցանձնախումբին պաշտօնական ինքնաշարժը։ Գիտե՞ս։

Ոչ, ըսաւ Բօմի։ Մակօն իմ հօրեղբօրորդիս է։

Բօմի, ըսաւ Մակօ։ Ատիկա ճշմարիտ չէ։ Ես քու հօրեղբօրորդիդ չեմ։

Լռութիւն, ըսաւ Դատաւորը։ Գիտե՞ս որ դուն կը դատուիս կեանքիդ համար։

Ես անոր հօրեղբօրորդին չեմ, ըսաւ Մակօ։ Կրնաս Պաքուի մէջ ուէ Սեւ Թաթարի հարցնել։

Լռութիւն, ըսաւ Դատաւորը։

Ան դարձաւ Բօմիին, սեղանին վրայէն ծռեցաւ անոր աւելի մօտ ըլլալու համար։

Կը սիրե՞ս այս երիտասարդ խենթ զինուորը, ըսաւ ան։

Ոչ, ըսաւ Բօմի։

Ուրեմն, ըսաւ Դատաւորը, ու նորէն աթոռին վրայ չոգուեցաւ։

Դուն Կեդրոնական Վարչական Ցանձնախումբին պաշտօնական ինքնաշարժը գողցած ես, ըսաւ ան։

Այո, ըսաւ Մակօ։

Այդ շրջանին դուն սիրահարուած էիր։

Այո, ըսաւ Մակօ։ Տակաւին սիրահարուած եմ։

Միշտ սիրահարուած պիտի ըլլամ Բօմիին։

Լռութիւն, ըսաւ Դատաւորը։

Օրէնքի տրամադրութեան համաձայն, այդպիսի գաղանային ոճիրի մը պատիժը անմիջական մահ է, ըսաւ Դատաւորը։

Անիկա իմ հօրեղբօրորդիս է, ըսաւ Քօմի։ Պիտի չսպաննես զայն, չէ՞։

Մեռնելէ չեմ վախնար, ըսաւ Մակօ։

Լռութիւն, ըսաւ Դատաւորը։

Նորէն Քօմիին դարձաւ, դէպի անոր ծռելով։

Մեր բոլոր միջոցներով պիտի աշխատինք որ նեղող ըլլանք քու հօրեղբօրորդիդ այս դժբախտ յանցանքին համար, ըսաւ ան։ Պիտի քննենք անոր կեանքը, եթէ ան վերջին հինգ տարիներուն ոեւէ մարդ չէ սպաննած, պիտի դարձնենք զայն բանակին ուր իր կեանքը մօտէն քննութեան ու հսկողութեան պիտի ենթարկուի։

Զորս օր յետոյ, ըսաւ Քարաչի, Մակօն բանակ ետ դրկեցին։ Ատոր համար Պաքուի մէջ ամէն մարդ ուրախ էր։

Երեկոյ մը եղբայրս Մակօ, Քօմին տեսած էր ինքնաշարժի մը մէջ Դատաւորին հետ միասին։ Դատաւորը Քօմիին չատ մօտը նստած էր ու Քօմին կը ժպտէր անոր։ Դատաւորը ծեր մարդ մըն էր ու անոր զաւակները աւելի տարէց էին Մակոյէն։

Եղբայրս Մակօ չափազանց բարկացած էր։ Նախ, ըսաւ ան, պիտի սպաննէր Դատաւորը, յետոյ պիտի սպաննէր Դատաւորին կինը, յետոյ անոր հինգ զաւակները, ամենէն մեծը առաջին անգամ, երկրորդը՝ յետոյ ու այդպէս մինչեւ որ բոլորն ալ սպաննէր։

Յետոյ ըսաւ որ պիտի չսպաննէր Դատաւորը, այլ պիտի գողնար երկու ձիեր ու անոնցմէ միոյն պիտի կապէր Քօմին ու զայն տանէր՝ բլուրները ու պահէր հոն, մինչեւ որ երկուքն ալ մեռնէին, կամ ծերութե-

նէն, կամ անօթութենէն և կամ դիրար չատ սիրելէն ու ապրիլ չուզելէն։

Եղբայրս Մակո Քօմիին երթալով ըսաւ անոր. ինչո՞ւ այս ազատոտ ծերունիին հետ սիրահարութիւն կ'ընես։

Որովհետև այդպէս կ'ուզեմ, ըսաւ Քօմի։

Անիկա Սեւ Թաթար մը չէ, ըսաւ Մակո։ Եթէ նորէն անոր հետ տեսնեմ քեզի, կը սպաննեմ զայն։

Անիկա քու կեանքդ ազատեց, ըսաւ Քօմի։

Հակառակ ատոր դարձեալ կը սպաննեմ, ըսաւ Մակո։ Դուն Սեւ Թաթար մըն ես ու Սեւ Թաթար մը պէտք է սիրես։

Ես ինչ ըլլալս չեմ գիտեր, ըսաւ Քօմի։ Կրնայ ըլլալ որ ես Սեւ Թաթար մը չեմ։

Սեւ Թաթար ես, ըսաւ Մակո։ Կ'ուզեմ որ ինձի հետ միասին նոյն տանը մէջ ապրիս։

Ես քեզ չեմ սիրեր, ըսաւ Քօմի։

Պիտի սիրես, ըսաւ Մակո։ Դուն Սեւ Թաթար մըն ես. ես ալ Սեւ Թաթար մըն եմ ու դուն զիս պէտք է սիրես։

Ախ, ախ, ախ, ըսաւ Քարաչի։ Այնքան չատ աղջիկներ կան աշխարհին մէջ։ Բայց իմ խեղճ եղբայրս ուրիշ աղջկան չէր նայեր այնքան տանն որ Քօմին կ'ապրէր։ Թերեւս պիտի հասկնաք սա, որ խեղճ խենթ եղբայրս սպաննեց Քօմին ու փախաւ Իրաք կամ Սֆղանիստան և կամ անձնասպան եղաւ։ Չենք գիտեր։

Աղջիկը չէր ուզեր սիրել զայն, ըսաւ Քարաչի։

Աշխարհի մէջ միակ յարմար մարդն էր ան անոր համար, բայց աղջիկը չէր սիրեր զայն։ Ան աղջկան սիրոյն Ամերիկեան ինքնաշարժը Նոր Եւրոպա պանդոկին մէջ քշեց, բայց դարձեալ վերջինը չէր սիրեր զայն։

Արշալոյսէն չատ կանուխ, առաւօտ մը եղբայրս Մակո Մօյսքանի տունը գնաց, իրեն հետ Աարպէյճանի

բանակէն երկու ընտիր ձի տանելով։ Տունէն ներս մտնելով, ան կապեց Քոմիին թեւերն ու ոտքերը, համբուրեց անոր շրթունքները, ձեռքերն ու մազերը։ Մոյսքան օգնեց անոր, որովհետեւ ան կը մտածէր որ լաւ բան չէր Քոմիի ծերունի մարդուն հետ ունեցած սիրահարութիւնը, բայց Մոյսքանի կինը լացաւ ու պոռաց մինչեւ որ Մոյսքան անշուշտ գետին տապալեց զայն։ Յետոյ եղբայրս Մակո Քոմին ձիու մը վրայ կապելով զայն իրեն հետ բլուրները տարաւ։ Ուեւէ մարդ չի գիտեր թէ ինչ պատահեցաւ հոն, ըսաւ Քարաչի։

Աշխարհի մէջ ուեւէ մարդ չէր սիրեր աղջիկ մը այնքան որքան որ եղբայրս Մակո կը սիրէր Քոմին, ըսաւ Քարաչի։

Անոր եաեւէն բլուրները զօրքեր ղրկեցին։ Նախ տասը զինուոր, յետոյ քսան, յետոյ յիսուն, յետոյ հարիւր ու ամենէն վերջը Ատրպէյճանի ամբողջ բանակը։ Ծերունի Հարիւրապետը չատ բարկացած էր։ Ան հրամայեց, զարկէք այդ յիմար զինուորը բայց աղջիկը եւ բերէք անվնաս։ Բայց զօրքերը չկրցան գտնել ոչ եղբայրս և ոչ ալ Քոմին։

Առաւօտ մը անոնք Քոմին մեռած գտան։ Եղբայրս Մակո զայն ջուրի մէջ խրած։ Ան չէր ուզեր աղջկան ապրիլը եթէ չէր սիրեր զինքը։

Ամերիկայի մէջ, ըսաւ Քարաչի, մարդ մը այդքան սիրով կը սիրէ՞ կին մը։

Ձեմ կարծեր, ըսի։

Ան գտնելով հրեայ աղջկան, նորէն սկսաւ խօսիլ աբագութեամբ։

Ան կ'ըսէ թէ, ըսաւ հրեայ աղջիկը, ինք կ'ուզէ որ դուն հասկնաս որ իր եղբօրը ըրածը ոճիր մը չէր։ Առելութիւն չէր, սէր էր։ Դուն երբեք չես տեսած Քոմին, կ'ըսէ ան։ Ան կ'ուզէ որ դուն գիտնաս թէ իր եղբայրը մեծ մարդ մըն էր։ Անիկա մարդ մըն էր որ

կ'ուզէր այդպէս մեծութեամբ ապրիլ։ Ատոր համար էր որ ան այդ բոլոր ապուշ բաները ըրաւ։

Ըսէ իրեն որ ես գիտեմ թէ ինչպէս էր, ըսի։

Ու հրեայ աղջիկը ըսաւ անոր։

Քանի մը վայրկեան չխօսեցաւ։

- Ցեռոյ ըսաւ. ախ, Մակօ, Մակօ, Մակօ։ Ու շատ մը ուրիշ ռուսական բառեր զորս ես չհասկցայ։

Ի՞նչ կ'ըսէ, հարցուցի հրեայ աղջկան։

Ան կ'ըսէ. սպաննե՛լ Քօմիի պէս աղջիկ մը։ Սպաննե՛լ զայն։ Վերջ տալ Քօմիի նման մէկու մը կեանքի՛ն։ Մարդ անդպիսի բան մը ընելու համար շատ զօրաւոր կերպով սիրահարուած ըլլալու է։

ՀԻՆԳ ՀԱՍՈՒՆՑԱԾ ՏԱՆՁԵՐ

Եթէ ծերունի Բօլարա տակաւին ողջ է, կը յուսամ որ կը կարդայ տպիկս, որովհետեւ կ'ուզեմ որ ան գիտնայ թէ ես զոյ մը չեմ ու երբեք եղած չեմ։ Փոխանակ սուտ խօսելու, զոր կրնայի ընել, ես ճշմարտութիւնը խօսեցայ ու ծեծ մը կերայ։ Ծեծը հոգս չէ, որովհետեւ մանկապարտէզին մէջ չատ ծեծ կերած եմ։ Ամիկա իմ դասախարակութեանս մէկ մասն էր։ Առանցմէ ոմանց արժանի էի, իսկ ուրիշներու՝ ոչ։ Պր. Բօլարային ծեծին արժանի չէի, ու կը յուսամ որ ան կը կարդայ այս տողերը, որովհետեւ հոս պիտի բացատրեմ միտքս իրեն։ Այդ օրը իրեն չէի կրնար բացատրել, որովհետեւ բացատրելու կարողութիւնը չունէի։ Ուրախ եմ որ մոռցած չեմ պատահարը, որովհետեւ ինծի համար բաւական կարեւոր է։

Գարնան տանձերու մասին էր։

Գամերով չինուած ցանկապատերով շրջապատուած բակի մը մէջ հասակ նետած էին ծառերը, բայց ճիւղերէն ոմանք երկարած էին ցանկապատէն դուրս։ Վեց տարեկան էի, բայց տրամաբանող էի։ Ցանկապատը, մտածեցի, միայն կրնայ պաշտպանել այն որ սահմանին մէջ կ'ելնայ։ Որով, ըսի, ցանկապատէն դուրս դանուող տանձերը ինծի կը պատկանին — եթէ կարենամ հասնիլ անոնց։

Ու չկրցայ։ Տանձի սերը, սակայն, քաջալերեց ջանքերս։ Կը տեսնէի տանձերը ու կ'զգայի որ կ'ուզէի զանոնք։ Միայն ուտելու համար չէի ուզեր զանոնք, տակա բարբարոսային պիտի ըլլար։ Կ'ուզէի զանոնք պարզապէս ուզած ըլլալու համար։ Տանձ կ'ուզէի, ու

բովնեանաւ այդ վայրկեանին անոնք ինծի ամենամօտիկ բաներն էին ու ամենափափաքելին։ Առաւելապէս, սակայն, ուզեցի ունենալ և առնել ու տարը համար հընարքներ խորհեցայ։

Դպրոցի դաղարի առենն էր ու ծառերը դպրոցին երկու փողոց վարն էին։ Մարաւ էի հասունցող պտուղին անուշ ջուրերուն, ու աւելի դժուարամատնելի բաներուն։ Գողութիւն չէ, ըսի։

Արկածախնդրութիւն է։ Նմանապէս՝ արուեստ։ Նաեւ՝ կրօնք. այսպիսի գողութիւն մը տեսակ մը պաշտումի ձեւ ըլլալով։ Ու նմանապէս իմ ըրածս՝ հետաքրքրութիւն էր։

Հրեայ տղուն, Իսահակին ըսի որ ծառերուն կ'երթամ, ու ան ըսաւ որ ըրածս գողութիւն էր։ Ատիկա նշանակութիւն չունէր, կամ այն կը նշանակէր որ կը վախնար ինծի ընկերակցելու։ Այդ տուեններուն չփարձեցի քննել ու հասկնալ թէ ինչ կը նշանակէր, ու վազելով դպրոցէն դուրս, փողոցն ի վար դացի։ Բերալթա էր, կը խորհիմ։ Դադարը չեմ գիտեր քանի վայրկեան կը տեւէր, բայց գիտէի որ երբեք երկար չէր տեւեր։ Անշուշտ այնքան մը երկար որ բաւարար ըլլար։ Դադարը յաւխտեան պէտք էր տեւեր, իմ կարծիքս այդ էր։

Վազել, իբր վեց տարեկան տղայ՝ դէպի տանձերը, մէկէ աւելի դասական գեղեցկութիւններ կը պարունակէ իր մէջ. երաժշտութիւն, բանաստեղծութիւն ու նոյնիսկ պատերազմ։ Հասայ ծառերուն, չնչահատ բայց արթուն ու ժպտադէմ։ Տանձերը մսոտ ու հասունցած պատրաստ էին ուտուելու ու արմատէն՝ քաղուելու։ Պատրաստ էին։ Արեւը տաք էր։ Վայրկեանը մէկէ աւելի յատակատեսութիւններու վայրկեան մըն էր, օդի, մարմնի ու մտքի։

Տերեւներուն մէջ տեսայ տանձերը, մսոտ, գեղին ու կարմիր, լեցուն, կեանքի անունդով, արեւով ուզեր

ցի զանոնք։ Բան մըն էր, որուն մասին երկրորդ դասարանին մէջ չէին խօսեր, որովհետեւ ատոր համար բառեր չէին գտած։ Անոնք կը խօսէին աւելի պարզ ու դիւրին բաներու մասին, բայց տանձերը հիմնական բաներ էին ու դիւրին չէր խօսիլ անոնց մասին բացի իբր տանձերէ, երկվեցեակը սաչափի։ Կարելի չէր խօսիլ անոնց մասին իբր ապրող ու ձեւաւոր բաներ, հրաչագործօրէն, անծանօթ, գրգռիչ ու հիասքանչ։ Անոնք անոնց մասին պիտի մտածեն ծառերէն, հողէն ու արեւէն անջատօրէն, որ ապուշ է։

Անոնք իմս էին, եթէ կարենայի հասնիլ անոնց, բայց չէի կրնար։ Նոյնիսկ զանոնք դիտելը սիրելի էր, բայց զանոնք արդէն կը դիտէի չաբաթներէ ի վեր։ Տեսած էի ծառերը երբ տակաւին տերեւ չունէին։ Տեսած էի տերեւներուն գալը, բողբոջին հասուննալը։ Տեսած էի բողբոջներուն իյնալը, կարծր ու կանաչ ու չհասուننցած տանձերուն ձեւ առնելը և անոնց ծնունդը։

Հիմա տանձերը հասած ու պատրաստ էին ու ես ալ՝ պատրաստ էի։ Տեսած էի ու տանձերը իմս էին, Աստուծմէն։

Ուտելու համար չէր։ Դպչելու, զգալու ու գիտնալու համար էր, — Տանձը։ Կեանքը — անոր գումարը — որ կրնար փտիլ։ Գիտնալու ու զայն անմահացնելու համար էր։

Գող մը թէ արուեստագէտ և թէ փիլիսոփայ մը կրնայ ըլլալ միանգամայն. ու թերեւս երկուքն ալ պէտք է ըլլայ։ Չեմ գիտեր որ ե՞ս հնարեցի գողութիւնը արդարացնելու փիլիսոփայութիւնը, և կամ ուրացայ գողութեան գոյութիւնը՝ փիլիսոփայութիւնը հնարելու համար։ Գիտեմ որ չափազանց անկեղծ էի տանձը ունենալու փափաքիս մէջ ու գիտեմ որ վճռած էի ձեռք անցընել զայն ու մնալ միանգամայն՝ անմեղ։

Վերջը երբ դիս գող հռչակեցին, տկարացայ ու

գրեթէ հաւատացի որ ես գող մըն էի, բայց այդպէս չէր իրողութիւնը։

Խնդացի, տանձենիին ճիւղերուն տակ, թէ իմս կործանողի ու փճացնողի խնդուքը չէր։ Իմս խնդուքն էր մէկու մը որ կ'ստեղծէ ու կը պահպանէ։ Արուեստագէտը այն է որ կը գիտէ ու կը տեսնէ, և ամէն անոնք որ տեսողութիւն ունին, կոյր չեն։

Ես տեսայ տանձերը։ Նախ ես տեսայ զանոնք իմ աչքերովս, ապա, կամաց կամաց ես տեսայ զանոնք մարմնոյս ամէն մէկ մասովը, ու ամբողջ հոգիովս։ Որով, անոնք իմս էին։

Անոր համար որ, մանաւանդ անոնք կը գտնուէին, ցանկապատէն դուրս գտնուող ճիւղերուն վրայ։

Պատանեկութեան ողբերգական անբախտութիւններէն մէկն ալ այն է որ, չի կրնար ինքզինքը արտայայտել երբ կ'ուզէ այնքան շատ բաներ ըսել, ու հասունութեան ողբերգութիւնն ալ այն է որ, մարդ շատախօս է մանաւանդ այն պարագային երբ մոռցած է իր ըսելիքը ու չի գիտեր ուրկէ սկսիլն ու ինչ լեզու գործածելը։ Օհ, մենք սխալին մէջ լաւ դաստիարակուած ենք։ Առնուազն գիտենք մեր ինչ մոռցած ըլլալը։

Չէի կրնար հասնիլ անոնց, որով փորձեցի ցատկիլ, որ ինքնին սքանչելի էր ու է։ Նախ ցատկռտեցի ճիւղ մը բռնել կարենալու համար, բայց երկու կամ երեք անգամներ ցատկելէ յետոյ սկսայ ցատկռտել, որովհետեւ ցատկիլը գեղեցիկ էր։

Ատիկա տանձերուն տանձ ըլլալէն աւելի բան մըն էր։ Հողէն քիչ մը բարձրանալն ու կարուիլն էր, դէպի վեր, վար ու վեր, յետոյ դարձեալ ու յանկարծ նորէն գետին իջնելն էր, ձայնով մը. մարդկային ըլլալ՝ մարդկային ըլլալէ քիչ մըն ալ աւելի, անով լեցուն։ Ու ցատկռտեցի բաղմաթիւ անգամներ։

Կը ցատկռտէի երբ լսեցի դպրոցին զանգակը, ըզ-

գացի որ անմիջապէս ան ինձի հիւանդութիւն պատճառող ցաւ մը տուաւ, մանաւանդ՝ անոր համար որ ուշացած էի։ Վայրկեան մը յետոյ, սակայն, այլեւս չմտածեցի ուշացած ըլլալուս մասին, ինքնարդարացում ունենալով թէ հասունցած տանձերը և թէ իմ ցատկուելս։

Գիտէի որ ըրածս բանաւոր առուտուր մըն էր. չեմ յիշեր թէ այդ օրը ինչ կը դասաւանդէին երկրորդ կարգին մէջ. կը խորհիմ սակայն որ, իմ հասունցած տանձ ունենալու բաղձանքէս աւելի կարեւոր բան մը չէր. մանաւանդ դէպի վեր ճիւղերը ցատկելու գիւտէս աւելի կարեւոր չէր կրնար ըլլալ։ Այս բոլորը մտածելի, աւանց բաներու։ Երբեք չմտածեցի որ ինձի կրնային հարցուփորձել ու ես չէի կրնար բաներ գտնել զղացածս արտայայտելու համար։ Միայն գիտէի որ գիտէի։

Հինգ տանձ ձեռք անցուցի ծառի մեռած ճիւղ մը գործածելով։ Շատ աւելի կրնայի առնել, սակայն ուզեցի հինգ հատով գոհանալ, անոնցմով որոնք ամէնէն աւելի հասունցած էին։ Տանձերէն չորսը դասարան տարի, զանոնք ուշացումիս պատրուակ ցուցնելով։ Չեմ յիշեր որ ինչ ըսի, եթէ ուրիշ բան ըսի, միայն տղոց ցոյց տուի հասունցած տանձերը։

Ասիկա վայրկեանական անհասկացողութիւն մը յառաջ բերաւ ու կասկեցի որ զիս գողի մը տեղը կը դնէին, որ թէ՛ զարմանալի և թէ՛ տաղտկալի էր։ Ուրիշ բան չունէի ըսելիք, որովհետեւ տանձերը ունէի։ Անոնք թէ՛ ապացոյցը և թէ՛ ինքնարդարացումն էին, ու չուարուեմի մատնուեցայ, որովհետեւ անոնք Օրլոորդ Լարքէնի համար միայն փաստ կը նշանակէին։ Կը յուսայի որ անիկա աւելի ուշիմութիւն ցոյց պիտի տայ, ուսուցչուհի մը ու բաւական կեանք ապրող մը ըլլալուն համար։

Խիստ էր ու չատ մը բաներ ըսաւ։ Միայն սաչափը հասկցայ որ բարկացած էր ու այն մտածումը ունէր թէ ես պէտք էր պատժուէի։ Մանրամասնութիւնները չփոթ են, բայց կը յիշեմ զպրոցին պաշտօնական նեակը նստիլս, գողի մը նման յանցաւոր զգալս ու մեր տնօրէնին, Պր. Բօլլարային սպասելս։

Տանձերը անոր սեղանին վրայ էին, անառարկելի ու միակ փաստերը։ Անոնք խոժոռ էին ու ես՝ վախցած։ Ընելիք ուրիշ բան չկար. որով տանձ մը կերայ։ Շատ քաղցր էր, աւելի քաղցր այն տանձէն որ կերած էի ծառին տակ։ Միջուկը կը մնար ձեռքիս մէջ, տատանելով՝ չփոթութեամբ։ Զկրցայ արուեստական բան մը հնարել միջուկը գործածելու համար ու սկսայ վախով մտածել — տանձի միջուկ, որո՞ւ համար։ Ու այդպէս։ Միջուկը նետուելու համար է, բայց չուրջս միայն պատերն ու պատուհանները կային։

Որով միջուկն ալ կերայ, ձեռքիս մէջ մնաց միայն քանի մը հատ կուտ։ Ասոնք գրպանեցի, մտածելով ինձի համար տանձենիներ հասցնել ու տնկել։

Տանձ մը ուրիշ տանձի յաջորդեց որովհետեւ կը վախնայի ու չէի ախորժեր գողի պէս զգալէ։

Թմրեցնող վորձութիւն մըն էր, որովհետեւ ոեւէ ուրախութիւն չէի զգար։

Վերջապէս ներս մտաւ Պր. Բօլլարա։ Իր գալը կործանումի մը գալուն նմանեցաւ ու երբ հազաց ինձի այնպէս թուեցաւ թէ ամբողջ աշխարհը չարժեցաւ։ Քանի մը անգամներ հազաց, ինձի նայեցաւ խստօրէն քանիցս ու յետոյ ըսաւ. կը լսեմ որ տանձ կը գողնաս եղեր դուն։ Ո՞ւր են անոնք։

Այնպէս խորհեցայ թէ տանձ մը ուտել կ'ուզէր, ուստոր համար չափազանց ամօթխած զգացի որովհետեւ քովս չունէի իրեն տալու հատ մը. բայց ինձի այնպէս թուեցաւ թէ իմ ամչնալս ան սխալ հասկցաւ, խորհեցաւ

լով որ կարմրեցայ՝ որովհետեւ գողութիւն ըրած ու բռնուած էի։

Յետոյ զգացի որ պիտի պատժուէի, որովհետեւ կը նշմարէի որ ան կը քաջալերուէր իմ ամօթէս։

Հաճելի չէր լսել անոր ըսելը թէ ես գողութիւն ըրած էի, որովհետեւ չէի ըրած։ Ես տանձերը տեսած էի երբ տակաւին անոնք տանձ չէին։ Ես տեսած էի ծառին անտերեւ ճիւղերը։ Ես տեսած էի տերեւներն ու բողբոջները ու տեսած էի տանձերը մինչեւ անոնց հասունցնալը։ Ես շինեցի զանոնք։ Հասունցածները ինծի կը պատկանէին։

Ըսի. կերայ զանոնք։

Յաւալի բան էր որ չկրցայ իրեն ըսել որ չէի գողցած այդ տանձերը, որովհետեւ ես ստեղծած էի զանոնք։ Բայց ես գիտէի ըսել միայն այն որ դիմացինները կ'ուզէին որ ըսէի։

Կերա՞ր տանձերը, ըսաւ ան։ Ինծի այնպէս թուեցաւ որ բարկացած էր։

Հակառակ տուող ըսի. այո, պարոն։

Քանի՞ հատ, ըսաւ ան։

Չորս, ըսի։

Չո՞րս տանձ գողցար, ըսաւ ան, ու յետոյ կերա՞ր զանոնք։

Ոչ, պարոն, ըսի։ Հինգ։ Մէկ հատը ծառին տակը կերայ։

Ամէն ինչ չփոթ ու անորոշ էր ու զգացի որ տակէն պիտի չկրնայի ելլել։ Չկրցայ խորհիլ բան մը որ իմ մտածումս ըլլար, ու կրցայ միայն հարցումներու պատասխանել որ պիտի արդարացնէր ինծի տրուելիք պատիժը, որ ան տուաւ։

Անիկա զիս կաշիէ մտրակով աղուոր մը ծեծեց, ու ես պոռացի ամբողջ ուժովս։ Այնքան չցաւցուց որքան որ իմ լալս կ'ենթադրէր, բայց պէտք էի լալ, որով-

հետեւ ինծի չատ զարմանալի թուեցաւ որ նոյնիսկ մարդ մը չէր ուզեր հաւատարմօրէն հասկնալ թէ ինչո՛ւ քաղած էի ես այդ հինգ տանձերը, չորսը դասարան բերելով, երբ ես կրնայի ուտել զանոնք ու սուտ մը ընտրել, ըսելով թէ անծանօթի մը կ'օգնէի որ իր կորսնցուցած մէկ փողոցը գտնէ և կամ այդ կարգի բան մը ըսելով։

Դիտեմ որ Օրիորդ Լարքին մեռած է, բայց ծերունի Բոլլարտ եթէ տակաւին ողջ է, կը յուսամ որ կը կարդայ այս տողերը, որովհետեւ ես զանոնք կը գրեմ իրեն համար, ըսելու համար որ, ես չգողցայ այդ տանձերը, ես ստեղծեցի զանոնք ու չորս հատը դասարան տարի որովհետեւ անոնք գեղեցիկ էին և ուզեցի որ ուրիշներ ալ տեսնեն զանոնք այնպէս ինչպէս որ ես տեսայ։ Անհասկացողութեան պատճառ մը չկայ, Պրոֆ. Բոլլարտ, բայց ուզեցի ըսել քեզի թէ իրապէս ինչ կը զգայի ես այդ օրը։

ՄԱԼԻՆԴԱ ՄԱՆՕՆ

Լէմպերկ, Լեհաստան, մզձաւանջ մըն է։ Իբր թէ քաղաք մըն է, տեղ մը՝ ուր մարդկային արարածներ կը քաշկռտեն իրենց կեանքը մինչեւ որ մեռնին. բայց իրողութեան մէջ Աստուծոյ դէշ երազը ըլլալէն աւելի բան մը չէ։ Լէմպերկի փողոցներուն մէջ կրնաս Աստուծոյ չարչարուած դէմքը տեսնել, իր քնացած վիճակին մէջ։ Լէմպերկի վրայ երկինքը ցած ու մութ է. օդը՝ անշարժ ու դժուար՝ շնչելու համար. ու քաղաքին բոլոր մարդերը գիշերաշրջիկներ են։

Աղտոտութեան քաղաք մըն է։ Նեխածութեան կերպարանք մը։ Ցուշարձան մը՝ մահուան, փտութեան և ոչնչութեան։

Փոքր ու հպարտ լեհ զինուորներ փողոցին մէջ իրարու հանդիպած ատեններին զիրար կը բարեւեն աչխոյժով։

Անիկա Աստուծոյ ամենագէշ երազներէն մին է. ու այս բարեւը՝ դժբախտ տարրն է ծաղրանքին որ միշտ ներկայ է ողբերգութեան մէջ։

Փողոցները կը հոտին, շէնքերը կը հոտին ու ժողովուրդը կը հոտի։ Ուեւէ տեղ ջուր չկայ։ Հողի ու երկընքի որոշութիւն չկայ. մահուան բոպէին որոշութիւնը չկայ։ Օրուան ու գիշերուան ամբողջ քսանչորս ժամերուն մէջ բոպէ չկայ։ Ամբողջ քաղաքը պարպուած է ժամանակէն, միջոցէն ու իրականութենէն։

Ժողովուրդը գործելու գործ ունեցած ըլլալ կը թուի ու ասիկա այնքան զարմանալի է։ Խանութներ կան՝ յայտարարութիւններով։ Դերձակ մը։ Հացագործ մը։ Մսագործ մը։ Սափրիչ մը։ Լեհերէն։ Այդ լեզուին

պարբուած բառերովը։ Գրատուն մը։ Շարժանկարի թատրոն մը։ Մեծ խանութ մը։

Ու ժողովուրդը կը քալէ փողոցներուն մէջ։ Անոնց երեսները երեսներն են ոչնչութեան։ Անոնց երեսները ամբողջ ոչնչութիւն է։ Աստուծմէ է, գէշ երազի մը տակն իր քնացած պահուն։ Ամբողջ անոնց երեսներուն վրայ մէկ բան միայն կայ. պարապութիւն։

Ժողովուրդին կէսէն աւելին առանց կօշիկի են։

Կիներ, մարդեր ու մանուկներ։ Շատերը կապ են։

Գաճաճներ որ կը կծկուին անպատիւ ձեւերով։ Մեծ գլուխներ ջախջախուած մարմիններու վրայ։ Երկար, բարակ մատներ։ Հաստ կապոյտ երակներ։ Լուսնոտ ձեւեր։

Ու փոքր ու հպարտ զինուորներ կը բարեւեն աշխոյժով։

Փողոցները կը ճռան հինցած կառքերով որոնք կը քաշուին անօթի ձիերէ։ Կառքերը կը ցատկռտեն ու անոնց վրայ նստող մարդերը նոյնիսկ իրենց շուրջը չեն նայիր։ Երբ պարապ կառքեր կը վերադառնան քաղաք, անոնք լեցուած կ'ըլլան վատառողջ տեսք ունեցող գեղանախնձորներով։ Կերակուր գէշ երազին համար։

Ճաշարան մը մտայ ու նստեցայ։ Լեհ սպասաւորը, կարճ թեւերով, կարճ սրունքներով ու կծկուած դէմքով եկաւ սեղանիս մօտ, զարմանքով ինծի նայելով։

Բիչ մը կերակուր կ'ուզեմ ըսի, անդլիերէնով, բայց նախ գաւաթ մը ջուր կ'ուզեմ։

Լեհերէն ըսաւ որ չէր հասկնար ըսածս։

Վասսէր, ըսի, ու թակոյկէ մը գաւաթին մէջ ջուր դնելու շարժումը ըրի, թակոյկին ձեւը օդին մէջ գըծելով, զայն ծռելով, գաւաթը գծելով և ապա զայն շրթունքներուս տանելով։

Անիկա թակոյկ մը գաղջ ջուր բերաւ որ մեռած բանի մը համը կուտար։ Սառ ուզեցի, բայց սառ ու-

զելու համար չարժուիմ մը չկրցայ հնարել, որով գոհացայ առանց անոր։

Կերակուրը մեռած էր։ Միսը կը հոտէր։ Բանջարեղէնը թօշնած էր։ Հացին մէջ աղտոտութիւն կար։ Սուրճը սուրճ չէր։ Զեմ գիտեր թէ ինչ էր, բայց սուրճ չէր։

Այս տեղը չատ հետաքրքրական է, ըսի ես ինծի, բարձրաձայն։ Պէտք է ամիս մը հոս անցնիմ ու հասկընամ թէ ինչո՛ւ մարդիկ չեն մեռնիր։

Սպասաւորը ամանները ետ կը տանէր։ Լեհերէն հարցուց թէ ինչ կ'ըսէի։

Ամէն ոք մեռած է այս քաղաքին մէջ, ըսի։

Ան այնպէս խորհեցաւ թէ ուտելու համար ուրիշ բան մըն ալ կ'ուզէի։

Ոչինչ, ըսի։ Մոռցիր։ Ճշգրիտ չարժուիմով։

Կոյր մարդ մը եկաւ ճաշարանը, տաններկու տարեկան աղջկան մը ձեռքէն բռնած։ Ծեր չէր, ոչ ալ կուզ էր, միայն կոյր էր։ Աղջիկը չատ հաւանօրէն իր զաւակն էր։ Երկուքն ալ մեւեռոյն յուսահատ արտայայտութիւնը ունէին։ Անիկա երաժշտական անտուկ մը կը կրէր հետը որուն մէջ հաւանաբար երաժշտական գործիք մը կար։ Պանճոյի նման բան մըն էր, միայն թէ անոր երաժշտութիւնը պանճոյի նման անհարազատ երաժշտութիւն մը չէր։ Անշուշտ եղանակը կապ ունէր Լեհաստանի հետ։ Տեղւոյն ու ժողովուրդին խորունկ զգացումին հետ։

Այնպէս խորհեցայ թէ գէշ եղանակով պիտի զբաղուիմանայի քիչ մը, բայց երաժշտութիւնը գէշ չէր ու ես չկրցայ զբաղուիմանալ։

Իր առաջին նուագած ու երգած երգի մասին միայն պիտի խօսիմ, որովհետեւ անիկա միայն կը պատկանէր Լէմպերկին, Աստուծոյ գէշ երաշին, ու քաղաքին նեխած կեանքին։

Անբախտ ժողովուրդի մը խորունկ ու սեւ մելամաղձոտութիւնով լեցուն էր ան։ Ցաւոտ ու խիստ էր, խիզախ ու բուռն էր. միանգամայն տաք էր ու լեցուն՝ կեանքի ըղձանքներով։ Անհաւատալիօրէն լաւ երգ մըն էր։ Կոյր մարդը տող մը երկուք երգեց ու ապա աղջիկը միացաւ իրեն, մելամաղձոտութիւնը կատարեալ մելամաղձոտութիւն մը ընելով։

Ճաշարանին մէջ միայն երկու ուտողներ կային։ Աղջիկը իմ սեղանիս քով եկաւ թմրկիկով մը, մէջը երկու լեհական խոշոր դրամներ նետեցի։ Ինծի այնպէս կը թուի թէ անոնցմէ իւրաքանչիւրը ամերիկեան քառորդ տոլարի մը հաւասար էր, թէեւ վստահ եմ, թեւրեւս աւելի, թեւրեւս պակաս, բայց աղջիկը շատ եւ բախտապարտ մնաց։

Ըսի, այդ երգին անունը կրնա՞ս ըսել ինծի։

Անիկա չհասկցաւ ըսածս։ Անունը, ըսի։

Հօրը քով գացի, բայց անիկա իր աղջիկէն աւելի քիչ կը հասկնար, կոյր ըլլալով։ Այնպէս կարծեց որ ես կ'ուզեմ որ ինք քանի մը երգեր ալ երգէ ու սկսաւ նուագել գործիքին վրայ։ Նորէն նստեցայ, յուսալով որ նոյն երգը նորէն պիտի նուագէ, բայց չնուագեց. որով ճաշարանին մէջ աշխատողներուն բոլորին հարցուցի երգին անունը բայց ոեւէ մէկը չհասկցաւ իմ միտքս։ Խոնարհը կրակարանին փեղկերը բանալով լեհերէն ըսաւ թէ ի՞նչ աղուոր գիւտ էր այդ նոր կրակարանը. սպասաւորը չիշ մը գինի բերաւ ու այդպէս։

Զգեցի ճաշարանը։

Փողոցին մէջ երկու փոքրիկ Լեհ զինուորներ իրարու հանդիպեցան ու զիրար բարեւեցին աշխոյժով։

Ես ալ երկու անգամ բարեւեցի ու ըսի, ինչո՛ւ չէ։

Էմպէրկէն ելլելուս համար ուրախ էի. տեսակէտով մըն ալ տխուր էի որ աւելի երկար չկրցայ կենալ և ուսումնասիրել քաղաքը։

Ռիէվէն Խարքով չոգեկառքին մէջ, Ռուսաստանի հողին վրայ, երեք օր յետոյ լսեցի ռուս զինուոր մը որ նոյն երգը կը մռլտար։ Ուրեմ բառ չէր երգեր, բայց երգին ոգին նոյնն էր։

Ա՜հ հա՛, ըսի։ Այդ երգին անունը ի՞նչ է։

Ու ես ալ սկսայ իրեն մռլտալ։

Ամբողջ ըրածը այն եղաւ որ ան միայն ինծի երգին ռուսերէն բառերը տուաւ զոր մոռցած եմ։ «Ուրթըսըն» կամ «ուրթրէսըն» և կամ ատոր նման բան մը։

Ու ան ըսաւ բառ առ բառ հետևեալ կերպով, «ան Ամերիքա նիէթրօ ուրթրէ՞սըն»։ որ կը նշանակէ անշուշտ։ Ամերիկայի մէջ դուք երգեր չունի՞ք։

Խարքովի հանրային պարտէզին մէջ աղջիկ մը լսեցի որ նոյն երգը կը մռլտար։ Նոյնիկ ես մռլտացի այդ երգը Խարքովի աղջկան որ անգլիերէն կը խօսի։ Կատարեալ անգլիերէն, արդարև այնքան կատարեալ որ դժուար է հասկնալ թէ ինչ բանի մասին կը խօսի։

Կրնա՞ս ինծի այդ երգին անունը ըսել, ըսի։

Ա՜ա՜ա՜հ, ըսաւ ան։ Մալէնքա Մանօն։ Ա՞յս։

Ան երգել փորձեց եղանակը։

Այո՛ ըսի։ Ի՞նչ է անունը։

Մալէնքա Մանօն, ըսաւ աղջիկը։ Լեհական երգ մըն է։

Ի՞նչ կը նշանակէ, ըսի։ Երգին անունն է, ըսաւ ան։

Ի՞նչ կը նշանակեն Մալէնքա Մանօն բառերը, ըսի։

Փոքրիկ Մանօն, ըսաւ աղջիկը։

Միայն այսքան տեղեկութիւն կրցայ հաւաքել երգի մասին, ու բոլորը ոչնչութեան հաւասար է, բացի անկէ որ Լէմպէրկի մահուան ու մահէ-երազի մթնոլորտին մէջ ապրողները կեանք կը բաղձային, կ'ուզէի ապրիլ միայն այս փոքրիկ պարզ երգին երաժշտութեան մէջ և անոնք՝ այդպէս կ'ընէին կոյր մարդու մը և անոր աղջկան միջոցաւ։ Զինուորները կը բարեւէին։

[1n. 704]

ЦЕНА
A II
57222

ԳԻՆ

ՀԻՐԱՆԱՆ ԵՒ ՍԻՒՐԻԱ
ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆ

12 ՖՐԱՆՔ
1 ՏՈԼԱՐ

ԳԱԱ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.
220057222